

david harvey

NOUL IMPERIALISM

David Harvey

NOUL IMPERIALISM

David Harvey

THE NEW IMPERIALISM

Copyright © David Harvey 2003

David Harvey

NOUL IMPERIALISM

Copyright © 2004, Editura **BIC ALL**

Traducere: Gabriel Tudor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

HARVEY, DAVID

Noul imperialism /David Harvey; trad. Gabriel Tudor

București, Editura **BIC ALL**, 2004,

224 p., 20 cm.

Bibliografie

Index

ISBN 973-571-509-0

I. Tudor, Gabriel (trad.)

32(100)

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată

fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.

Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate editurii.

All rights reserved.

The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Copyright © 2004 by **BIC ALL**.

Editura **BIC ALL**:

Bd. Timișoara nr. 58,

sector 6, cod 061317 – București

Tel.: 402 26 00

Fax: 402 26 10

Departamentul distribuție: Tel.: 402 26 34

Comenzi la: comenzi@all.ro

www.all.ro

Redactor: Constantin Vlad

Coperta: Stelian Stanciu

Tipar: SC *Masib* SRL Sibiu

David Harvey

NOUL IMPERIALISM

Traducere de Gabriel Tudor

David Harvey este *Distinguished Professor* de Antropologie la Graduate Center of the City University of New York. A fost, de asemenea, profesor la Oxford University și la The Johns Hopkins University. Se ocupă de economie politică, globalizare, urbanizare și schimbări culturale.

Cuprins

Prefață	7
1. Totul despre petrol	11
2. Cum crește puterea Americii	35
3. Sclavia capitalului	88
4. Acumularea prin deposedare	129
5. Încuviințarea constrângerii	168
Lucrări similare	195
Bibliografie	199
Note	207
Index	217

Prefață

Așa-numitele „prelegeri Clarendon” au fost expuse la catedra de Geografie și Mediu a Universității Oxford, pe 5, 6 și 7 februarie 2003. Alegerea acestui moment nu a fost întâmplătoare, ci a avut semnificația sa. Deși războiul împotriva Irakului părea iminent și toți analiștii considerau că e o chestiune de zile debutul său, exista totuși o licărire de speranță că acest conflict armat putea fi oprit. Speranța se sprijinea pe demonstrațiile masive în favoarea păcii, desfășurate pe întregul mapamond, cu milioane de oameni ieșind pe străzi, la Londra sau Barcelona, și alte sute de mii în alte metropole ale lumii, inclusiv în orașe din Statele Unite, în acele zile de sfârșit de iarnă. Sentimentul ce domina, în momentul respectiv, Consiliul de Securitate al ONU, era unul de încredere că regimul despot al lui Saddam Hussein poate fi obligat să respecte drepturile omului și rezoluțiile Națiunilor Unite pe cale diplomatică, fără recurgerea la forță. În ciuda dorinței de pace manifestată de populația lumii și de reprezentanții diplomați adunați în Aula din New York a ONU, o acțiune militară de proporții nemaivăzute de la al doilea război mondial încoace a fost inițiată pe 20 martie de către Statele Unite, sprijinite cu fidelitate de Marea Britanie și Spania. La vremea când aștern pe hârtie aceste rînduri, soarta războiului nu era încă hotărâtă, dar victoria coaliției anti-irakiene nu putea fi pusă la îndoială. Singurul element incert era ce va urma după alungarea de la putere a dictatorului Saddam: o ocupație de tip colonial, un regim clientelar

Statelor Unite sau o democrație autentică, soarta țării fiind încredințată exclusiv poporului irakian?

Pe de o parte aceste evenimente, în desfășurarea lor febrilă, nu s-ar fi încadrat pe deplin în seria de prelegeri pe tema „noului imperialism”. Dar pe de alta, însăși natura evenimentelor din Irak și amenințarea pe plan economic, politic și mai ales militar, la adresa securității globale, fac imperativă o analiză amănunțită a situației, din perspectiva subiectului abordat. De aceea, am încercat să fac tot posibilul în a pătrunde dincolo de suprafața lucrurilor, spre a intui acele „curente de adâncime” ce determină astăzi geografia istorică a lumii, în speranța că o investigație critică și pertinentă va face lumină și ne va lămuri asupra modului în care s-a ajuns la această conjunctură periculoasă.

Urmărind constant acest obiectiv, am dobândit cunoștințe valoroase prin participarea la un seminar pe tema „Imperialismul”, ținut de Neil Smith și Omar Dahbour, la Centrul de Cultură și Politică din cadrul CUNY („City University of New York”). Vreau să subliniez aici în mod deosebit sprijinul primit din partea lui Neil, Omar și a altor participanți la seminar, pentru conturarea mai profundă a teoriilor mele legate de acest concept. Câțiva colegi de la Programul Antropologic al CUNY mi-au fost de asemenea alături, comentând prelegerile mele și țin să mulțumesc lui Don Robotham, Louise Lennihan, Ida Susser, Jane Schneider, Talal Assad și în mod deosebit lui Michael Blim și studenților săi, participanți la seminarul nostru având ca temă „Statul, munca și capitalul”, pentru contribuția lor. Ideea inițială a unor asemenea intervenții „printre rânduri” mi-a fost sugerată, în cadrul unui seminar asociat, de către Giovanni Arrighi. Îi sunt foarte recunoscător lui Giovanni pentru această idee. Sunt în egală măsură îndatorat foștilor mei colegi de la catedra de Geografie a Universității Oxford pentru invitația de a prezenta, în cadrul unor prelegeri ținute aici, ideile vehiculate în lucrarea de față. În mod particular, aş dori să le mulțumesc Mariei Kaika, lui Jack Langton și lui Erik Swyngedouw pentru călduroasa lor primire și pentru viul interes manifestat față de acest subiect. Anne Ashby, de la Oxford University Press, s-a dovedit a fi o persoană de mare ajutor și, ca întotdeauna, Jan Burke mi-a fost alături, sfaturile ei fiind extrem de

valoroase, în ceea ce privește cristalizarea acestei cărți. De-a lungul anilor, am avut multe de învățat și din discuțiile cu alți oameni, prea numeroși spre a fi amintiți aici. Sper însă ca prin scrierea acestei lucrări să fi topit, ca într-un creuzet, ideile înțelepte ale tuturor, cum de asemenea mai sper ca ele să fie înțelese și ascultate.

D.H.

/

1

Totul despre petrol

Scopul pe care mi l-am propus, prin intermediul acestei lucrări, este să analizez condiția actuală a capitalismului mondial și rolul pe care „noul imperialism” l-ar putea juca în cadrul lui. Am făcut acest lucru dintr-o perspectivă amplă și prin optica a ceea ce am numit „materialism istorico-geografic”. De asemenea, am căutat să dezvălui unele dintre transformările profunde, de adâncime, aflate dincolo de turbulențele de suprafață, ale lumii contemporane și astfel să scot la iveală un teren pentru dezbateri referitoare la modul în care am putea interpreta și reacționa la actuala conjunctură mondială.

Cea mai lungă durată de timp pe care fiecare dintre noi o poate experimenta direct, fără să apeleze la spusele sau amintirile altora, este, desigur, propria sa viață. În ceea ce mă privește, prima viziune asupra lumii mi-am format-o în timpul celui de-al doilea război mondial și în perioada imediat următoare. Atunci, ideea de Imperiu Britanic avea încă o rezonanță și o însemnătate deosebite. Lumea îmi părea deschisă înaintea, aidoma unei cărți, căci aproape din orice colț al mapamondului, de pretutindeni pe harta planetei îmi luceau, în fața ochilor, culorile purpurii ale regalității britanice. Și dacă mai voiam încă o dovadă a puterii imperiale, era suficient să deschid clasorul și să admir timbrele din el – efigia monarhului britanic apărea pe timbre din India, Sarawak, Rhodesia, Nyasaland, Nigeria, Ceylon,

Jamaica... Dar curând am fost nevoit să recunosc că leul britanic începuse să năpârlească și că puterea lui era în declin. Imperiul se fărâmița într-un ritm alarmant, ca zguduit de un puternic cutremur. Marea Britanie ceda puterea mondială Americii și harta lumii începea să-și schimbe culorile, pe măsură ce decolonizarea făcea pas după pas, știrbind perlele Coroanei... Dramaticele evenimente ce au însoțit proclamarea independenței Indiei și ieșirea ei din Imperiu, în 1947, au marcat de fapt începutul sfârșitului. La început, ni s-a dat de înțeles că incidentele sângeroase din acea perioadă, (culminând cu despărțirea Pakistanului musulman de India), reprezintă un exemplu tipic de ce se poate întâmpla atunci când „sensibila” și „corecta” guvernare britanică este înlocuită cu un sistem dominat de patimile indigene, iraționale și brutale, de prejudecățile străvechi ale indienilor (ce au dovedit însă o mentalitate, în înțelegerea lumii, care nu s-a limitat doar la stăpânirea britanică, mentalitate de o remarcabilă durabilitate). Dar pe măsură ce lupta împotriva colonialismului devenea mai acerbă, și latura negativă a stăpânirii imperiale devenea mai pronunțată. Această latură avea să-și arate chipul hâd, pentru mine și pentru mulți alți tineri din generația mea, în timpul încercării franco-britanice de a pune stăpânire pe Canalul Suez, în 1956. Dar atunci Statele Unite, aidoma unui dascăl de modă veche, s-au grăbit să lovească peste degete cele două mari puteri colonialiste, oferind sprijin fățiș dictatorului egiptean Nasser, un lider arab care, în ochii occidentalilor, era la fel de periculos și la fel de „malefic” precum este astăzi Saddam Hussein. Președintele Eisenhower a preferat reținerea, soluția pașnică, diplomatică, războiului, și este corect să spunem că poate acesta a fost momentul în care reputația de mare putere a Americii a început să crească, pe măsură ce reputația marilor puteri europene scădea rapid. Mi-a venit greu ca, după criza Suezului, să mai acord circumstanțe atenuante sau să neg perfidia și egoismul imperialismului britanic.

Lucrurile păreau foarte diferite pentru un tânăr student din Bronx care venise la Oxford la începutul anilor '60. Marshall Berman își amintește că nu putea suporta „tinerii plăpânzi și delicați, decupați parcă de pe copertile revistelor pentru femei, stând tolăniți, îmbrăcați în smochinguri impecabile, într-un *dolce far niente*, în timp ce părinții

lor se luptau să guverneze Imperiul Britanic și lumea. Acești tineri se purtau de parcă erau într-adevăr odraslele stăpânitorilor planetei... Am știut în clipa aceea că imperiul era *kaput*; iar beizadelele clasei conducătoare trăiau din fondurile companiilor ce valorau tot mai puțin, și din firme primite moștenire, pândite însă de faliment... cel puțin știam că acesta este cursul istoriei și el nu mai poate fi oprit."¹ Mă întreb însă ce gândește venerabilul Berman acum, cu toate aceste companii „dot.com” falimentare murdărind climatul economic american, cu scandaluri financiare, cu contabilități dubioase, cu declinul catastrofal al băncilor, declin care a afectat în special fondurile de pensii. Edificator pentru această situație mi s-a părut titlul de pe prima pagină a revistei „New York Times”, din 5 ianuarie 2003: „Imperiul American: folosiți-vă de el.”² Mi se părea ciudat să ajung la înțelegerea unei lumi aflate într-un moment critic, acela al prăbușirii încete a unui imperiu și la proclamarea publică a apariției altuia.

Michael Ignatieff, autorul articolului din *New York Times*, a reiterat atunci o idee vehiculată tot de el, în paginile aceleiași publicații, pe 28 iulie 2002, anume că „războiul Americii împotriva terorismului este de fapt un exercițiu de imperialism. Acest lucru poate reprezenta un șoc pentru mulți americani, căroră nu le convine să-și compare țara cu un imperiu. Dar cum altfel poți încadra, decât ca făcând parte dintr-un imperiu, legiunile de soldați americani, forțele speciale, observatorii militari răspândiți pe toate meridianele globului și strângând ca într-o menghină întreaga planetă? Pornind de la aceste premise, Ignatieff consideră că Statele Unite trebuie să își ia rolul de putere imperială în serios, să fie pregătite să-și asume acest rol pe termen lung, spre a-și îndeplini obiectivele majore de schimbare a lumii. Faptul că o publicație atât de influentă găsea de cuviință să acorde ideii de „imperiu american” o importanță majoră are semnificația lui. Iar Ignatieff nu este singurul care să facă asemenea aserțiuni. Max Boot, editor la *Wall Street Journal*, opinează că „o doză de imperialism american este cel mai bun răspuns ce poate fi dat terorismului”. America trebuie să fie mai expansionistă, pentru că, spune el, „Afghanistanul și alte țări unde există tulburări resimt nevoia unei forțe externe care să le administreze și să joace rolul civilizator avut odinioară de ofițerii britanici cu coifuri aurite și pantaloni cu

vipuști roșii”. Nostalgici după vremurile când stăpâneau un sfert din planetă, istoricii britanici nu puteau rămâne indiferenți și au luat, la rândul lor, atitudine. Istoricul conservator Niall Ferguson (ale cărui documentare TV și cărți proslăvesc, într-o bună tradiție patriotardă, nu numai faptele eroice ale făuritorilor Imperiului Britanic, ci și pacea, prosperitatea și bunăstarea pe care, pretinde el, acest imperiu le-ar fi adus lumii) avertizează că Statele Unite trebuie să rezolve urgent problemele ce îi stau în față, să nu facă economie de fonduri, în această direcție, și să treacă de la un imperiu marcat de absența formalităților la unul ghidat de reguli stricte. Unii susțin că „noul imperialism” operează deja, dar că este nevoie de o mai bună cunoaștere a lucrurilor și de un angajament mai solid în stabilirea unei „Pax Americana” care poate revărsa asupra întregului glob beneficiile garantate de către „Pax Brittanica”, în cea de-a doua jumătate a secolului XIX.³

Este un angajament pe care președintele Bush pare dornic să și-l asume, în ciuda declarațiilor sale din discursul ținut la West Point, potrivit cărora „America nu are nici un imperiu de extins și nici o utopie de realizat”. Atentatele din 11 septembrie, scria el în articolul comemorativ publicat în *New York Times*, cu prilejul împlinirii unui an de la tragedie, au clarificat rolul Statelor Unite în lume și au deschis americanilor mari oportunități. „Ne vom folosi de poziția pe care o avem la ora actuală, de puterea și influența ajunse la apogeu, spre a construi o atmosferă internațională de ordine și deschidere, în care progresul și libertățile să fie garantate oricărei națiuni. O lume pașnică, bucurându-se de libertăți sporite, servește intereselor americane pe termen lung, reflectă trăinicia idealurilor americane și unește aliații Americii... Căutăm o pace justă – scria el în timp ce se pregătea de război – în care represiunea, resentimentele și sărăcia să fie înlocuite de speranța în valorile democrației, de dezvoltarea economică, piețe libere și comerț neîngrădit, aceste ultime elemente dovedind de fiecare dată o forță uriașă în alungarea sărăciei”. „Statele Unite – sublinia Bush – vor promova moderația, toleranța și necesitățile intangibile ale demnității umane: spiritul legii, limitarea puterii statului, respectul față de femei, proprietate privată, dreptul la opinie și justiție egală pentru toți”. „La momentul actual, concluziona el, umanitatea deține șansa de a face ca libertatea să triumfe pretutindeni, chiar și în

societățile dominate de tiranie. Statele Unite salută responsabilitatea ce îi revine, de a juca rolul conducător în această misiune”. O abordare similară avea să apară și în prologul discursului referitor la Inițiativa de Apărare Strategică, ținut la puțin timp după aceea.⁴ Poate că nu este vorba despre declarația unei puteri imperiale propriu-zise, dar cu siguranță astfel de fraze trădează cât se poate de sugestiv intenții imperialiste.

De-a lungul istoriei au existat diferite tipuri de imperii, precum roman, otoman, chinez, rus, sovietic, austro-ungar, napoleonian, britanic, etc. Din acest mozaic, putem trage concluzia că o discuție privind modul în care imperiile apar, sunt administrate și construite poate implica o plajă largă de opinii. Concepțiile privind geneza și evoluția imperiilor sunt deseori diferite și chiar ireconciliabile, deși nimeni nu poate nega faptul că, deseori, imperiile se prăbușesc în ele însele. De pildă, imperiul chinez a atins o puternică expansiune, pe calea explorărilor maritime, pentru a se destrăma apoi, pradă disensiunilor interne. După cel de-al doilea război mondial, imperialismul american s-a clătinat, aflându-se mereu într-un echilibru instabil, din cauza unei vagi (și întotdeauna trecute cu vederea) concepții asupra modelului imperial de urmat. Dacă George Bush Jr a dat dovadă mai curând de o impetuozitate napoleoniană, dorind să mășăluiască în triumf către Bagdad și după aceea, de ce nu, către Teheran (destinația finală pentru niște „bărbați adevărați”, în concepția „șoimilor” din cadrul Administrației de la Washington), modul de abordare al lui Clinton, considerat „efeminat” de către urmașul său la Casa Albă, seamănă mai curând cu politica Imperiului otoman la apogeul acestuia. Profund centralizată în jurul Departamentului de Finanțe, unde Rubin și apoi Summers au fost figurile proeminente, puterea „blândă” a fost preferată celei „dure” și restul lumii a fost privit cu o considerabilă toleranță multiculturală. Politica lui Clinton a fost mai curând multilaterală, decât unilaterală. Pe de altă parte, construcția edificiului puterii americane, sub Roosevelt, Truman și Eisenhower, până la Nixon, s-a oglindit în implicarea mai mult sau mai puțin directă în politica statelor clientelare, spre a contrabalansa politica similară dusă de către Uniunea Sovietică. Singura diferență ar fi aceea că Japoniei, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, i s-a lăsat

libertatea de a-și alege singură politica economică, singura condiție fiind aceea ca, din punct de vedere politic și militar să marșeze la interesele Statelor Unite. Actuala condiție imperială a Americii a fost atinsă, sugerează Ignatieff, nu ca rezultat al lipsei de idealuri politice din partea celorlalte țări (cum le plăcea britanicilor să spună, vorbind despre propriul lor imperiu), ci mai curând al unei stări de negare: acțiunile tipic imperialiste ale Statelor Unite nu trebuiau privite ca atare și nici nu se permitea ca aceste acțiuni să aibă vreo ramificație cu politica internă. Acest factor a determinat făurirea unui așa-numit „imperiu subtil”, mai curând decât a unui imperiu solid, menit să-și asume o durabilitate mare în timp, precum celelalte imperii pe care le-a cunoscut istoria.⁵

Există o mulțime de persoane, cărora le-am putea atribui calitatea de „oameni de stânga”, ce susțin că Statele Unite au reprezentat o putere imperialistă pentru mai bine de un secol, și poate chiar mai mult. În anii '60 ai secolului trecut au fost realizate o sumedenie de analize asupra imperialismului american, studiindu-se în mod special rolul avut de Statele Unite în America Latină și Asia de Sud-Est. Au existat totodată dispute îndârjite între adepții unor teorii de stânga, precum cele ale lui Hobson, Hilferding, Lenin, Roza Luxemburg și alți teoreticieni socialiști de la începutul secolului XX, și cei de dreapta, precum Frank, asupra acestui rol. Ulterior, însuși liderul chinez Mao Zedong considera imperialismul american pericolul fundamental pe care îl avea de înfruntat. Dar publicarea, în anul 2000, a cărții lui Hardt și Negri, „Imperiul”, și controversa ce au înconjurat această lucrare, au dus la o modificare profundă a dezbaterilor tradiționale, vizavi de imperialismul american. Cartea respectivă sugera, pentru prima oară, necesitatea unei revizuiri a opiniilor „stângiste”, inoculând ideea unui imperiu de o factură nouă, descentralizată, cu multe calități moderne. Deși critici față de o astfel de abordare, adepții stângii au început să recunoască faptul că forțele globalizării (sau cele ce ar fi trebuit să fie construite sub acest stindard) au creat o situație cu totul nouă, la nivel planetar, care necesită un nou cadru analitic.⁶ Recunoașterea publică a imperiului și imperialismului de către adepții dreptei, ca și de către suporterii liberalismului, a fost prin urmare un act logic, de validare a unui fapt împlinit. Dar

această recunoaștere indica de asemenea că imperialismul trebuia de acum privit dintr-o cu totul altă perspectivă. Efectul a fost transformarea întrebărilor referitoare la imperiu și la imperialism în dezbateri deschise, ce au cuprins tot spectrul politic (demn de remarcat că lucrarea lui Hardt și Negri a captat foarte mult atenția presei americane și internaționale). Dar această „furtună” declanșată în jurul cărții lor s-a rezumat, în final la o singură nelămurire: ce se spune nou – dacă se poate vorbi despre ceva nou – referitor la problematica imperialismului?

Am abordat această problemă, inițial, printr-o atentă analiză a evenimentelor contemporane. Statele Unite, sprijinite de Marea Britanie, Spania și Australia și cu aprobarea altor state, au declanșat războiul împotriva Irakului. Dar această acțiune de forță s-a făcut în ciuda opoziției îndârjite a unor aliați occidentali tradiționali ai Americii, în primul rând Franța și Germania, dar și a unor state ce s-au opus constant, de-a lungul ultimului secol, inițiativelor americane, precum Rusia și China. Uriase manifestări de protest la adresa războiului au adus în stradă milioane de oameni, pretutindeni în lume, și a existat un acut sentiment de nedumerire, în rândul opiniei publice, vizavi de „obsesia” lui Bush de a rezolva pe cale militară criza irakiană. Existau bănuieli că o altă motivație, mult mai adâncă decât înlăturarea lui Saddam Hussein, de altfel un dictator detestat, care-și asuprea barbar proprii supuși, se află în spatele dorinței americane de război. Dar era greu de precizat ce anume motivație. Tocmai de aceea, adevăratele scopuri ale războiului din Irak se cereau scoase la iveală, din grămada de declarații retorice și dezinformări crase.

Povestea a doi producători de petrol

Lovitura de stat care l-a înlăturat de la putere pe președintele venezuelean Hugo Chavez, în aprilie 2002, a fost salutăată cu entuziasm la Washington. Noul președinte – un om de afaceri – a fost recunoscut imediat și Administrația americană și-a exprimat speranța că ordinea și stabilitatea vor fi instaurate în această mică țară latino-americană, creând astfel bazele unei puternice dezvoltări economice. Editoriaștii de la *New York Times* se exprimau în termeni similari.

Dar mulți oameni din America Latină au intuit că în spatele „entuziasmului popular” ce-l răsturnase pe dictatorul Chavez, se afla de fapt mâna lungă a CIA. Similitudinile cu puciul militar ce a avut loc – coincidență stranie și interesantă – pe 11 septembrie 1973, în Chile, când guvernul legal constituit al socialistului Salvador Allende a fost răsturnat de către militarii conduși de generalul Augusto Pinochet, erau evidente. Iar implicarea CIA în acea sângeroasă lovitură de stat era clară ca lumina zilei – și în arhivele Departamentului de Stat s-au găsit documente care conduceau clar la o atare concluzie: „Interesele noastre impun o imediată răsturnare a lui Allende, printr-o lovitură de stat... Trebuie să continuăm a genera o presiune constantă, până la îndeplinirea acestui obiectiv, utilizând toate resursele pe care le avem la îndemână. Dar este imperios necesar ca aceste acțiuni să rămână absolut secrete și să se desfășoare cu maximă discreție, în așa fel încât implicarea Administrației americane în această chestiune să nu fie cunoscută”.⁷ Nu este greu să ne imaginăm că asemenea fire, astăzi nevăzute, între CIA și acțiunea ce a dus la înlăturarea lui Chavez vor putea fi depistate, în viitor, în arhivele temutei instituții...

Însă lovitură de stat din Venezuela a eșuat și, câteva zile mai târziu, Chavez revenea la putere. Departamentul american de Stat a negat orice implicare în tentativa de puci, subliniind că totul nu fusese decât o problemă internă a țării latino-americane. Ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, în declarația dată publicității cu acest prilej, se sublinia speranța Statelor Unite că pentru dificultățile viitoare se va găsi o soluție pașnică, democratică și mai ales *constituțională*. Editorialul din „New York Times” a ținut, ca de obicei, isonul, adăugând că poate nu a fost o idee bună să saluți răsturnarea unui regim ales pe cale democratică, și asta cu atât mai mult cu cât una dintre valorile fundamentale ale Americii, încă de la înființarea ei ca stat, a fost sprijinul acordat democrației!

Paralela cu Irakul, un alt membru cheie al Organizației Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC), este instructivă. Căci și în această țară arabă, Statele Unite pretindeau a fi interesate exclusiv de instaurarea unui regim democratic. Cum de altfel pretinseseră și în urmă cu jumătate de secol, mai precis în anul 1953, când îl alungaseră de

la putere pe Mohammad Mosaddeq (omul politic iranian, ales în mod democratic prim-ministru, care naționalizase resursele de petrol ale țării, smulgându-le din mâna britanicilor), spre a oferi puterea deplină șahului Mohammad Reza Pahlavi, un om mult mai dispus să ofere aurul negru noilor stăpâni de la Washington... Cu alte cuvinte, oricine avea o cât de mică doză de discernământ își putea da seama că pentru americani, numai „anumite” guverne alese democratic trebuiau tolerate. Cum ar fi spus Orwell, „toate animalele sunt egale, dar porcii sunt mai egali decât celelalte animale”...

Din acest punct de vedere, proclamarea, sus și tare, a faptului că unicul scop al unei intervenții în forță era democratizarea Irakului, nu era decât o afirmație din talmeș-balmeșul de promisiuni și declarații oferite lumii, spre a dovedi cât de just este acest război. Mulți oameni, chiar suporterii ai lui Bush, au fost amețiți și confuzionați de asemenea raționamente. Să pătrunzi dincolo de acest amestec pestrîț de declarații sforăitoare și de argumente dubioase, era un lucru extrem de dificil. O tentativă de a lega Irakul de atacurile cu antrax împotriva Statelor Unite a eșuat lamentabil. Dar în acel moment, cei de la Casa Albă și-au amintit că Irakul avea o înspămîntătoare „colecție” de arme chimice și biologice, unele folosite deja împotriva rebelilor kurzi sau în timpul războiului cu Iranul. Le-a fost probabil ușor să-și amintească, de vreme ce înșiși americanii fuseseră cei ce vânduseră lui Saddam aceste arme de distrugere în masă, deși știau prea bine că ele sunt interzise de rezoluțiile ONU. Și aceiași politicieni americani, spre a-și justifica acțiunea, pretextaseră că și Iranul folosea mijloace de ucidere la fel de mârșave, în ciuda faptului că nimeni nu avea vreun dubiu că Irakul fusese singurul stat ce le folosea.⁸ Este perfect adevărat că rapoartele privind încălcările drepturilor omului de către regimul lui Saddam Hussein erau extrem de numeroase, dar acest fapt nu justifică, ci dimpotrivă, condamnă atitudinea Statelor Unite în situații asemănătoare. Cum a fost, de pildă, cea din Algeria, țară care poate rivaliza cu Irakul în ceea ce privește încălcarea drepturilor omului (numai în ultimii opt ani se estimează că ar fi fost uciși aici peste 120.000 de militanți islamiști!) dar căreia America i-a acordat asistență militară! Mai mult, William Burns, asistentul Secretarului de Stat american pentru problemele

Orientului Mijlociu, mergea până într-acolo încât declara: „avem multe de învățat din modul în care Algeria a înțeles să controleze problema terorismului islamic.”⁹ Această atitudine poate explica de ce problema privind „folosirea justificată a torturii” a devenit un subiect de dezbatere publică în Statele Unite (din nou fiindu-i acordată o importanță deosebită în *New York Times*).

Apoi, apare problema armelor de distrugere în masă. Ce fel de astfel de arme deținea într-adevăr Irakul ar fi greu de spus, dar cert este că, după primul război din Golf, capacitatea militară a acestui stat se degradase în așa măsură, încât nici măcar CIA nu o mai considera ca reprezentând vreun real pericol în regiune. Acest lucru făcea ca aserțiunile potrivit cărora Irakul ar constitui de fapt o amenințare pentru Statele Unite (cu președintele Bush susținând chiar, de-a dreptul bizar, că un atac irakian la adresa SUA ar provoca pagube grave economiei americane!) să pară de-a dreptul puerile. CIA a concluzionat că Saddam va folosi armele chimice și biologice – dacă într-adevăr deținea așa ceva – doar dacă va fi provocat. Iar acest lucru făcea și mai greu de explicat de ce anume chiar Statele Unite căutau cu tot dinadinsul să-l provoace... Mai mult ca sigur, Irakul pregătea bomba nucleară, dar există în lume țări, precum Coreea de Nord, care declară cu aroganță că ar poseda această armă, fără însă ca Statele Unite să ia măsuri împotriva lor. Inspectorii ONU, atunci când li s-a permis accesul în Irak, nu au găsit prea multe urme de arme chimice, biologice, și nicidecum nucleare.

În orice caz, obiectivul original rămânea schimbarea de regim, dar acest obiectiv a fost considerat a fi de fapt dezarmarea Irakului doar pentru a invoca autorizarea unei intervenții militare de către Națiunile Unite (deoarece Carta ONU nu permitea atacuri neautorizate de întreaga comunitate internațională). Și atunci când toate aceste gogorițe scornite de Administrația americană nu au dat roade, s-a invocat alungarea lui Saddam pe motiv că ar fi fost un mincinos (un apelativ ce li se potrivește atât de multor politicieni, încât alăturarea termenilor a devenit aproape un pleonasm), un om extrem de violent (dar asta se putea spune și despre premierul israelian Sharon), un nebun (afirmație nesrijinită pe dovezi medicale) și chiar o... încarnare a Răului care trebuia distrusă, în măsura în care războiul

din Golf ar fi fost doar un episod dintr-o lungă piesă medievală, plină de învățăminte moralizatoare (Saddam fiind maleficul Mordor, iar George Bush bravul Frodo, întovărașit de Blair, pe post de credinciosul Sam!). Trăgând linie, finalitatea tuturor acestor născociri, planuri și presupuneri era să demonstreze lumii întregi că Statele Unite și Marea Britanie erau hărăzite cu înalta misiune de a elibera poporul irakian, fără însă ca acest popor să fie întrebat dacă chiar are nevoie de „lumina” care în cazul acesta nu mai venea de la Răsărit, ca în privința fostelor state-satelit ale Uniunii Sovietice, ci de la Apus...

Era totuși greu de creat impresia că totul era atât de minunat, cavaleresc și dezinteresat în această acțiune. Iar lumea bănuia, pe bună dreptate, că „ceva” foarte important fusese tăinuit dincolo de perdeaua dezinformării. La început, a părut plauzibil că este vorba despre informații secrete, care nu trebuiau dezvăluite, dar de fiecare dată când se încerca relevarea unor astfel de informații, se vădea fie că acestea erau banale, ușor de demontat, fie chiar – ca în cazul „dezvăluirilor britanice” – că fuseseră plagiate fără rușine după o dizertație pe tema armelor de distrugere în masă ale lui Saddam, care data de vreo cinci ani și care fusese „actualizată” prin ștersături cu guma și adăugiri din condei... Surse din cadrul agențiilor americane de spionaj sugerau chiar că unii membri de vază ale acestora nu erau deloc mulțumiți de modul în care informațiile obținute de ei cu atâta trudă erau utilizate de către Washington. Nu-i de mirare astfel de ce opinia publică mondială, cu excepția unei „anumite părți a presei” deosebit de belicoasă (toate cele 175 de publicații ale concernului Murdoch, guvernate de editori ce-și proclamau sus și tare independența de opinie, au susținut declanșarea războiului, ca pe un act de justiție), ca și mulți politicieni de renume, au păstrat o doză de scepticism, dacă nu cumva au condamnat vehement o posibilă intervenție militară în Irak.

Cu alte cuvinte, ce se întâmpla cu adevărat? Rațiunile de stat nu reușiseră să convingă pe nimeni; ele pur și simplu nu se potriveau situației „din teren”. Și atunci care ar fi putut fi motivațiile neoficiale? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să conștientizăm faptul că aceste motivații nu au fost înțelese pe deplin nici măcar de

principalii actori ai dramei, sau, dacă s-au înțeles, au fost în mod constant ținute sub tăcere sau negate.

Dialectica internă a societății civile americane

La puțin timp după alegerile legislative din Germania, din 2002, ministrul german al Justiției făcea furori sugerând într-o declarație că aventurismul de care administrația Bush dădea dovadă pe plan extern era destinat să distragă atenția opiniei publice de la dificultățile interne. Greșeala ministrului a fost însă să adauge că o asemenea tactică fusese folosită cândva și de Hitler, iar comparația a deranjat chiar cercurile politice de la Berlin. De aceea, ministrul a trebuit să demisioneze. Din păcate, efectul a fost că și prima parte a aserțiunii sale a fost astfel îngropată în uitare.

Într-adevăr, există o lungă listă a guvernelor care, confruntate cu probleme interne, au căutat să le rezolve fie prin aventuri externe, fie fabricând închipuite pericole venite din partea altor țări, pentru a determina o solidaritate națională, care să lucreze în favoarea lor. Ideea trebuie luată serios în considerare în cazul Statelor Unite, deoarece condițiile interne ale acestei superputeri, de-a lungul anului 2002 au fost în multe privințe mai periculoase decât în toți anii anteriori. Recesiunea care începuse în primele luni ale lui 2001 (și care a luat proporții îngrijorătoare după șocul „11 septembrie”), nu dădea semne să dispară. Rata șomajului era în creștere și sentimentul de insecuritate economică era palpabil pentru tot mai mulți muncitori americani. Scandalurile corporațiilor, falimentate în cascadă, umpleau paginile ziarelor și imperii financiare uriașe se prăbușeau peste noapte. Creșterea explozivă a corupției și nerespectarea legislației financiare au adus bursei de pe Wall Street o proastă reputație, iar stocurile și indicii economici s-au prăbușit. Fondurile de pensii au scăzut cu până la o treime din valoarea lor (în cazul în care nu au dispărut total, cum a fost cazul angajaților de la Enron), și perspectivele unei vieți lipsite de griji, după pensionare, pentru cei din clasa medie, păreau a fi amenințate. Asigurările sociale, asistența medicală, fondurile federale sau ale administrației locale fuseseră de asemenea

diminuate serios și deficitele se acumulau, tot mai mult. Datoriile externe au crescut atât de mult, în această perioadă, încât Statele Unite, prima superputere a lumii, a devenit în același timp, paradoxal, și statul cu cele mai multe datorii externe din toată istoria omenirii. Pe de altă parte, inegalitățile sociale crescuseră în ultimii ani, iar obsesia guvernelor americane de a elimina taxele pune acum Administrația de la Washington în situația de a impune noi taxe, pentru a salva situația, amenințând ca aceste inegalități să se adâncească. A existat o vehementă opoziție în ceea ce privește impunerea de noi reguli de stabilizare a pieței, în ciuda evidentelor semnale că aceasta nu mai putea fi salvată. Și, colac peste pupăză, președintele a fost ales nu de către cetățeni, ci de patru din cei cinci membri ai Curții Supreme de Justiție. Legitimitatea lui era, prin urmare, pusă la îndoială de cel puțin jumătate din populația Americii, în ajunul atentatelor din septembrie 2001. În acest context, singurul lucru care a împiedicat anihilarea totală a republicanilor a fost deplina solidaritate – la limita extremismului naționalist – creată în jurul evenimentelor din 11 septembrie și a amenințării cu antrax (problemă care, în ciuda gravității sale, nu a fost niciodată rezolvată de investigatorii FBI și CIA, și în cele din urmă a fost chiar trecută sub tăcere, spre a fi reluată atunci când a fost vorba să fie pusă în seama lui Saddam Hussein!). În vreme ce Afghanistanul a cedat în fața puterii americane rapid și (pentru americani) fără victime umane, Ossama Bin Laden nu a fost găsit „viu sau mort”, iar războiul împotriva terorismului nu a adus rezultatele spectaculoase așteptate. Ce prilej mai bun se putea găsi, în aceste circumstanțe, decât de a focaliza răbufnirea de mânie împotriva terorismului către Irak, privit ca un suport fundamental al „axei Răului”? Că o astfel de tactică diversionistă a funcționat, cel puțin pe termen scurt, istoria a demonstrat-o. Publicul american a acceptat ideea că existau strânse conexiuni între al Qaeda și regimul tiranic de la Bagdad și că Saddam era un inamic îndeajuns de periculos pentru ca Statele Unite să fie îndreptățite să-l înlăture de la putere prin forța armelor. Pe această cale, republicanii sperau să-și consolideze puterea, în urma apropiatelor legislative, iar președintele ar fi putut îndepărta umbra de ilegitimitate care plana asupra alegerii sale.

Dar aici trebuie să remarcăm implicații mai profunde, transformând ceea ce ar putea părea un oportunism politic superficial într-o problemă serioasă, de prim rang, a istoriei americane. Teamă de amenințarea irakiană și de o potențială ieșire din matcă a fundamentalismului panarabic frământase și precedentele guverne de la Washington. Colin Powell a pregătit contingente militare pentru un eventual conflict cu Irakul chiar înainte de primul război din Golf. Paul Wolfowitz, care a devenit adjunctul Secretarului de Stat pentru Apărare în timpul mandatului lui Bush Jr, a cerut încă din 1992 schimbarea regimului de la Bagdad și a declarat public acest lucru, în mai multe rânduri, la sfârșitul anilor '90. Schimbarea de regim, la Bagdad, a devenit o politică acceptată și în timpul administrației Clinton. Un grup influent de neoconservatori, reuniți sub egida „Proiectului pentru Noul Secol American”, în 1997, a insistat asupra acestei schimbări ca un obiectiv cheie, subliniind că ea nu putea fi făcută decât pe cale militară. Grupul îi includea pe Rumsfeld, Wolfowitz, Armitage, Perle și mulți alți adepți ai liniei dure, ce se vor regăsi, peste ani, ca nucleu al administrației Bush. Din punct de vedere geostrategic, Irakul se afla de mult în vederile acestui grup. Dar ei recunoșteau, într-un raport publicat în 1999, că „ar fi necesar un eveniment catastrofal, un nou Pearl Harbour, pentru a cataliza atât de mult opinia publică americană și internațională încât ele să accepte intervenția militară”. Atentatele din septembrie 2001 au oferit această oportunitate, pentru că nu le-a fost greu „durilor” să vehiculeze existența unei legături între al Qaeda și Saddam.¹⁰ Cum majoritatea americanilor nu prea aveau habar și nici nu le păsa de geografie, Administrației nu i-a fost greu să-i convingă pe plătitorii de taxe că vânătoria de teroriști trebuie neapărat să treacă prin Irak și că înlăturarea lui Saddam va da o grea lovitură terorismului islamic. Mai familiarizată cu atlasele geografice, opinia publică mondială nu a fost deloc convinsă de argumentele lui Bush...

Și apoi, mai există o altă dimensiune a acestei dinamici interne, ce trebuie înțeleasă. Statele Unite reprezintă o societate multiculturală aproape extraordinară, dominată de un individualism și de o concurență acerbă, care revoluționează în mod permanent viața socială, economică și politică. Aceste forțe fac ca democrația americană să

fie de o instabilitate cronică, dificil, dacă nu imposibil de controlat, decât prin coruperea puterii financiare. Au existat momente în istoria Americii când întreaga țară a fost atât de răvășită încât părea neguvernabilă. Hannah Arendt oferă în termeni exacți o definiție a unei asemenea societăți civile:

Atunci când puterea este în mod esențial doar un scop în sine, o comunitate bazată exclusiv pe putere va ajunge, în cele din urmă, la calmul oferit de ordine și stabilitate; siguranța acestei comunități este însă incertă, ea este clădită pe nisipuri mișcătoare. Doar căpătând în mod continuu mai multă și mai multă putere, se poate garanta o condiție de status quo; doar extinzându-și în mod constant autoritatea și doar prin intermediul unui proces complex de acumulare a puterii, comunitatea respectivă poate rămâne stabilă. De aceea, Commonwealth-ul lui Hobbes este o structură șovăielnică și trebuie să i se asigure permanent sprijin din exterior pentru a putea dura; altminteri, ea se va prăbuși peste noapte într-un haos de interese personale, interese care cândva au generat-o... Numai o stare de război mereu prezentă garantează Commonwealth-ului posibilitatea trăinicieii în timp, deoarece permite statului respectiv să-și sporească puterea pe seama altor state.¹¹

Dar „Războiul Rece” se terminase și amenințarea hoardelor de ruși, mărșăluind cu bocancii înzăpeziți de-a lungul Canadei, spre a invada America, nu mai era deloc credibilă. În al nouălea deceniu al secolului XX, nu mai exista nici un inamic clar și „boom”-ul economic al Statelor Unite ar fi trebuit să garanteze un nivel de satisfacție populară fără precedent, chiar și în ceea ce privește clasele marginalizate ale societății. Și totuși, așa cum Arendt prezisese, acest deceniu a fost una dintre cele mai neplăcute perioade din istoria SUA. Concurența era neloială, profitorii „noii economii” au devenit milionari peste noapte, etalându-și cu îngâmfare bogăția, escrocheriile și ingineriile financiare au proliferat, scandalurile (reale sau înscenate) țineau primele pagini ale ziarelor, zvonuri răutăcioase circulau despre tentative de asasinat la Casa Albă, s-a încercat chiar debarcarea președintelui Clinton, în urma rușinosului proces Lewinsky, talk-

show-urile unor indivizi precum Howard Stern sau Rush Limbaugh erau reprezentative pentru o mass media total scăpată de sub control, revolta populației de culoare însângera California, iar incidentele de la Waco și atentatul de la Oklahoma City au reprezentat simboluri ale opoziției interne față de Putere. Violențele au atins un prag critic în acești ani, liceeni scoși din minți împușcându-și fără discernământ colegii și profesorii pentru că așa văzuseră prin filme, cu o exuberanță irațională. Societatea civilă americană era departe, așadar, de a fi una „civilă”... Ea părea a fi fragmentată în milioane de entități distincte, cu interese divergente, și fragmentarea continua să se dezvolte, la o rată alarmantă. Din nou spusele lui Arendt se dovedeau profetice, societatea americană fiind surprinsă într-un proces de dezintegrare vecin cu haosul și determinat de egocentrism și de urmărirea, de către cetățeni, exclusiv a intereselor personale.

Meritul discursului electoral al lui George Bush din 2000 a fost, bănuiesc eu, promisiunea sa de a schimba această stare de fapt, de a construi o societate puternică și ghidată de înalte comandamente morale, care să o înlocuiască pe cea anterioară, scăpată de sub control. Toate angajamentele sale cruciale proveneau din ideile neo-conservatorilor care îl înconjurau, precum procurorul general John Ashcroft, și care pledau pentru un stat autoritar. Și astfel, neo-conservatorismul a luat locul neoliberalismului, doctrina al cărui campion fusese jovialul Bill Clinton. Dar momentul ce a marcat clar disoluția de căile adoptate în deceniul nouă a fost, desigur, 11 septembrie. El i-a oferit lui Bush nu numai prilejul de a asuma un nou rol pentru SUA, acela de luptător împotriva terorismului și de a proclama solidaritatea națională, dar și de a impune, cu măsuri dure, la nevoie, ordinea și stabilitatea în societatea civilă, atât de tulburată până atunci. Războiul împotriva terorismului, urmat apoi de cel împotriva Irakului, au fost stâlpii de rezistență ai politicii americane și au permis administrației de la Washington să acumuleze mai multă putere. Asumarea conflictului cu Irakul a reprezentat mai mult decât o simplă distragere a atenției de la problemele casnice ale Americii; evenimentul a marcat o uriașă oportunitate de a impune un nou sens ordinii sociale și de a aduce la ascultare toți membrii comunității, chiar și pe cei mai recalcitranți. Criticile aduse Casei Albe au fost

etichetate ca „lipsă de patriotism”. Forța diabolică a lui Saddam a devenit astfel, paradoxal, prima care a contribuit la exorcizarea „demonilor” din interiorul sistemului american. Această relație dintre condițiile interne și cele externe ale puterii politice a jucat un rol important, dacă nu cumva unul crucial în dinamica ce au alimentat războiul cu Irakul. Un rol care bineînțeles că a rămas în umbră... Și deseori, în paginile ce urmează, vom avea prilejul să ne întoarcem la această afirmație.

Totul despre petrol

Oponenții războiului din Golf au vehiculat constant ideea că acest duel se rezumă de fapt la stăpânirea uriașelor rezerve de petrol ale Irakului. Guvernul american fie a respins o asemenea afirmație, ca ireală și nebazată pe dovezi concrete, fie a ignorat total acuzațiile. Judecând la rece lucrurile, nu există nici o îndoială că petrolul a jucat un rol esențial în conflict. Dar cum anume și în ce măsură s-a întâmplat aceasta, nu este ușor de stabilit.

Unii adepți ai teoriei conspirației susțin că guvernul de la Washington nu ar fi decât o „mafie a petrolului” care a uzurpat domeniul public. Ideea se sprijină pe strânsele legături dintre guvernul lui George Bush și marile concerne petroliere, ca și pe zvonurile tot mai insistente potrivit cărora Haliburton, compania vicepreședintelui Dick Cheney, este pe cale să câștige din petrolul irakian aproape un miliard de dolari, pe baza contractelor pe care le va încheia imediat după război.¹² Chiar dacă par veridice, asemenea idei nu constituie ipoteze serioase, demne de luat în seamă, deoarece personal nu-mi imaginez că un întreg eșafodaj politico-militar poate acționa strict ca o corporație de interese, capabilă să pornească un război de pe astfel de poziții. Desigur, nu putem trece cu vederea că marile companii americane și britanice erau de multă vreme excluse din Irak, fiind în schimb favorizate companiile din Franța, Germania, Rusia sau China. Să ne mai mire, în aceste circumstanțe, faptul că opoziția cea mai vehementă față de un eventual război, a fost susținută tocmai de aceste țări, cărora Saddam Hussein le făcuse atâtea concesii? Dacă

dezarmarea Irakului se făcea pașnic, sancțiunile ONU ar fi fost ridicate, iar concesionarii deja existenți nu aveau decât de câștigat, ei derulându-și afacerile în continuare, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Dimpotrivă, o schimbare brutală a regimului, pe cale armată, implica obligatoriu și renegocieri privind concesiunile câmpurilor și exploatărilor petrolifere. Dar, orice s-ar fi întâmplat, și în această situație, petrolul rămânea în stăpânirea noului regim irakian, iar companiile anglo-americane ar fi rămas pe dinafară chiar și în eventualitatea că soldații acestor țări și-ar fi vărsat sângele pe câmpul de luptă. Perspectivile, pentru marile concerne petroliere din Statele Unite și Marea Britanie, nu erau, așadar, deloc trandafirii.

Singurul scenariu funcțional, din perspectiva acestor concerne, ar fi fost acela ca, după alungarea lui Saddam Hussein, puterea să fie preluată de o administrație americană care să aibă „pâinea și cuțitul” în vederea unei noi împărțiri a concesiunilor, sau să se formeze un consorțiu internațional în cadrul căruia SUA, la fel ca și în cazul FMI, să aibă drept de veto. Miza era uriașă: gestionarea, exploatarea și folosirea tuturor rezervelor de petrol irakiene. Dar toate aceste variante omiteau să ia în calcul un element esențial: cum oare vor reacționa irakienii atunci când bogăția naturală a țării lor va fi negociată de samsarii veniți de peste mări și țări? Pentru că exista pericolul ca antagonismul cronic dintre arabi și puterile occidentale să izbucnească, în atari condiții, în crize violente.

În altă ordine de idei, există și o altă perspectivă, mult mai grandioasă, de a înțelege problema petrolului. Ea poate fi rezumată la următoarea axiomă: cine stăpânește Orientul Mijlociu, are acces la „cepul” butoiului cu petrol, iar cine are în proprietate acest butoi poate controla întreaga economie mondială, cel puțin în viitorul apropiat.¹³

De aceea, nu trebuie să rezumăm această analiză doar la Irak, căci este necesar să luăm în considerare condițiile geopolitice și semnificația Orientului Mijlociu, văzut în ansamblul său, în relația cu capitalismul mondial. Și această problemă a fost subliniată în retorica oficială. Planurile de a schimba guvernul de la Bagdad se voiau un avertisment adresat statelor arabe că instaurarea unor regimuri democratice, proamericane, ar fi benefică pentru întreaga

regiune și chiar ar putea influența schimbări politice în guvernarile de mână forte din zonă (Iranul și Siria fiind cele mai evidente „ținte”, din această perspectivă, urmate fiind îndeaproape de Arabia Saudită). Se aflau, în Administrația americană, și persoane mai puțin înzestrate cu simțul realității, care visau deja la o conflagrație generală în regiune, conflagrație ce va oferi șansa redesenării hărții întregului Orient Mijlociu (într-o manieră asemănătoare cu situația fostei Iugoslavii sau a defunctei Uniuni Sovietice). La urma urmei, judecau acești corifei ai revizionismului, formarea statelor din regiune nu era decât o consecință a aplicării prevederilor Tratatului de la Versailles, de după primul război mondial. Era însă fapt recunoscut că aceste prevederi trădaseră flagrant interesele arabe, servind mai curând marilor puteri învingătoare, Franța și Marea Britanie. De aceea, o astfel de configurație statală, reflectând interesele imperia-liste, britanice și franceze, era privită ca anacronică și nefuncțională. O nouă delimitare, mai cuprinzătoare și mai potrivită situației actuale, ar fi putut da apă la moară intereselor separatiste (asigurând statutul federal pentru kurzii din Irak, de pildă, sau chiar formarea unui stat šiit, în sudul Irakului, cu capitala la Basra). Dar, cel mai important, această delimitare ar fi repus problema relațiilor israelo-palestiniene pe un nou făgaș, prin formarea unui stat palestinian mai întins, încorporând Iordania și chiar regiuni din Arabia Saudită. Împotriva unor asemenea opinii există însă o opoziție fermă în cadrul Națiunilor Unite, organizație ce susține că păstrarea integrității teritoriale a Irakului așa cum există el ca stat la momentul actual, trebuie să fie un obiectiv primordial în orice configurație postbelică, lucru cu care Statele Unite s-au declarat de acord.

America are un interes geopolitic de anvergură în această regiune fierbinte a globului. Crucial pentru conceptul de „control global”, așa cum a fost el înțeles de-a lungul celui de-al doilea război mondial a fost

controlul Orientului Mijlociu, care era privit ca o parte a vechiului Imperiu britanic, și absolut esențial pentru controlul militar și economic al planetei – nu în ultimul rând din cauza faptului că această regiune este depozitara celor mai mari rezerve petroliere. Statele

Unite au început, așadar, în anii '50, o serie întreagă de operațiuni, pe cale oficială sau sub acoperire, cea mai importantă fiind răsturnarea de la putere a guvernului, legal constituit, al lui Mossadegh, premierul Iranului, care naționalizase companiile de petrol cu capital occidental. Succesul acțiunii americane a fost deplin și ca urmare, între 1940 și 1967, companiile americane și-au sporit controlul asupra rezervelor petroliere din zona Golfului Persic de la 10% la 60%, în vreme ce rezervele aflate sub control britanic au scăzut de la 72% în 1940, la 30% în 1967.¹⁴

La sfârșitul anilor '60, britanicii au abandonat orice prezență militară la est de Suez, lăsând comanda exclusiv americanilor. Din cauza problemelor întâmpinate în Vietnam, Statele Unite au ales însă să folosească state surogat, precum Iranul sau Arabia Saudită, spre a le servi interesele în zonă. De asemenea, nu trebuie neglijat constantul sprijin acordat întăririi statului evreu, pentru a crea astfel un puternic avanpost al puterii americane în Orientul Mijlociu. Dar boicotul petrolier și creșterea prețului petrolului, în 1973, acțiune organizată de OPEC, ca și prăbușirea regimului șahului iranian Mohammad Reza Pahlavi, în 1979, au demonstrat Americii că soluția „guvernării indirecte”, prin state surogat, nu este una convenabilă. Președintele Carter a emis atunci doctrina potrivit căreia Statele Unite nu trebuie să permită, în nici un fel de circumstanțe, o întrerupere în fluxul petrolier din Golf. Aceasta a însemnat asumarea unui angajament pentru a ține strâmtoarea Ormuz deschisă (pentru că sistemele de aprovizionare și transport le păreau americanilor la fel de importante ca și câmpurile petrolifere) și totodată pentru a asigura o permanentă prezență militară în regiune, ca și formarea unei Forțe de Reacție Rapidă, gata să intervină în caz de urgență. Sprijinul pe care îl avea, din partea Statelor Unite, a încurajat Irakul să înceapă brutalul război cu Iranul, dar puterea crescândă a lui Saddam i-a făcut pe americani, în cele din urmă, să plănuiască o intervenție (inițiată de Colin Powell) împotriva sa, chiar înainte de invazia în Kuweit. De ce ambasadorul Statelor Unite în Irak a sugerat că țara sa nu va răspunde militar nici unei acțiuni irakiene în Kuweit reprezintă încă o controversă, mai curând o capcană, am putea spune, decât o neînțelegere catastrofică a evenimentelor ce se derulau în Golf.

Primul război din Golf, deși indecis în privința Irakului, Saddam rămânând la putere, a adus totuși o masivă prezență americană în regiune. Aceasta a continuat să se manifeste și pe timpul mandatului lui Bill Clinton. Zborurile de patrulare desfășurate în comun cu aliații britanici, deasupra așa-numitei „zone de excludere aeriană” au implicat continuu dueluri aeriene sau atacuri de mică anvergură, cu rachete, împotriva facilităților militare irakiene. Joseph Nye, un oficial al Administrației Clinton și în general un avocat al „puterii slabe”, nu punea însă la îndoială necesitatea ca Statele Unite să folosească forța în regiunea Golfului, chiar și mod unilateral, fără sprijinul altor țări, dacă interesele Americii ar fi avut, cumva, de suferit.¹⁵ A fost necesară o sporire masivă a forțelor militare americane aici, între anii 1997 și 1998, pentru a-i determina pe inspectorii ONU în Irak să se implice în misiunea lor. Atacurile cu rachete și conflictele aeriene au sporit în intensitate. Pentru a le fi sprijinite eforturile, Statele Unite au pus bazele „Consiliului de Cooperare în zona Golfului”, împreună cu Arabia Saudită, Kuweit și alte state, vânzându-le echipament militar, spre a oferi, în caz de nevoie, suport logistic pentru forțele americane aflate în regiune (o cantitate de armament în valoare de 42 miliarde de dolari – 23 numai pentru Arabia Saudită – a fost oferită de-a lungul deceniului nouă). Forțele americane au fost desfășurate în zonă de-a lungul anilor '90 și mari cantități de armament și muniții au fost aduse în Kuweit, Qatar și Arabia Saudită, acordând Statelor Unite posibilitatea unei mișcări militare rapide, în caz de nevoie. Acum, că Războiul Rece se sfârșise, planurile militare susțineau că America va fi capabilă să lupte simultan pe două fronturi, iar Irakul și Coreea de Nord au fost alese ca teren de manevră. Până prin 1999, mai bine de 20 000 de soldați au fost aduși în Golf, întreținerea lor costând bugetul Statelor Unite nu mai puțin de 4-5 miliarde de dolari anual.

Am rezumat aceste fapte aici pentru a stabili două chestiuni esențiale. În primul rând, să observăm că începând din 1945, Orientul Mijlociu a cunoscut o continuă sporire a intereselor americane în zonă, marcată de o semnificativă „ruptură” după 1980, când implicarea Statelor Unite a devenit predominant militară și mult mai directă, renunțându-se la „statele surogat” care să reprezinte interesele Washingtonului. În al doilea rând, conflictul cu Irakul a fost unul de

durată, planuri pentru o desfășurare militară de amploare datând cu mult înainte de declanșarea propriu-zisă a războiului, în primăvara lui 2003. Singura diferență între atitudinea lui Clinton și cea a lui Bush este aceea că ultimul a ridicat „masca”, dezvăluind adevăratele intenții americane; atitudinea belicoasă a luat locul reticenței, în mare parte datorită faptului că atentatele din 11 septembrie 2001 asiguraseră un climat propice, în interior și pe plan extern, pentru ca asumarea unei acțiuni militare unilaterale să fie acceptată fără probleme. Văzută din punct de vedere geopolitic și pe termen lung, o confruntare cu Irakul apărea inevitabilă, în afara situației în care această țară ar fi acceptat să devină un client politic al Statelor Unite, precum Arabia Saudită. Dar de ce acest atac geopolitic? Răspunsul se rezumă, din nou, la un singur cuvânt: petrolul.

În orice moment al istoriei moderne, statutul rezervelor globale de petrol este o chestiune de conjunctură. Companiile petroliere sunt reticente în a dezvălui date precise privind aceste rezerve și deseori fac tot posibilul să inducă în eroare opinia publică. De aceea, estimările asupra stocurilor de petrol sunt extrem de diferite. Oricum ar fi însă, majoritatea rapoartelor par să demonstreze că, începând cu anii '80, rata exploatării a depășit-o cu mult pe cea a descoperirii de noi rezerve. Cu alte cuvinte, stocurile de petrol din subsolul planetei sunt tot mai puține. Știm astăzi că multe câmpuri petrolifere au fost sărăcite și că într-un deceniu sau chiar mai puțin, în ritmul actual de exploatare, multe dintre terenurile încă productive la ora actuală vor fi complet secătuite. Este cazul celor din Statele Unite, Marea Neagră, Canada, Rusia și chiar și China. Deși există și alte zone cu rezerve, singurele câmpuri care par să aibă resurse abundente, capabile să asigure foamea de combustibil a omenirii pentru următorii cincizeci de ani sau chiar mai mult, sunt cele din Iran, Irak, Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite și Kuweit. Chiar dacă noi descoperiri de resurse petroliere ar putea schimba această hartă, cei mai mulți analiști politici avertizează totuși asupra semnificației crescânde a Orientului Mijlociu ca furnizor cheie de petrol, pentru viitorul apropiat. Pe planul cerințelor, observăm că Statele Unite sunt tot mai dependente de importuri, că cele mai dinamice centre economice, ce se dezvoltă astăzi în Asia de Est și de Sud-Est, nu au acces la rezerve

semnificative de petrol (fapt cu atât mai grav cu cât China devine, an după an, un consumator tot mai nesățios), iar că țările europene (cu excepția Marii Britanii și Norvegiei) depind total de importul de petrol. Alternativele pentru petrol fac parte din cercetările oamenilor de știință, dar există șanse slabe ca ele să reprezinte o soluție viabilă (având în vedere barierele pe care marile concerne petrolifere le ridică) în următoarele decenii. Așadar, accesul la rezervele de petrol ale Orientului Mijlociu reprezintă astăzi o problemă crucială atât pentru Statele Unite, cât și pentru întreaga economie mondială.

Această stringentă nevoie de petrol conferă Americii motivații suficient de puternice pentru a căuta un control strategic și militar mai strâns asupra zonei, chiar și în mod unilateral, dacă este necesar. Thomas Friedman afirmă, de pildă, că „nu este cu nimic ilegal sau imoral ca Statele Unite să fie îngrijorate că un dictator malefic și megaloman poate acumula puteri și influențe considerabile grație faptului că stăpânește resurse naturale ce formează baza industriei mondiale. Dar trebuie să fim atenți în a convinge opinia publică și a asigura lumea întreagă că intenția Americii este de fapt de a proteja drepturile omenirii la supraviețuire economică, mai curând decât de a asigura doar cetățenilor săi un trai îmbelșugat, că Statele Unite acționează în beneficiul întregii planete și nu numai pentru a alimenta excesele americane... Dacă ocupăm Irakul și instaurăm un autocrat cu vederi proamericane pentru a gestiona rezervele de petrol ale acestei țări (așa cum stau lucrurile în alte țări arabe), atunci acest război, dus pentru petrol, ar fi imoral.”¹⁶ Să facă însă uz America de puterea ei militară doar pentru a se asigura că petrolul din Golf va fi folosit, pe bază de consens, în folosul întregii omeniri? Sau ea caută mai curând să domine regiunea pentru a-și proteja propriile interese strategice? Friedman dorește să creadă în prima ipoteză. Dar dacă ultima este cea adevărată?

Dacă reușesc alungarea de la putere atât a lui Hugo Chavez, cât și a lui Saddam Hussein, dacă pot stabiliza sau reforma un regim saudit care se bazează pe o stăpânire autoritară (dar care este în pericol iminent de a cădea în mâinile radicalilor islamiști), dacă sunt capabile să continue în Iran ceea ce au început în Irak (și se pare că actuala Administrație caută acest lucru), să își consolideze prezența militară

în republicile din Asia Centrală și să domine astfel rezervele de petrol din bazinul Caspice, americanii vor controla pe deplin „ceful” butoiului mondial cu petrol și vor domina astfel economia mondială pentru următoarele decenii. Europa și Japonia, ca și Asia de Sud și de Sud-Est (și în primul rând China) sunt foarte dependente de petrolul din Golf și există configurații regionale și puteri politico-economice care reprezintă un concurent serios față de hegemonia Statelor Unite, în lumea producției și a finanțelor. Ce cale mai bună pentru America de a înfrânge concurența și a-și asigura poziția hegemonică decât să controleze prețul, calitatea și distribuirea resursei economice principale, care este la ora actuală petrolul? Și ce mijloc mai bun de a realiza acest scop decât recurgerea la singurul domeniu în care America nu are contracandidat – puterea militară? Și apoi, mai există încă un aspect militar pentru acest argument. O „mașină de război” precum cea americană funcționează pe bază de petrol. Coreea de Nord are o aviație mai mult decât performantă, dar ea poate deveni inutilizabilă, din lipsă de combustibil. Așa că Statele Unite nu trebuie doar să-și asigure propriile rezerve de petrol, ci și să fie sigură că, în eventualitatea unui conflict armat, adversarii, fie că se numesc Coreea de Nord sau, să spunem, China, nu vor avea acces la rezervele de petrol, aflate în mâinile magnaților de la Washington, care, la o simplă comandă, ar închide robinetul... Dar argumente de acest gen au sens doar în eventualitatea că Statele Unite ar avea motive să se teamă că poziția lor dominantă, în cadrul capitalismului mondial, ar fi amenințată. Iar această amenințare vine cu siguranță mai mult din sfera economică, decât din cea militară, după cum voi demonstra în capitolul următor.

2

Cum crește puterea Americii

„Imperialism” este un cuvânt ușor de rostit. Dar el poate avea o sumedenie de înțelesuri diferite, încât este dificil să-l folosim fără necesare clarificări, mai curând în termeni analitici decât în termeni polemici. Și mă refer aici în mod special la sintagma „imperialism capitalist”, privit ca o fuziune contradictorie între „politicile statului și ale imperiului” (imperialismul ca proiect politic distinctiv, „jucat” de actori a căror putere este bazată pe dominația asupra unui teritoriu și pe capacitatea de a-și mobiliza resursele umane și naturale către un țel politic, economic și militar bine definit) și „procesele moleculare de acumulare de capital în spațiu și timp” (imperialismul ca un proces politico-social difuz, desfășurat în spațiu și timp și în cadrul căruia deținerea și folosirea unui capital primează). Cu prima definiție am vrut să accentuez strategiile politice, diplomatice și militare invocate și folosite de state (sau de o comunitate de țări acționând ca un bloc politic unitar) în încercarea de a-și urmări interesele și de a-și atinge scopurile pe plan mondial. Cu cea de-a doua, mi-am focalizat atenția pe modurile în care puterea economică se desfășoară de-a lungul unui anumit spațiu, către sau dinspre anumite entități teritoriale (fie ele state sau blocuri regionale), prin intermediul practicilor curente de producție, comerț, desfacere de capital, transferuri de bani, migrație a forței de muncă, transfer de tehnologie, speculații valutare, schimburi de informații, schimburi culturale, etc.

Deși Arrighi pune semnul egal între logicile de putere „teritorială” și „capitalistă”, cei doi termeni sunt totuși diferiți unul de celălalt.¹ De la bun început, observăm că motivațiile și interesele agenților diferă. Capitalistul ce a acumulat un capital în bani va dori să-l investească într-o afacere care să-i aducă profit și desigur că va căuta să acumuleze mai mult capital. Politicienii caută de obicei profituri care să le susțină puterea, în raport cu alte state. Capitalistul urmărește avantaje individuale și, nefiind constrâns de lege, nu este responsabil decât față de cercul social căruia îi aparține, în vreme ce omul politic caută să obțină un avantaj colectiv și se supune, în acest sens, situației politice și militare a statului și, în unele privințe, cetățenilor statului respectiv sau, adeseori, unei elite politico-economice, unei clase, structuri sau grup de interese. Capitaliștii operează într-un spațiu și timp continue, pe când politicianul o face într-un spațiu limitat și, cel puțin în cazul democrațiilor, puterea lui este limitată de o temporalitate impusă de ciclul electoral. Pe de altă parte, firmele capitaliste apar și dispar, își schimbă locația, dau faliment sau dimpotrivă, încorporează alte firme, dar statele sunt entități durabile în timp, nu pot migra și se mențin, cu excepția unor circumstanțe trecătoare, date de cuceriri sau pierderi teritoriale, în granițe unanim recunoscute.

Cele două feluri de a examina problema diferă și în alte privințe. Deși gradul și modalitățile de implicare publică variază foarte mult, politicile statului și ale imperiului la care ne referim sunt pasibile de discuții și dezbateri. În cazul Americii, trebuie luate anumite decizii, precum ar fi: a porni sau nu un război cu Irakul, dacă un astfel de conflict poate fi declanșat în mod unilateral, fără sprijinul comunității internaționale, cum trebuie tratate inerentele dificultăți postbelice și alte probleme de acest gen. Instituțiile de politică externă și analiștii politici și militari studiază aceste chestiuni și ar fi imposibil de crezut că dezbaterile nu vor stârni controverse. Dar, dincolo de divergențe, trebuie luate decizii clare, cu toate ramificațiile ce decurg de aici. Deciziile strategice de importanță covârșitoare apar și sunt implementate în iureșul proceselor politice unde variatele interese și opinii se ciocnesc (uneori chiar depinzând de convingerile și carisma celor aflați în competiție sau de excesul de personalitate de care dau dovadă unii sau alții dintre actorii de pe scena politică).

Procesele geografice de acumulare a capitalului, pe de altă parte, sunt mult mai difuze și au o importanță mai redusă în luarea unor decizii politice explicite. Agențiile private (de obicei activând în domeniul afacerilor, financiar și al corporațiilor) funcționează pretutindeni și această formă „moleculară” permite unor forțe multiple să se dezvolte și să reacționeze unele cu altele, uneori în contradicție, alteori însumându-se. Aceste procese pot fi controlate doar în mod indirect și de cele mai multe ori numai după stabilirea unei anumite tendințe, a unui anumit curent. Acordurile instituționale stabilite între state joacă, așa cum vom vedea, un rol esențial în punerea bazelor acumulării de capital. Dar există pârgii economice (precum cele mânduite de Alan Greenspan, în calitate de președinte al Rezervelor Federale), precum și o mare varietate de moduri de intervenție fiscală și monetară (incluzând stabilirea de taxe, politici de redistribuire, asigurarea de utilități publice de către stat și nu în ultimul rând planificarea dirijată de stat) care pot asigura statului rolul unui puternic agent economic. Dar chiar în statele unde domnește autoritarismul sau în cele în curs de dezvoltare, în virtutea puternicelor conexiuni stabilite între politicile statale, finanțe și dezvoltarea industrială, descoperim că aceste legături moleculare pot scăpa de sub control. Dacă, de pildă, decid să îmi cumpăr un autoturism Toyota în locul unui Ford sau prefer un film american unui indian, ce însemnătate are gestul meu asupra balanței de plăți a Statelor Unite? Dacă transfer bani din New York rudelor sărace din Liban sau Mexic, va influența această tranzacție balanța financiară între țări? Pare imposibil de anticipat și dificil de urmărit circulația capitalului și a banilor printre meandrele sistemului de credit. Toate elementele de factură psihologică, intangibile, precum încrederea creditorului sau a consumatorului, intră în acest cadru ca forțe determinante. Astfel, Keynes, parafrazându-l pe Marx, consideră „spiritul animalic” al antreprenorului și așteptările bancherilor drept factori cruciali pentru vigoarea și viabilitatea sistemului capitalist. Singura modalitate de a stăpâni situația este monitorizarea atentă a datelor ulterioare unui eveniment, pentru ca, în eventualitatea producerii unui eveniment similar, se vor putea intui tendințele pieței și aplica unele corecturi pentru a menține sistemul în condiții de stabilitate rezonabilă.

Problema fundamentală este de a discerne între componenta teritorială și cea capitalistă a logicii puterii capitaliste, care sunt două chestiuni distincte. Deja este indubitabil că aceste chestiuni intervin în moduri diferite, uneori contradictorii. Literatura dedicată subiectului „imperialism și imperiu” păcătuiește prin a marca un acord facil între acești termeni, susținând că procesele politico-economice sunt ghidate de strategiile statale și imperialiste și că țările și imperiile operează întotdeauna în afara intereselor capitaliste. În practică, cele două aserțiuni se ridică una împotriva celeilalte, uneori până la punctul unui antagonism major. Ar fi greu de a găsi rațiuni pentru declanșarea războiului din Vietnam sau a celui din Irak, de pildă, exprimându-ne doar în termenii unei cereri imediate a acumulării de capital. Mai plauzibilă pare afirmația că asemenea acțiuni aventuriste inhibă mai curând decât ajută dezvoltarea acumulării de capital. Dar, dintr-o optică similară, este la fel de dificil de explicat politica de expansiune teritorială brutală a Uniunii Sovietice, realizată spre a preveni o eventuală agresiune americană, imediat după sfârșitul celui de-al doilea război mondial – strategie care a pregătit scena pentru intervenția americană în Vietnam – fără a lua în calcul foamea acerbă a unor cercuri capitaliste și a unor grupuri de interese din Statele Unite pentru menținerea unei cât mai mari părți a lumii deschisă acumulării de capital prin dezvoltarea comerțului, a schimburilor și a facilităților acordate investitorilor străini. Relația dintre aceste două sintagme ar trebui văzută, prin urmare, ca problematică și contradictorie (din punct de vedere dialectic), mai curând decât ca una funcțională sau monovalentă. Relația dialectică pune bazele unei analize a capitalismului imperialist în termenii abordării ambelor logici ale puterii, distincte, dar totuși împletite. Dificultatea realizării unor analize concrete ale situației actuale este de a ține cont simultan de cele două aspecte dialectice și nu de a apela doar la modul politic, sau dimpotrivă, la cel economic, al argumentației.

Nu este întotdeauna ușor să determini importanța relativă a acestor două logici în a genera schimbări sociale și politice. A fost Uniunea Sovietică înfrântă de decizia strategică a administrației Reagan de a se lansa într-o cursă a înarmărilor fără precedent în istorie și a strivi astfel coloana vertebrală a economiei sovietice?

Sau destrămarea colosului de la Răsărit s-a datorat poate schimbărilor la nivel molecular în interiorul unui sistem politic falimentar (incluând, de pildă, influența „corozivă” a puterii financiare a capitalismului sau a formelor de cultură capitaliste pătrunse subversiv dincolo de Cortina de Fier)? Suntem oare astăzi martorii unor revendicări imperiale făcute „în văzul lumii”, revendicări venite din interiorul Statelor Unite la nivel politic și teritorial, într-un moment în care puterea economică și influențele culturale și chiar morale – așa-numitul „stil de viață american” – se îndepărtează de țărmurile Americii spre a se răspândi în blocuri de putere mult mai difuze, centrate în Europa și Asia? Asistăm la dezintegrarea hegemoniei americane în cadrul sistemului global și la apariția unui „nou regionalism” în ceea ce privește puterea politică și economică, cu toate că Statele Unite continuă să acționeze ca singura superputere în fața căreia omenirea tremură? Ce pericole ascunde această regionalizare, ținând seama de faptul că ultima epocă în care un sistem similar a dominat lumea a fost perioada interbelică și că acest sistem s-a prăbușit, minat din interior, generând cel mai devastator conflict militar din istorie? Are America puterea de a controla sau măcar de a ține piept acestei „fragmentări” regionale? Iată întrebările cruciale pe care am ținut să le ridic.

Mă voi concentra îndeosebi asupra modului în care funcționează procesele „moleculare” ale acumulării de capital în capitolul 3. Dar trebuie să spun și aici ceva despre ele, spre a specifica mai clar limitele între care funcționează logica teritorială a puterii. Practicile imperialiste, din perspectiva logicii capitaliste, se referă la exploatarea condițiilor geografice inegale sub egida căruia se derulează acumulările de capital și dețin avantajul a ceea ce aș numi „asimetriile” care inevitabil apar din relațiile de schimb într-un anumit spațiu. Aceste „asimetrii” sunt exprimate adesea printr-un schimb inegal și incorect, prin monopoluri economice funcționând într-un spațiu dat, prin practici cămătărești aflate în strânsă legătură cu restricționarea circulației de capital și cu obținerea de monopoluri rentiere. Condițiile de egalitate care ar trebui să existe pe o piață economică liberă și perfect funcționabilă sunt încălcate flagrant, iar inechitățile ce rezultă capătă o expresie particulară, spațială și geografică. Bogăția și bunăstarea unor anumite teritorii cresc, pe seama sărăcirii altora.

Condițiile geografice inegale nu izvorăsc, așadar, doar din cauza resurselor solice și subsolice diferite și a avantajelor date de relief dar, chiar mult mai important, sunt produse de modalitățile inegale în care bogăția și puterea devin concentrate în anumite locuri în virtutea relațiilor comerciale „asimetrice”. Iar aici, dimensiunea politică reintră în cadrul descrierii noastre. Una dintre sarcinile cheie ale statului este de a încerca să păstreze acel model al asimetriilor comerciale asupra spațiului, lucrând de fiecare dată în propriul avantaj. Dacă, de exemplu, SUA deschid piețe de capital pe mapamond prin intermediul operațiunilor Fondului Monetar Internațional și ale Organizației Mondiale a Comerțului, este pentru că astfel speră să sporească avantajele specifice ale instituțiilor financiare americane. Statul, pe scurt, este entitatea politică cea mai capabilă să orchestreze aceste procese. Eșecul unei asemenea întreprinderi va atrage după sine diminuarea bogăției și puterii acelui stat.

Există, desigur, o mulțime de dezvoltări geografice inegale, bazate în mare măsură pe relații de schimburi asimetrice în interiorul statelor. Entitățile politice din cadrul unui stat, precum ar fi guvernele regionale sau metropolitane, devin acerb angajate în asemenea procese. Dar aceasta nu definește în mod special imperialismul. Deși unora le face plăcere să vorbească, justificat, pe de o parte, despre un „neocolonialism” intern, sau chiar despre unul „metropolitan” (ca în cazul orașelor New York și San Francisco), prefer să mă limitez cu acest studiu la rolul pe care entitățile regionale în ansamblul lor îl pot avea în relație cu imperialismul spre a crea o teorie mai cuprinzătoare în ceea ce privește dezvoltarea geografică inegală. Scopul este de a rezerva termenul de imperialism ca referindu-se exclusiv la relațiile interstatale și la un flux de putere în interiorul sistemului mondial de acumulare de capital. Din punctul de vedere al acumulării de capital, politica imperialistă atrage după sine susținerea și exploatarea oricăror resurse, fie ele chiar și asimetrice, ce pot fi furnizate prin intermediul puterii statale.

Logica teritoriului și cea a capitalului

De-a lungul istoriei poate domina, în funcție de situațiile apărute, o logică sau alta. Acumularea controlului asupra unor teritorii, ca un scop în sine, are în principal consecințe economice, care pot fi pozitive sau negative, din punctul de vedere al fixării unor tributuri, al fluxurilor de capital, al forței de muncă, al bunurilor etc. Dar este ceva diferit de situația în care controlul teritorial (care poate sau nu determina preluarea și administrarea unui teritoriu) este privit ca o motivație necesară a acumulării de capital. Ceea ce diferențiază imperialismul de factură „capitalistă” de conceptul de imperiu este faptul că el este dominat de o logică a capitalului, deși, așa cum vom vedea, există momente în care logica teritoriului devine primordială. Dar aceasta ne conduce la o întrebare crucială: cum poate logica teritorială a puterii, care tinde să fie în mod definitoriu fixată într-un spațiu determinat, răspunde cerințelor de spații deschise, dinamice, formulate de continua acumulare de capital? Și ce anume implică acumularea de capital pentru logica teritorială a puterii? Invers, dacă hegemonia în cadrul sistemului mondial este proprietatea unui stat sau a unui grup de state, cum poate logica capitalistă să fie ghidată în așa fel încât să susțină această hegemonie?

O rază de lumină în această dilemă aduce observația făcută de Hannah Arendt: „O continuă acumulare de proprietate, scrie ea, trebuie însoțită de o continuă acumulare de putere... Procesul nelimitat de acumulare de capital necesită o structură politică de «putere absolută» care poate proteja dobândirea de noi proprietăți devenind, constant, mai puternică.” Din această argumentație derivă, în opinia lui Arendt, ideologia „progresistă” a sfârșitului de secol XIX, care a prevestit zorii imperialismului.² Și oricum, dacă acumularea de putere trebuie în mod obligatoriu să acompanieze acumularea de capital, atunci istoria burgheziei trebuie să fie una a hegemoniei, manifestându-se pentru o putere mereu în expansiune. Este exact concluzia la care ajunge Arrighi, în studiul său de istorie comparată, unde analizează pe rând cazul orașelor-state italiene, apoi al negustorilor olandezi, al imperiului colonial britanic până în faza de hegemonie mondială americană:

Așa precum la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, rolul hegemonic devenise prea mare pentru un stat de dimensiunea Provinciilor Unite (Olanda și Belgia), la fel, la începutul secolului XX, el nu se mai potrivea nici cu dimensiunea și resursele Regatului Unit (Marea Britanie). În ambele situații, hegemonia a fost preluată de țări – Regatul Unit în secolul al XVIII-lea, respectiv Statele Unite ale Americii în secolul XX – care ajunseseră a se bucura de o substanțială „protecție rentieră”, exploatând la maximum avantajele oferite de o izolare – am putea spune o insularitate – geostrategică relativă sau absolută... Dar noul hegemon a fost, în ambele exemple, deținătorul a suficientă forță, în cadrul economiei capitaliste mondiale, pentru a înclina balanța puterii între concurenții săi, de fiecare dată în direcția care i se părea potrivită pentru păstrarea echilibrului global. Și cum economia capitalistă a cunoscut o dezvoltare considerabilă în secolul al XIX-lea, teritoriul și resursele necesare unei țări spre a putea purta coroana de hegemon, la începutul secolului următor, trebuiau, în mod logic, să fie mult mai mari decât în trecut, drept pentru care America s-a simțit îndrituită să pretindă această coroană.³

Dar dacă Arendt are dreptate, atunci orice hegemonie, pusă în fața situației de a-și menține poziția vizavi de acumularea de capital nelimitată trebuie în mod necesar să caute a se extinde, dezvolta și intensifica puterea. Dar aici apare un pericol iminent, pentru că, avertizează Paul Kennedy, în lucrarea sa „The Rise and Fall of the Great Powers”, expansiunea și dezvoltarea prea puternice se vădese a fi un veritabil „călcâi al lui Achile” pentru toate statele și imperiile cu tendințe hegemonice, de la antica Romă și Veneția medievală până la Provinciile Unite sau Marea Britanie, în epoca modernă.⁴ Avertismentul său, făcut încă din 1990, că Statele Unite sunt ele însele amenințate de acest pericol, chiar dacă a fost auzit, nu a fost ascultat, iar America și-a extins considerabil puterea economică și militară, în deceniul ce a urmat publicării cărții lui Kennedy, până în momentul de față, când riscurile acestei „mări” sunt vizibile. Ținând cont de acest aspect, se pune următoarea întrebare: sunt Statele Unite o putere suficient de mare și dispun de suficiente resurse pentru a gestiona în continuare o

economie mondială în plin avânt, la începutul secolului XXI? Și, ca într-un joc de domino, o altă întrebare se ridică: ce mod de acumulare a puterii politice și ce fel de guvernare vor fi capabile să ia locul deținut astăzi de americani, dat fiind faptul că lumea este încă în mod preponderent angajată către o acumulare de capital nelimitată? Voi reveni însă la această întrebare mai târziu. Dar chiar și în acest punct al discuției, putem observa câteva posibile descrieri ale felului cum va arăta omenirea mâine. Unii argumentează că un guvern mondial este singura soluție, dacă nu dezirabilă, atunci inevitabilă! Alții susțin însă că mai curând unele asociații de state acționând în colaborare, (într-un mod similar celui descris de Kautsky în a sa teorie a „ultra-imperialismului”, unde face aluzie la întrunirile unor organizații precum „grupul celor șapte” – devenit între timp „grupul celor opt”), vor putea gestiona mai lesne economia mondială. La acestea putem adăuga mai puțin optimista teorie potrivit căreia, dacă se dovedește imposibil, din anumite motive, să se făurească o mai vastă acumulare de putere politică decât în prezent, atunci acumularea de capital nelimitată va sfârși într-un haos, încheind era capitalistă nu printr-o lovitură revoluționară, ci printr-o anarhie chinuită...

Hegemonia

Dar ce anume constituie hegemonia, în primul și în primul rând? Definiția dată de Gramsci acestui concept a fost suficient de ambiguă spre a permite numeroase interpretări. Uneori, se face referire doar la puterea politică exercitată prin intermediul liderilor și prin consensul celor guvernați și opusă puterii politice exercitate ca o domnare prin forță, prin coerciție. În alte lucrări, hegemonia este privită ca un amestec particular de coerciție și consens înrădăcinat în exercitarea puterii politice. Voi avea ocazia să mă refer la ultima perspectivă, dar voi interpreta hegemonia cu precădere în termenii celei dintâi abordări. De asemenea, voi urmări adaptarea făcută de Arrighi conceptului, în cazul relațiilor interstatale. „Supremația unui grup sau, în cazul de față, a unei națiuni poate... să se manifeste în două moduri: ca o «dominare» sau ca o «conducere intelectuală și morală».

Un grup social domină grupările antagoniste, pe care tinde să le «elimine» sau să le subjuge, chiar și pe calea forței; el conduce grupurile înrudite sau aliate”. Dar o poate face în două moduri distincte. Prin virtutea angajamentului luat, „un stat dominant devine un «model» pentru alte state, pe care le aduce astfel pe făgașul său de dezvoltare... Faptul poate spori considerabil prestigiul și poate stabiliza puterea statului dominant, dar la un moment dat emulația tinde să contrabalanseze tocmai această putere, căci apar astfel competitori ce vor știrbi, puțin câte puțin, din puterea hegemonului.” Conducerea, pe de altă parte, desemnează „situația în care un stat dominant conduce un sistem de state în direcția dorită de el și, făcând acest lucru, este perceput ca urmărind un interes general. O astfel de manieră de a conduce sporește puterea statului dominant.”⁵

Un important corolar al acestei dezbateri îl reprezintă distincția dintre puterea „distributivă” și cea „colectivă”. Prima are caracteristicile unui joc de sumă zero, în care competiția poate îmbunătăți poziția hegemonului prin preluarea puterii altor state sau prin conducerea unei coaliții regionale spre a-și aduce sieși beneficii majore. Recenta renaștere a interesului în privința hegemoniei regionale (precum modelul japonez al „gâștelor zburătoare”, în care Japonia domină restul Asiei, sau cel european, în care locul dominant îl dețin Franța și Germania) sugerează că acest proces al redistribuirii puterii joacă probabil un rol chiar mai important în reorganizarea capitalismului mondial decât tinde să sugereze termenul paravan de „globalizare”.⁶ Dar a fi un adevărat hegemon, în sens global, implică folosirea conducerii în crearea unui joc de sumă non-zero, în cadrul căruia toate părțile au de câștigat, fie prin câștiguri reciproce din propriile lor interacțiuni (cum ar fi comerțul) fie printr-o sporire a puterii lor colective, prin crearea sau transferul a noi tehnologii, prin diverse forme organizaționale sau acorduri de infrastructură (precum ar fi rețelele de comunicații și structurile dreptului internațional). Arrighi accentuează faptul că acumularea de putere colectivă este singura bază solidă pentru hegemonie, în cadrul unui sistem mondial. Oricum ar fi însă, trebuie înțeles faptul că a privi puterea hegemonului doar ca o veșnic schimbătoare balanță între coerciție și consens reprezintă o definiție ieșită din uz.

Să reflectăm, pentru moment, cum se pot aplica toate aceste definiții la cazul particular al Statelor Unite, în ultimii cincizeci de ani. America s-a bazat frecvent pe dominație și coerciție și nu s-a dat în lături de la lichidarea opoziționiștilor. Chiar și pe plan intern, istoria ei este plină de episoade brutale și violente, care pun serios sub semnul întrebării atașamentul SUA față de Constituție și domnia legii. McCarthyism-ul, uciderea sau încarcerarea liderilor „Panterelor Negre”, internarea în lagăre a japonezilor, de-a lungul celui de-al doilea război mondial, supravegherea și infiltrarea de „cârțițe” în grupurile opoziționiste, indiferent de natura lor și acum preparativele efectuate pentru desființarea „Cartei Drepturilor” prin adoptarea de către Congres a așa-numitului „Act de securitate și apărare patriotică”. Iar sprijinirea directă a sângeroaselor lovituri de stat din Iran, Irak, Guatemala, Chile, Indonezia și Vietnam (să numim aici doar câteva), puciuri soldate cu mii de victime, reprezintă o altă fațetă a politicii dure dusă de Statele Unite. Mai mult, America a susținut terorismul de stat pretutindeni în lume, atunci când interesele sale au cerut-o. CIA și unitățile speciale de luptă operează și la ora actuală în nenumărate țări. Un studiu atent asupra acestor aspecte, mai puțin știute de opinia publică, dezvăluie un portret sinistru al Americii, acela al „celui mai ticălos stat” de pe Glob! Există, în acest sens, o imensă „industrie a răului”, începând cu Chomsky, Blum, Pilger, Johnson și mulți alții.⁷ Iar noi nu-i știm nici măcar pe jumătate dintre veritabilele genii malefice din spatele Administrației de la Washington, de-a lungul vremii. Un lucru paradoxal și în egală măsură șocant, referitor la Statele Unite, este diferența uriașă dintre justetea documentelor oficiale și ascunzișurile lor murdare. Lichidarea poate veni sub variate forme. Puterea de dominare economică (prin impunerea unor embargouri comerciale, cum ar fi cele împotriva Irakului, Cubei, sau programele de austeritate economică implementate de FMI la sugestia Trezoreriei SUA) poate fi folosită cu o forță distructivă egală, dacă nu chiar mai profundă decât o intervenție militară. Se observă rolul distinct al instituțiilor financiare americane și al Trezoreriei, sprijinită de Fondul Monetar Internațional, în scandalul legat de devalorizarea acțiunilor americane pe piețele bursiere ale Asiei. Această „pedeapsă” aplicată asiaticilor a dus la o creștere

considerabilă a șomajului și a erodat ani întregi de progres social și economic, ducând la ruină milioane de oameni, în acea parte a lumii cu cea mai mare densitate de populație. Și este doar un exemplu ce poate fi dat, legat de puterea unor sancțiuni de natură economică. În tot acest timp, populația Americii, ca odinioară vechii romani, neagă evidențele, refuzând să audă de asemenea „nelegiuiri” sau, atunci când le dă atenție, acceptă pasivă lichidarea și coerciția ca fapte de viață, costul normal al încheierii unor afaceri corecte într-o lume murdară.

Dar criticii care insistă doar asupra acestui aspect al comportamentului Americii vizavi de restul lumii scapă din vedere faptul că lichidarea unui inamic este doar o parțială și uneori chiar contra-productivă bază a puterii SUA. Consensul și cooperarea sunt la fel de importante. Dar dacă aceste acțiuni nu ar fi dus și la o mobilizare pe plan internațional, ori dacă și conducerea Statelor Unite nu ar fi fost ghidată în așa fel încât să genereze beneficii colective, atunci hegemonia acestei țări ar fi încetat de mult. De aceea, America trebuie să acționeze în așa fel încât să pretindă măcar că o face în interesul general și să-și convingă partenerii de altruismul gesturilor sale, chiar dacă mulți oameni o suspectează de interese meschine. Acesta este un mod ideal de exercitare a conducerii prin consens.

În această privință, desigur, Războiul Rece le-a furnizat americanilor o glorioasă oportunitate. Statele Unite, ele însele dedicate unei acumulări de capital nelimitate, s-au pregătit pentru a acumula puterea militară și politică, necesare apărării și promovării intereselor capitaliste, împotriva amenințării tot mai accentuate a „ciumei roșii” – comunismul. Proprietarii de capital de pe tot cuprinsul planetei puteau sta liniștiți la adăpost, în spatele acestei puteri, fără a se teme de amenințarea socialismului internaționalist. Drepturile asupra proprietății private au fost considerate ca având valoare universală și proclamate ca atare de către ONU, în „Declarația privind drepturile omului”. Statele Unite au garantat securitatea democrațiilor europene, și au ajutat de bună voie reconstruirea economiile distruse de războaie Japoniei și Germaniei Federale. Prin politica sa de „reținere”, America a stabilit însă în mod tacit bazele imperiului său (în special în Asia), întrecându-se pe sine în minarea prin orice mijloace a puterii marelui competitor, Uniunea Sovietică. Deși astăzi știm prea bine

modul cum s-au luat deciziile privind politica externă de-a lungul mandatelor lui Roosevelt și Truman, și am concluzionat că Statele Unite au acționat de fiecare dată mai întâi în propriul interes, acțiunile Americii au generat, pentru clasa mijlocie din țările capitaliste, suficiente avantaje pentru ca opinia publică din statele respective să fie convinsă că Administrația de la Washington acționează în interesul bunăstării generale. Această „bunăvoință” este prezentată într-un mod destul de plauzibil de către apărătorii politicilor americane, ca răspuns la criticile aduse „celui mai ticălos stat de pe planetă”, bazat de fapt pe brutalitate și egoism. Discuția poate fi purtată la nesfârșit, și este greu de ajuns la o concluzie. În Statele Unite există o veritabilă industrie de propagandă, americanii prezentându-se lumii drept niște eliberatori, într-o bizară mixură de mituri și legende fabricate la comandă, pe de o parte, și de adevăruri indubitabile, pe de alta. Americanilor le place să creadă, de pildă, că ei singuri au eliberat Europa de sub călcâiul nazist și neagă vehement rolul primordial jucat de Armata Roșie și în mod special de episodul Stalingrad în schimbarea sorților celui de-al doilea război mondial. Adevărul general valabil este că Statele Unite s-au angajat simultan atât în practici hegemonice, cât și în acțiuni coercitive, deși balanța dintre aceste două abordări în exercitarea puterii a înclinat când într-o parte, când în alta, variind de la o administrație la alta. Statele Unite au exercitat pentru mulți ani conducerea acelei părți a lumii bazată pe acumularea de capital și și-au impus modalitățile de a face afaceri de-a lungul și de-a latul Pământului. Ele nu au exercitat însă, de bună seamă, o adevărată hegemonie globală, în timpul Războiului Rece. Astăzi, când amenințarea comunistă a dispărut, rolul Americii în conducerea lumii este mai greu de definit și de susținut. Aceasta reprezintă o chestiune dificil de dezbătut de către aceia care visează să proiecteze viitorul Statelor Unite și al imperialismului american asupra întregii lumi, la începutul mileniului III. Și de asemenea, o problemă pusă de către cei ce văd o împărțire regională a puterii ca o configurație alternativă la aranjamentele politice ce guvernează regulile globalizării.

Nu încapе îndoială că și concurența, întrecerea, joacă un rol important în afacerile globale. Cea mai mare parte a omenirii a fost antrenată din punct de vedere politic, economic și cultural în

globalizarea prin „americanizare”. Dar aici, opiniile mele se diferențiază de cele ale lui Arrighi, de vreme ce eu nu consider că întotdeauna concurența generează competiție și că este mereu un joc de sumă-zero. Dezvoltarea „consumerismului”, a societății de consum tipic americane, modul de viață, formele de cultură, instituțiile politice și financiare au contribuit la procesul de acumulare globală de capital. Dar problemele, în ceea ce privește interesele americane, pot să apară și aici, unde întrecerea economică a dus la o competiție acerbă (de pildă în Taiwan, unde producătorii autohtoni au preluat total unele sectoare de producție de la americani). Și acest lucru poate avea un impact major asupra situației interne a Statelor Unite (precum o ilustrează lunga istorie a dezindustrializării în arii de activitate precum prelucrarea oțelului, construcțiile navale, industria textilă). Dar eu cred că este important să facem o distincție între aceasta și alte aspecte ale concurenței, care contribuie la formarea unei mai mari puteri colective.

Puterea politică este întotdeauna constituită dintr-o serie instabilă de coerciție, concurență și exercitarea conducerii prin dezvoltarea consensului. Acestea sunt mijloacele. Dar ce putem spune despre formele puterii care trebuie înmănunchate de către un stat pentru a-i asigura acestuia abilitatea de a-și realiza scopurile? Noțiuni abstracte, precum prestigiul, statutul, respectul, autoritatea și diplomația trebuie să fie transplantate în ceva material. Banii, capacitatea de producție și puterea militară sunt cei trei stâlpi de rezistență pe care se bazează hegemonia în lumea capitalistă. Dar chiar și aici găsim configurații nestatornice, în permanentă mișcare. Să luăm, de pildă, baza materială instabilă a hegemoniei americane, pornind chiar de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Ascensiunea imperialismului burghez, 1870 – 1945

Arendt lansează ideea că imperialismul care s-a dezvoltat către sfârșitul secolului al XIX-lea a fost „mai curând primul stadiu al preluării conducerii de către burghezie decât ultimul stadiu al capitalismului”.⁸ Argumentele pentru această aserțiune sunt substanțiale. Prima criză majoră de supra-acumulare capitalistă (definită ca o lipsă

acerbă de slujbe pe fondul unor masive surplusuri de capital – vezi capitolul 3 pentru o mai aprofundată dezbatere a problemei) a fost colapsul economic ce a zguduit întreaga Europă între 1846 și 1850 și care a declanșat marile mișcări revoluționare burgheze (contrar teoriilor încă vehiculate, clasa muncitoare a participat la aceste mișcări într-o proporție infimă) din 1848-1849. Încorporarea parțială a burgheziei în aparatul de stat imediat după aceste revolte nu s-a făcut în mod unitar, în toată Europa. Rezultatul acestei prime crize a lumii capitaliste a fost o mișcare dublă de investiții de infrastructură pe termen lung (precum cele vehiculate în teoria „cheltuielilor statelor productive” care a susținut transformarea de către Haussmann a Parisului și i-a făcut pe guvernanți să acorde o atenție mărită transporturilor și programelor de irigații și însămânțări, ca și investițiilor în construirea de locuințe și facilități sociale în multe alte țări europene) și de expansiune geografică, în mod particular focalizată pe comerțul în Atlantic (cu Statele Unite ca beneficiar principal al relațiilor comerciale). Dar spre mijlocul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, abilitatea de a absorbi capitalul și surplusul de forță de muncă prin aceste mijloace a încetat să se mai manifeste. Întreruperea traficului de mărfuri peste Atlantic din cauza Războiului american de Secesiune a avut un impact serios și mișcările revoluționare (de genul celei care a generat sângeroasa „Comună din Paris”, din 1871) au provocat zguduii profunde ale sistemului politic european. Ca un ecou la aceste mișcări, după Războiul Civil din America, mișcările proletariatului de aici au cunoscut o puternică intensificare.

Surplusurile de capital din Europa, tot mai des blocate de către clasa burgheziei capitaliste în ascensiune în a-și găsi utilizări interne, au fost cu precădere dirijate către restul lumii, într-un masiv val de investiții speculative și comerț, în mod particular după 1870. Logica tipic capitalistă a căutării de ceea ce, în capitolul 3, am numit „fixări spațio-temporale” a devenit preocuparea de căpătâi a cercurilor conducătoare ale planetei. Nevoia de a proteja aceste investiții de peste mări și țări și chiar de a regulariza surplusurile lor au determinat țările mici să caute reacții la aceste acțiuni expansioniste. Pentru aceasta era necesar ca burghezia, care deja deținea puterea în Statele Unite, să-și consolideze puterea politică în raport cu vechile clase și

fie să dizolve formele de guvernare imperialiste (precum Imperiul Austro-Ungar sau cel Otoman), fie să le convertească (este cazul Marii Britanii) într-o societate capitalistă distinctă. Consolidarea puterii burgheziei în statele Europei a fost, de aceea, o necesară condiție pentru reorientarea politicilor teritoriale, prin prisma logicii capitaliste.

Astfel, burghezia a apelat la ideea de „națiune” în ascensiunea ei către putere. Avântul luat de mișcările naționale și apariția altor state pe harta Europei, cu precădere în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea (în Germania și Italia, în mod special) a condus spre o politică de consolidare internă și nu spre una de expansiune. Mai mult, solidaritatea politică impusă de ideea de „națiune” nu lua în considerare cetățenii de altă apartenență etnică, deoarece o asemenea abordare afecta însuși termenul de „național”. De aceea, statele naționale nu au reușit să ofere baze coerente pentru dezvoltarea imperialismului. Și atunci, ne întrebăm, cum ar fi putut problema supraacumulării și necesitatea găsirii unor „fixări spațio-temporale” să găsească un răspuns politic adecvat în formarea acestor state naționale? Răspunsul a fost mobilizarea naționalismului, jingoismului, patriotismului, și, mai presus de toate, a rasismului, în spatele unui proiect imperialist în care capitalurile naționale – și era o perioadă când exista o coerență plauzibilă între scala spiritului întreprinzător tipic capitalist și cea pe baza căreia funcționau statele naționale – ar fi putut juca rolul dominant. Aceasta înseamnă, opinează Arendt, suspendarea luptelor interne de clasă și construirea unei alianțe între ceea ce autoarea numește „gloata” și deținătorii de capital din statului respectiv. „În termeni marxiști, o astfel de aserțiune pare deloc naturală, încât marile pericole reprezentate de imperialism – divizarea omenirii într-o rasă de stăpâni și una de sclavi, în rase inferioare și rase superioare, între albi și negri – au fost complet neglijate.” Poate exista, spune ea, „o prăpastie între naționalism și imperialism în teorie, dar în practică, imperialismul poate crea punți între naționalismul tribal și rasismul total.”⁹ Că acesta ar fi putut fi rezultatul final nu era, desigur, inevitabil. Dar bătălia împotriva expansiunii imperialiste a eșuat, după cum demonstrează dramatica experiență a celei de-a doua Internaționale Socialiste, care s-a

destrămat, pe măsură ce fiecare delegație componentă a ales să-și sprijine propria țară, în marele război dintre 1914-1918. Consecințele au fost de-a dreptul oribile: o serie întreagă de state naționale au sfârșit prin a deveni regimuri burgheze cu tendințe imperialiste și rasiste (Marea Britanie, Franța, Olanda, Germania, Italia) De asemenea, în țări precum Japonia și Rusia puterea a fost preluată de regimuri care s-au bazat pe o industrializare masivă, dar care nu erau de factură imperialistă (în cazul Rusiei, nici măcar capitalistă!) Toate aceste regimuri și-au expus doctrinele, arogându-și superioritatea convingerilor, ori superioritatea rasială, pe care au încercat să o justifice, în mod pseudostiințific, prin darwinismul social și deseori chiar pretextând că sunt entități organice „condamnate” să lupte pentru supraviețuire cu alte state, cum a fost, ulterior, cazul Germaniei naziste. Rasismul, care stătuse multă vreme ascuns după perdelele declarațiilor diplomatice, a fost scos acum la lumină, în linia întâi a angajamentelor politice. Această abordare agresivă a legitimat trecerea la ceea ce în capitoul 4 am numit „acumulare prin depozitare” (victimele fiind popoarele „sălbaticе, barbare, inferioare”, care au eșuat în a-și întreține cum trebuie teritoriul) și la totala pauperizare, prin impuneri de tribut și alte forme de contribuții a coloniilor, în unele dintre cele mai opresive și violente forme de imperialism inventate vreodată (belgienii și japonezii fiind, de departe, „specialiști” în domeniu). Este de asemenea important, spune Arendt, să privim nazismul și Holocaustul ca fenomene inteligibile, deși ele nu pot fi înțelese prin mijloace determinate de o logică istorico-geografică.

Contradicția fundamentală dintre naționalismul burghez și imperialism nu poate fi rezolvată, dar trebuie observat totuși că dezvoltarea capitalistă necesită găsirea unor debușeuri pentru surplusul de capital și astfel se exercită tot felul de presiuni asupra puterii politice din interiorul fiecărui stat imperialist pentru a-și extinde controlul teritorial. Rezultatul final, după cum a prezis cu atâta acuratețe Lenin, a însemnat cincizeci de ani de rivalitate între puterile imperialiste și războaie în care un rol însemnat l-au avut tendințele naționaliste. Aceste dueluri au dus la împărțirea globului în posesiuni coloniale și în zone de influență (cea mai dramatică încheștare s-a dat pentru împărțirea Africii, în 1885, iar cea mai categorică delimitare a fost

hotărâtă prin Tratatul de la Versailles, de după primul război mondial, incluzând împărțirea Orientului Mijlociu în protectorate britanice și franceze); confruntările au produs jefuirea resurselor planetare de către puterile imperialiste și în același timp au facilitat dezvoltarea doctrinelor referitoare la superioritatea rasei albe; toate aceste probleme au dus la un total și previzibil eșec în privința rezolvării problemei surplusului de capital în interiorul domeniilor imperiale, rezultatele fiind vizibile în timpul Marelui Crah din 1929-1933. Iar „bomboana pe colivă” a fost pusă de declanșarea, peste numai câțiva ani, a celui mai pustiitor război din istorie.

Deși primele faze ale imperialismului au fost marcate de hegemonia britanică, dar și de o libertate a comerțului cel puțin moderată, sunt de acord cu Arendt asupra teoriei că perioada 1870-1945 pare a fi croită din aceleași veșminte ale imperialismului dezvoltat de statele naționale, imperialism care putea funcționa doar prin mobilizarea instinctelor rasiste și făurirea unei solidarități naționale favorabile chiar dezvoltării fascismului și generatoare a unor violente confruntări.

În mijlocul acestor lupte, Statele Unite au evoluat într-o formă aparte de imperialism. Impulsionate de un puternic avânt al economiei capitaliste, după Războiul Civil dintre 1860 și 1865, ele au început să devină principala forță mondială, din punct de vedere tehnologic și economic, dominând restul lumii. Forma de guvernământ americană, neîmpovărată de leștul reprezentat de rămășițele feudale și aristocratice, așa cum se întâmpla în țările Europei, reflecta în cea mai mare măsură interesele marilor industriasi și, chiar de la proclamarea independenței, în 1776, burghezia a deținut rolul dominant în societatea americană – fapt reflectat chiar și în Constituție. Pe plan intern, puterea politică a fost dedicată individualismului și s-a opus categoric oricărei posibile forme de îngrădire a dreptului inalienabil la proprietate și profit. A fost o societate multiethnică, formată în mare parte din imigranți, astfel încât naționalismul etnic îngust, de tipul celui întâlnit în Europa sau Japonia, nu a găsit un teren propice de manifestare. De asemenea, uriașul teritoriu deținut, întins între două oceane, a reprezentat un punct forte pentru dezvoltarea rapidă și expansiunea forțelor capitaliste, atât din puncte de vedere economic,

cât și politic, căci aceste forțe au putut găsi suficient spațiu de manevră. Totuși, forma specifică de rasism a americanilor, față de indieni și negri, a fost dublată de un antagonism față de „non-caucazieni”, care a și determinat de altfel o politică agresivă în Mexic și Caraibe, unde populațiile „non-caucaziene” erau dominante. Teoria privind destinul evident, măreț, al Statelor Unite și-a găsit astfel fundament nu numai în idealismul internaționalist, ci mai ales în rasismul expansionist. Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, America a învățat, puțin câte puțin, să-și ascundă nevoia de a ocupa teritorii străine sub masca „universalizării” valorilor sale, drapate în retorici elaborate care au culminat, după cum bine observă Neil Smith, în ceea ce a devenit astăzi cunoscut drept fenomenul de „globalizare”.¹⁰ Statele Unite au trecut printr-o fază de „epigonism” european, când au copiat sistemul de valori din Lumea Veche, au cunoscut apoi momente episodice când și-au justificat expansiunea geografică prin necesități de ordin economic și au sfârșit prin a trâmbița, prin intermediul diverselor interpretări date faimoasei „doctrine Monroe”, că Americile trebuie să fie total libere de controlul european, dar să intre, de facto, în propria lor sferă de influență. A fost de altfel visul președintelui Woodrow Wilson de a acorda doctrinei Monroe caracter de universalitate. Dar în America de Sud, SUA au avut de înfruntat republici care, la fel ca și Washingtonul, se eliberaseră de sub tutela colonială în urmă unor grele lupte. Și, în mod firesc, americanii au fost nevoiți să-și mascheze tendințele imperialiste, proclamând, oficial, că respectă dreptul statelor respective la independență și autodeterminare, dar de fapt dominându-le printr-un bizar melanj de relații comerciale privilegiate, patronaj, clientelism și coerciție ascunsă. Deși declarau că sunt pentru o politică a „ușilor deschise”, bazată pe libertatea comerțului internațional, Statele Unite nu au respectat decât rareori această politică, preferând-o pe cea a „pumnului de fier într-o mânășă de catifea”, cel puțin până la declanșarea celui de-al doilea război mondial. Implicată în primul război mondial, când a înclinat balanța victoriei de partea Antantei, America a jucat un rol important în trasarea noilor granițe ale lumii, prin tratatele de la Versailles, tratate prin care principiul autodeterminării naționale era respectat, dar nu și garantat (în mod particular mă refer la zona

Orientului Mijlociu). Apoi, SUA au trecut prin trauma Marii Crize (ce a fost aici mai mult rezultatul eșecului economic al claselor dominante decât o reflectare a lipsei de oportunități pentru capitalul american de a se extinde geografic) și au fost târâte în conflictele globale declanșate de rivalitățile imperialiste. Dar cum în America existau, prin tradiție, curente izolaționiste extrem de puternice, venind atât din stânga, cât și din dreapta spectrului politic, și se manifesta, totodată, o temere profundă vizavi de „intrușii” străini, pe care opinia publică îi vedea ca inamici ai formei americane de guvernământ, elanurile imperialiste din această țară au fost ocazionale și limitate, au acționat mai mult din umbră decât la lumină. Un alt element specific e acela că în America, motivațiile imperialiste au fost mai mult de natură politică decât economică, cu excepția situațiilor când corporațiile cu interese economice în exteriorul Statelor Unite au mobilizat clasa politică să le slujească interesele oriunde și oricând era necesar. America a fost în egală măsură atât un „absorbant”, cât și un „consumator” al surplusului de capital, deși în anii '30 ea a eșuat total în a-și asigura o situație economică stabilă, în principal din cauza configurației clasei politice, configurație care a rezistat chiar și eforturilor interprinse de președintele Roosevelt, prin acel „New Deal”, în vederea redistribuirii bogățiilor interne și a eliminării contradicțiilor economice. Dificultatea obținerii unei coeziuni interne într-o societate foarte pestriță, din punct de vedere etnic și caracterizată de un intens individualism și de o divizare de clasă, a generat ceea ce Hofstadter avea să numească „stilul paranoic” al politicii americane: teama de „alții” (indiferent că aceștia erau bolșevici, socialiști, anarhiști sau pur și simplu „agitatori străini”) a devenit crucială în formarea unei solidarități politice perfecte pe plan intern.¹¹ Uniunea Sovietică și bolșevismul au căpătat, imediat după Revoluția din 1917, rolul de „eroi negativi” în această „superproducție”, un rol malefic, dar de mai mică anvergură jucându-l teama de China și de imigrația chinezilor.

Istoria postbelică a hegemoniei americane, 1945-1970

După cel de-al doilea război mondial, Statele Unite au fost considerate principala putere militară și economică a lumii, dominând categoric celelalte țări atât din punct de vedere tehnologic, cât și din cel al producției. Dolarul (sprijinit pe cea mai consistentă rezervă de aur a planetei) a devenit valuta supremă în majoritatea țărilor lumii, iar aparatul militar american era net superior oricărui alt stat. Singura oponentă serioasă era Uniunea Sovietică, dar această țară pierduse în război zeci de milioane de oameni și suferise teribile pierderi, militare și economice, comparativ cu Statele Unite, al căror teritoriu continental nici nu fusese atins de război. Dar trebuie să ținem seamă că sovieticii au dus greul luptei cu mașina de război a lui Hitler și că asediul Leningradului și decimarea arsenalului militar german au fost factori cruciali pentru victoria Aliatilor. Amânarea deschiderii unui al doilea front în Europa l-a înfuriat pe Stalin, și este probabil că atât SUA cât și Marea Britanie au plănuit să lase cât mai mult pe umerii rușilor povara conflictului cu germanii. Dar această amânare a fost o sabie cu două tăișuri pentru puterile occidentale, de vreme ce a permis Uniunii Sovietice să câștige imense teritorii până în inima Europei, de pe care a refuzat apoi cu obstinație să se mai retragă, instalând regimuri clientelare de-a lungul Europei Centrale și de Est, chiar și în Germania Democrată. Pentru Uniunea Sovietică, apărarea propriilor interese a însemnat de fapt apărarea controlului ei teritorial.

De-a lungul războiului, elementele elitiste din guvernul american și liderii marilor corporații au pus la punct un plan pentru perioada post-belică care ar fi trebuit să garanteze pacea, creșterea economică și stabilitatea. Creșterea teritorială nu a fost inclusă în acest plan. O măsură logică, dacă ne gândim că în politica americană a existat un principiu influent, emis de James Madison, potrivit căruia expansiunile externe trebuie evitate, fiindcă ele pot submina fundamentul democrației, în interior. Dificultatea, în anii de după 1945, era îmbinarea acestui principiu cu realitatea indubitabilă a dominației americane asupra lumii. Și așa după cum puterile europene s-au bazat pe rasism pentru a nivela tensiunile dintre naționalism și imperialism, America a căutat să dilueze ambițiile imperialiste într-un uni-

versalism abstract. Efectul, așa cum observă Neil Smith, a fost acela de a nega semnificația teritoriului și a geografiei în articularea unei puteri imperiale. Aceasta a fost mișcarea pe care Henry Luce a făcut-o publicând, în influenta revistă „Life”, un editorial intitulat „Secolul american”. Luce, un izolaționist convins, considera că istoria a conferit Statelor Unite poziția de lider mondial și că, deși America a fost cumva forțată să joace acest rol, ea trebuie totuși să-și ducă misiunea la îndeplinire. Puterea acordată a fost globală și universală, nu restrânsă la un anumit teritoriu, așa că Luce a preferat să vorbească nu despre un imperiu, ci despre un secol american. Smith remarcă:

Pe când limbajul geografic al imperiilor implică automat o politică maleabilă – imperiile se dezvoltă, se prăbușesc și sunt deschise schimbărilor – „secolul american” pare să sugereze un destin implacabil. În opinia lui Luce, orice eschivare politică privind dominația americană este exclusă. Dar cum poate o națiune să determine schimbarea cursului unui întreg secol? Hegemonia americană a apărut ca un rezultat natural al progresului istoric, reprezentând, am putea spune, o culme a civilizației europene, mai curând decât un rezultat al unei puteri politico-economice competitive. Ea și-a urmat cursul la fel de implacabil precum un secol urmează altui secol. Și, dacă „secolul american” poate fi înțeles ca aflându-se dincolo de limite geografice stricte, el trebuie acceptat și dincolo de accepțiunea de „imperiu” și de aceea, este mai presus de orice posibil reproș.¹²

Cuceririle teritoriale ale sovieticilor și expansiunea rapidă a comunismului au condus la apariția aceluia „stil paranoic” în politica americană, generând Războiul Rece. Pe plan intern, aceasta a determinat un val de represiuni fără precedent în „țara tuturor libertăților”, curentul intrat în istorie sub denumirea de „McCarthyism” violând flagrant libertatea de exprimare și opunându-se categoric oricărei acțiuni ce sugera o cât de mică influență socialistă sau comunistă. Sindicatele au fost curățate de influențe radicale, iar comuniștii și alți oameni cu vederi de stânga au fost realmente proscriși. Biroul Federal de Investigații și-a infiltrat agenții în orice

organizație cu tendințe opoziționiste. Toate aceste măsuri, contrastând flagrant cu însăși Constituția Statelor Unite, au fost legitimate ca fiind vitale pentru siguranța internă a țării, în fața amenințării bolșevice. Rezultatul a fost, paradoxal, o deplină supunere și solidaritate a cetățenilor americani. Statul totalitar, așa cum sugera Arendt, și-a impus ordinea asupra potențialului haos creat de interesele individuale. Forța de muncă a fost contopită, contrar tuturor uzanțelor economice, cu capitalul, asociind salariile cu sporurile de productivitate (un model „fordist” considerat generator de competiție). Sprijinul clasei muncitoare a fost câștigat de politicienii americani în numele anticomunismului și al propriilor interese economice.

În domeniul afacerilor externe, americanii și-au asumat rolul de apărători ai libertății (înțeleasă în termenii capitaliști, ai concurenței, pieței libere și profitului) și ai dreptului la proprietate privată. Statele Unite au oferit sprijin militar și economic pentru clasele dominante și elitele politice și militare, de oriunde ar fi fost ele. În compensație, aceste elite au dus o politică pro-americană, fapt ce implica evitarea intrării, din punct de vedere militar, economic sau politic, în sfera de influență sovietică.¹³ Dominația imperială a Statelor Unite s-a extins astfel, prin contrast, asupra oricărui stat ce nu se afla în orbita Uniunii Sovietice (care, în ochii Administrației de la Washington a inclus și China, mult timp după ce această țară și-a croit propriul tip de comunism, opunându-se radical rușilor). În vreme ce acceptau faptul că o confruntare directă cu imperiul sovietic era imposibilă, politicienii americani au folosit orice oportunitate ivită spre a submina puterea acestuia – politică dovedită, în unele cazuri, dezastruoasă, americanii oferind sprijin mujahedinilor și fundamentalistilor islamici, când Afghanistanul a fost invadat de sovietici, doar pentru a lupta, câțiva ani mai târziu, împotriva acestor fundamentalști înzestrați cu arme americane, în mult trâmbițatul război contra terorismului... Orice expansiune a comunismului era privită ca o pierdere serioasă pentru lumea liberă. De aici intensele acuzații împotriva celor care „au oferit pe tavă China lui Mao” și folosirea acestor acuzații ca veritabile vârfuri de lance, de către adepții lui McCarthy.

Două principii cardinale ale strategiilor politicii interne au fost definite în timpul celui de-al doilea război mondial, și ele au rămas o

piatră de temelie pentru politicienii americani și după aceea: ordinea socială în Statele Unite trebuie să rămână stabilă (redistribuirile radicale ale bogățiilor sau puterii și schimbarea celor care dețineau controlul marilor capitaluri erau acțiuni ce nu puteau fi tolerate) și totodată trebuie să existe o continuă expansiune a acumulării interne de capital și bunuri de consum, spre a asigura pacea socială, prosperitatea și liniștea în societate.¹⁴ Angajamentele externe nu aveau nimic de-a face cu politica internă de stimulare a creșterii consumului de bunuri: de aici preferința pentru ceea ce Ignatieff numea „imperiu delicat”. Statele Unite aveau să-și folosească puterea militară superioară spre a ocroti regimurile clientelare de pe întreg cuprinsul planetei, regimuri care sprijineau, la rândul lor, interesele americane. Răsturnarea de la putere a lui Mossadegh, omul politic care naționalizase rezervele petroliere ale Iranului, înlocuirea lui cu șahul Reza, în 1953 (operațiunea realizată cu ajutorul neprecupețit al CIA) și supravegherea permanentă a suveranului iranian, pentru a asigura interesele SUA în regiunea Golfului au fost acțiuni tipice în acest sens. Pe de altă parte, în arena geopolitică europeană, sau cea din Asia de Sud-Est, în principal în țările ce se învecinau direct fie cu Uniunea Sovietică, fie cu sateliți ai săi, americanii și-au folosit uriașa forță economică spre a făuri economii puternice, bazate pe principii capitaliste (de aici apariția planului Marshall pentru Europa și puternicul sprijin financiar acordat Japoniei, Taiwanului, Coreei de Sud și altor state din regiune). Accesul la Orientul Mijlociu, cu rezervele sale petroliere, a fost de asemenea crucial (Roosevelt, deși grav bolnav, nu a ezitat să se oprească, la întorcerea sa de la conferința de la Ialta, în Arabia Saudită, spre a discuta cu prinții saudiți despre importanța menținerii fluxului de exporturi petroliere spre Statele Unite).

Statele Unite s-au plasat constant în fruntea acordurilor de securitate colectivă, folosind umbrela Națiunilor Unite și, chiar mai important, au condus alianțe militare de tipul NATO spre a stăvili posibilitatea unor războaie între statele capitaliste și spre a combate influențele sovietice și, ulterior, și pe cele chineze. America și-a folosit propria putere militară, sub forma operațiunilor sub acoperire, și toate modalitățile de presiuni economice pentru a asigura crearea sau menținerea unor guverne loiale. Ca să-și atingă acest scop, admi-

nistrațiile de la Washington nu s-au dat în lături de la a sprijini răsturnarea unor regimuri alese în mod democratic și chiar de la a pune la cale tactici directe sau indirecte de lichidare a personalităților considerate „incomode” pentru interesele americane. Așa au stat lucrurile în Iran, Guatemala, Brazilia, Congo, Republica Dominicană, Indonezia, Chile și alte țări. Americanii au intervenit în plan electoral, sub acoperire, în zeci de alte state, pe întregul mapamond. Dar în ciuda eforturilor depus, ei au pierdut partida în China sau Cuba, ca și în multe alte țări unde insurgenții comuniști, inspirați de modelul sovietic, au încercat să realizeze o modernizare rapidă, fără a permite dezvoltarea unor societăți capitaliste.

În interiorul „lumii libere”, Statele Unite au căutat să construiască o ordine internațională deschisă comerțului și dezvoltării economice, precum și unei rapide acumulări de capital, respectând regulile capitalismului. Aceasta a necesitat însă dezmembrarea fostelor imperii fondate pe temelia unor state naționale. Decolonizarea avea nevoie de formarea de entități statale noi, care să se autoguverneze, pe întreg mapamondul. Administrația de la Washington și-a modelat relațiile cu aceste noi țări după experiența avută cu republicile independente din America Latină, în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX: relații comerciale privilegiate, clientelism, patronaj, coerciție disimulată – iată principalele arme cu care proaspetele democrații au fost ținute sub control de către americani. Și Statele Unite au desfășurat aceste relații bilaterale de fiecare dată la fel, țară cu țară, acționând ca o priză la care sunt conectate mai multe cabluri electrice. Orice posibilă amenințare a unei acțiuni colective îndreptate împotriva atotputernicei dominații americane era contracarată de o strategie clasică, de tip „divide et impera”, americanii folosind conexiunile directe dintre ei și țările respective pentru a dezamorsa, pe rând, tensiunile și a limita autonomia colectivă, chiar și atunci când, așa cum a fost cazul Europei Occidentale, mișcările de unificare a sistemelor democratice de aici erau în plină desfășurare.

Un cadru internațional pentru dezvoltarea comercială și economică în interiorul și între aceste state a fost pus la punct prin așa-numitele „acorduri de la Bretton Woods”, care aveau ca scop stabilizarea sistemului financiar mondial și se bazau pe sprijinul unor

instituții precum Banca Mondială, Fondul Monetar Internațional, Banca Internațională pentru Dezvoltare, cu sediul la Basel, precum și pe fondarea unor organizații ca GATT (Acordul General pentru Tarife și Comerț) sau OECD (Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică), desemnate să coordoneze creșterea economică între puterile capitaliste dezvoltate și să genereze un tip de dezvoltare specific capitalistă pentru restul țărilor necomuniste. În această sferă, Statele Unite nu au fost doar dominante, ci hegemonice în sensul că poziția lor, ca stat superimperialist, s-a bazat pe exercitarea conducerii de către clasele dominante și elitele bogate, acolo unde ele existau. Într-adevăr, americanii au încurajat formarea și îmbogățirea acestor elite de-a lungul și de-a latul planetei, devenind astfel principalii protagoniști ai instaurării puterii burgheziei asupra întregii lumi capitaliste. Înarmate cu teoria „nivelelor de creștere economică” a lui Rostow, Statele Unite s-au străduit să promoveze în statele satelit un curs politico-economic care, pornind de la pura imitație a exemplului american, să se transforme într-o dezvoltare economică menită a promova societatea de consum și a îndepărta, astfel, amenințarea comunistă.¹⁵

Dar descompunerea imperialismului european a dus, de asemenea, la dezavuarea rasismului, fapt ce a permis reconcilierea naționalismului cu imperialismul. Declarația privind Drepturile Omului, adoptată de ONU și diversele studii ale UNESCO au negat cu hotărâre validitatea rasismului și au căutat să pună bazele generalizării dreptului la proprietate privată și a drepturilor individuale, acțiuni în conformitate cu al doilea nivel al acaparării puterii politice de către burghezie. Pentru ca ele să funcționeze, era nevoie ca Statele Unite să se prezinte lumii ca un receptacol al civilizației și un bastion al apărării drepturilor omului. Curente proamericane trebuiau să fie cultivate și proiectate asupra întregii lumi capitaliste. Și așa a început uriașul asalt cultural declanșat împotriva valorilor europene „decadente”, urmat de promovarea ideii că americanii au o cultură și valori superioare. Puterea banilor a fost folosită de americani pentru a domina producția culturală și a influența valorile culturale (aceasta a fost perioada când New York a „furat” ideea de artă modernă de la Paris¹⁶). Imperialismul cultural a devenit astfel o importantă armă în

lupta pentru obținerea hegemoniei totale. Hollywood-ul, curente muzicale comerciale, formele de cultură, în general, și chiar întregi mișcări politice, precum cea pentru obținerea de drepturi civile, au fost mobilizate pentru a hrăni dorința maselor de a urma ceea ce s-a numit „the American Way”. Statele Unite au devenit un far al libertății fără de care nici o țară de pe Pământ n-ar fi putut primi lumina civilizației, pacea și prosperitatea.

Dar Statele Unite au ajuns, de asemenea, să fie privite și ca principalul motor al acumulării de capital, ori ca o locomotivă capabilă să tragă întreaga lume pe șine, în urma ei. Masivele transformări survenite în chiar economia americană, care își au originea în politica „New Deal” (noul curs), din anii '30, au devenit de importanță globală grație oportunităților comerciale pe care le-au generat. Investițiile în educație, sistemul de autostrăzi interstatuale, extinderea așezărilor suburbane, de pe lângă marile metropole și dezvoltarea regiunilor de sud și de vest, prin tradiție mai înapoiate față de restul țării, au absorbit uriașe cantități de capital, produse și forță de muncă, în deceniile 6 și 7 ale secolului XX. SUA, în ciuda neliniștilor provocate neoliberalilor și a conservatorilor, au devenit o țară total dedicată dezvoltării economice, de-a lungul acestor ani. Exceptând câteva domenii cheie, cum ar fi de pildă resursele strategice, America nu mai depindea prea mult de valorile provenind din alte părți ale globului. Cota din produsul intern brut atribuită comerțului exterior s-a situat la mai puțin de zece procente până în anii '70. Deși existau unele investiții în exterior, precum ar fi companiile ITT (International Telephone and Telegraph), în Chile (unul dintre directorii acestei companii fiind un fost director CIA!), sau United Fruit, în America Centrală, care au exercitat o influență considerabilă asupra politicii externe a Statelor Unite în aceste regiuni, imperialismul economic american a fost, cu excepția resurselor de petrol și minerale strategice, abia sesizabil. În măsura în care o dialectică externă a fost necesară, ea s-a orientat spre componentele deja dezvoltate ale lumii capitaliste. Investițiile străine directe au luat calea Europei, determinându-i pe europeni să devină obsedați de ținerea la distanță a ceea ce Servan-Schreiber numea „provocarea americană”.¹⁷ În schimb, Statele Unite și-au deschis piețele interne altor țări și au

asigurat o cerere constantă de bunuri de consum din Europa și Japonia. În acest context, întreaga lume capitalistă a cunoscut o creștere semnificativă. Acumularea de capital a dus în tempo rapid la o „reproducție extinsă”. Profiturile au fost reinvestite în dezvoltare, precum și în producerea de noi tehnologii, capitaluri fixe, și îmbunătățiri și extinderi ale infrastructurii.¹⁸ Controlul asupra scurgerilor de capital (ca o compensare a bunurilor de consum) a fost, oricum, restrâns față de perioadă precedentă, în mod special în Europa. Acest fapt a dat statelor mână liberă asupra fiscalității, precum și asupra politicilor monetare. Rolul speculațiilor financiare a rămas unul relativ discret și strict limitat teritorial. Acest context „keynesian” pentru cheltuielile statale a corespuns dinamicii luptei de clasă în interiorul statelor naționale în privința chestiunilor legate de diviziunea resurselor și a produselor. A fost o epocă în care organizațiile muncitorești au devenit solide și statele de factură social-democrată au înflorit, în Europa Occidentală. Recompensele sociale au devenit un obiect de dispută chiar în interiorul Statelor Unite, și organizațiile sindicale de aici au obținut o serie de victorii semnificative, în privința salariilor și a standardului de viață.

Perioada cuprinsă între 1945 și 1970 a fost, așadar, al doilea stadiu al dominației politice a burgheziei, acționând sub umbrela dominației și hegemoniei globale americane. Ea a dus la o perioadă de remarcabilă creștere economică, în special în țările capitaliste dezvoltate. Un pact solid, dar tacit, a fost stabilit acum între marile puteri capitaliste, cu SUA deținând, cum era și firesc, rolul dominant, spre a evita războaiele dintre ele și a beneficia de maximum de avantaje din intensificarea relațiilor capitaliste în zonele lor de influență. Expansiunea geografică a acumulării de capital a fost asigurată prin decolonizare și „dezvoltare”, devenite scopuri principale pentru tot restul mapamondului. Metoda „reproducției extinse” părea să funcționeze perfect și efectele sale s-au făcut simțite, este drept, încet și în mod inegal, în toate țările necomuniste. Pe plan intern, în Statele Unite, creșterea puterii sindicale în cadrul pactului patron-angajat a însemnat creșterea beneficiilor pentru clasele inferioare ale societății, și chiar pentru unele minorități (deși nu într-o măsură suficientă, după cum demonstrează tulburările sociale din anii '60). Problema

supra-acumulării de capital, deși întotdeauna amenințătoare, a fost ținută sub control până la sfârșitul anilor '60, cu ajutorul unor măsuri specifice și al fixărilor spațio-temporale, atât în interiorul cât și în exteriorul Statelor Unite. Aceste strategii, se spera, vor permite sistemului să depășească problemele economice care creaseră atâtea probleme în perioada interbelică și să protejeze de amenințarea comunistă.

Dar acest al doilea stadiu nu a fost scutit de contradicții. În primul rând, dezavuarea formală a rasismului, pe plan internațional, nu a fost urmată de o conduită similară în interior. Așa se explică multitudinea de dificultăți pe care America a trebuit să le înfrunte, din cauza discriminării rasiale, o realitate de necontestat, pe plan intern. Mișcarea pentru obținerea de drepturi civile care, în final, va reprezenta un model pentru organizațiile similare de pe restul planetei, își are originile în dinamica internă a societății americane, la fel ca și răzmerițele urbane declanșate de populația de culoare, în anii '60; dar a avut, de asemenea, o dimensiune internațională, în momentul în care universalismul drepturilor omului s-a ciocnit de practicile discriminatorii interne și când diplomații de culoare ce ocupau funcții importante în structurile ONU, la New York și Washington s-au văzut împiedicați, din cauza convingerilor segregacioniste, să își ocupe chiar camerele de hotel! Selectivitatea rasială a politicii de imigrație a Statelor Unite a fost, în egală măsură, blamată. Personalitatea și reputația străinilor care doreau să se stabilească în America au început să se schimbe.

În al doilea rând, așa cum vom vedea în capitolul 3, politica unei piețe deschise, au făcut Statele Unite vulnerabile, în competiția internațională. Fluxurile de capital în timpul acestei perioade au fost concentrate preponderent în statele capitaliste dezvoltate (mai ales în țările Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică). În special Germania Federală și Japonia și-au angrenat economiile pentru a contrabalansa dominația americană, de-a lungul deceniului șapte. Și, cum abilitatea Statelor Unite de a absorbi surplusul de capital intern a început să se clatine, spre sfârșitul anilor '60, supra-acumularea a ajuns să fie o problemă și competiția economică a devenit acerbă.

În al treilea rând, oriunde a existat un conflict între democrație, pe de o parte, și ordine și stabilitate, pe de alta, Administrația de la Washington nu a mizat niciodată pe prima variantă. Și astfel, americanii și-au modificat radical poziția de lider al mișcărilor de eliberare națională, devenind opresorul oricărui regim democratic și popular, care, fără să fie neapărat socialist sau comunist, dorea bunăstarea supușilor săi. Încercările unor conducători aleși democratic de a modifica structurile capitaliste, chiar și formal, și nu în esență, au fost reprimite cu brutalitate și deseori chiar înecate în sânge (așa cum s-a întâmplat cu Bosch, în Republica Dominicană, cu Goulart, în Brazilia și mai ales Allende, în Chile). Chiar și în Europa, Statele Unite au făcut tot ce le-a stat în putință spre a submina socialismul și nu s-a dat în lături de a sabota chiar mișcările de sorginte social-democrată. Asta în timp ce regimuri dictatoriale de-a dreptul sălbatice, precum cele din Argentina, în anii '70, în Arabia Saudită, cele impuse de șahul Iranului sau de Suharto, în Indonezia, s-au bucurat de sprijinul necondiționat al puterii economice și militare americane, căreia aceste regimuri de tiranie îi ofereau un suport deplin. Dar resentimentele populațiilor oprimite, care nu priveau cu ochi buni această aservire totală față de americani, au determinat apariția de mișcări antiimperialiste în toate țările în curs de dezvoltare. Lupta de clasă și cea pentru eliberare națională în aceste țări au ajuns astfel, să se confunde, din ce în ce mai mult, cu o politică antiamericană. Eforturile de a scutura dependența de Washington, conjugată cu cele împotriva colonialismului au definit acest anti-imperialism modern. Și în toate aceste lupte, teritorialitatea puterii politice a fost la fel de importantă în susținerea hegemoniei americane precum fusese pentru vechile imperii europene ce o precedaseră. Statele Unite nu au ajuns să aibă o alură imperială, așa cum avertizează Ignatieff, prin negare: ele pur și simplu au folosit negarea situației geografice și retorica universalității spre a-și masca angajamentele teritoriale, mai mult față de opinia publică internă, decât față de restul lumii.

În al patrulea rând, efectul Războiului Rece și al acestor aventuroase acțiuni externe, despre care am discutat anterior, a fost de a întări ceea ce președintele Eisenhower numea cu simț critic, în discursul său de adio, „complexul industrial militar”. Acesta amenința

să domine lumea politică prin influența sa tot mai cuprinzătoare și urmărirea atingerii propriilor interese, exagerând voit amenințările și manipulând crizele externe, spre a construi o economie de război care să dea o putere deplină marilor industriași din domeniul producție de armament. Pentru a supraviețui din punct de vedere economic, industria de apărare a avut nevoie de un export tot mai sporit de arme. Aceasta va avea un rol fundamental în acumularea de capitaluri în Statele Unite, dar va duce, simultan, la o militarizare excesivă a planetei.

Acest stadiu secund al conducerii globale exercitate de burghezie a ajuns la sfârșit la începutul anilor '70. Problemele erau multiple. Mai întâi, se punea problema oricărui regim imperial – supra-acumularea. Permanenta opoziție față de comunism (și încercarea de a-l submina) s-a dovedit mult mai costisitoare pentru americani decât s-ar fi așteptat ei. Costurile tot mai crescute ale conflictului din Vietnam, deși asociate cu regula de aur a asigurării pe plan intern a unui exces de bunuri de larg consum – așa-numita politică a „puștii și untului” – s-a dovedit, de asemenea, imposibil de susținut, de vreme ce cheltuielile militare ofereau doar debușeuri temporare pentru surplusul de capital și generau prea puține avantaje, pentru a echilibra contradicțiile interne determinate de acumularea de capital. Rezultatul a fost o criză fiscală care a cuprins Statele Unite. Soluția de moment a fost utilizarea „dreptului seniorial” al Administrației de a tipări mai multe bancnote.¹⁹ Dar soluția s-a dovedit riscantă, fiindcă a dus la presiuni inflaționiste în întreaga lume. Consecințele, așa cum vom vedea în capitolul 3, au fost o explozie în cantitatea de capital „fictiv” în circulație, care a anihiliat orice posibilitate de redresare, un val de falimente (focalizate inițial în industria materialelor de construcții), presiuni inflaționiste extraordinare și prăbușirea angajamentelor internaționale care făuriseră superimperialismul american după cel de-al doilea război mondial.

Între timp, puterea crescândă a organizațiilor sindicale din cadrul sistemului mondial capitalist a ridicat considerabil nivelul cheltuielilor sociale, ca și costurile salariale, diminuând astfel profiturile marilor concerne. A rezultat o situație economică dificilă, în care s-au împletit o inflație persistentă, o cerere constantă de bunuri de consum și o

cotă alarmantă a șomajului, numită de specialiști „stagflație” (prin combinarea termenilor stagnare și inflație). Șansele de a obține profituri au dispărut și a apărut o criză de supraacumulare de capital. Datoriile contractate de multe guverne locale din Statele Unite, datorii cauzate de vaste investiții în infrastructura socială, au produs o criza financiară de proporții (culminând cu spectaculosul faliment al administrației new-yorkeze, în anul 1975). Și, spre a pune capac, puterea economică a unor țări revigorate, după dezastrele provocate de război, cum ar fi Germania Federală sau Japonia, a concurat și în unele domenii chiar a surclasat industria americană, amenințând dominația SUA în sfera productivă. Asumarea de către vest-germani și japonezi a unor tehnologii moderne de fabricație, implementate, cu anii în urmă, chiar de americani, a dat o grea lovitură hegemoniei americane. Puterea economică a Statelor Unite nu mai putea fi apărată. Surplusul de dolari a inundat piețele mondiale și întreaga arhitectură financiară creată de acordurile de la Bretton Woods s-a prăbușit ca un castel de nisip.

Hegemonia neoliberală, 1970-2000

Un sistem de valori total diferit și-a făcut apoi apariția, tot sub tutelă americană. Aurul a fost abandonat ca material de bază al stabilirii valorii monetare și de atunci lumea a trebuit să se acomodeze cu un nou sistem monetar, devalorizat. Fluxurile de capital bănesc, care deja erau vehiculate la liber pe mapamond, prin intermediul pieței „eurodolarilor” (dolari folosiți în afara SUA și care puteau fi împrumutați cu ușurință pretutindeni), au scăpat definitiv de sub tutela și controlul statului. Înțelegerile secrete dintre administrația Nixon și saudiți și iranieni pentru a crește brusc prețul petrolului, în 1973, au cauzat evident mai multe pagube economiilor țărilor din Europa și Asia, în special Japoniei, decât au provocat Statelor Unite (care, în perioada respectivă, nu depindeau decât în mică măsură de rezervele petroliere din regiunea Orientului Mijlociu). Băncile americane (mai degrabă decât FMI, care a fost agentul preferat al altor puteri capitaliste) au reușit să-și asume monopolul reciclării petrodolarilor

în economia mondială, aducând astfel eurodolarii de pe piețele europene și asiatice înapoi, acasă.²⁰ New York a devenit centrul financiar al economiei mondiale (acest fapt, coroborat cu dereglarea internă a piețelor financiare, a permis orașului să-și revină din criza ce-l afectase și să înflorească până la punctul unei incredibile afluențe de produse și al unei abundențe de bunuri de consum nemaiîntâlnite nicăieri în lume, în anii '90.

Amenințate pe tărâmul producției, Statele Unite au contraatacat, reclamându-și hegemonia prin intermediul finanțelor. Dar pentru ca acest sistem să funcționeze eficient, piețele în general și piețele de capital în special au trebuit să fie ținute în mod forțat deschise comerțului internațional (un proces lent, ce a necesitat o puternică presiune a administrației americane, sprijinite de FMI și un la fel de puternic angajament al neoliberalismului ca nouă „cale de urmat” în domeniul economiei). Procesul a necesitat, de asemenea, înclinarea balanței de putere și interese din interiorul burgheziei, din sfera activităților productive către instituțiile de capital financiar. Puterea financiară a putut fi folosită pentru a „disciplina” mișcările clasei muncitoare și ale sindicatelor. A fost o șansă perfectă pentru a lansa un atac frontal împotriva puterii organizațiilor sindicale și de a diminua rolul lor în procesele politice. Prima acțiune majoră a președintelui Reagan, după ce a venit la Casa Albă, a fost de a distruge puternica forță sindicală reprezentată de organizația controlorilor de trafic aerian (PATCO), acțiune ce a constituit un avertisment serios adresat tuturor grupărilor sindicale, că vor avea de suferit aceleași consecințe dramatice dacă își vor mai asuma acțiuni de protest. Aici trebuie făcută precizarea că un val de puternice mișcări muncitorești a zguduit lumea capitalistă, spre sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 (minerii fiind port-stindardul acestor lupte, atât în Marea Britanie, cât și în Statele Unite), pe măsură ce clasa muncitoare căuta să-și mențină privilegiile obținute cu atâtea eforturi în deceniile precedente. Privind retrospectiv, putem vedea aceasta ca o acțiune de avangardă, destinată să mențină condițiile și privilegiile dobândite în cadrul procesului de „reproducție extinsă” și menținerii unui statut de bunăstare, mai degrabă decât o mișcare progresistă militând pentru schimbări de substanță. În cea mai mare parte a lumii, această luptă

de avangardă a eşuat însă. Erodarea ulterioară a forței sindicale și degradarea continuă a condițiilor de trai ale muncitorimii, în principalele state capitaliste au fost dublate de apariția unui proletariat uriaș, amorf și neorganizat, pe tot cuprinsul acestor state. Acesta a scăzut presiunea asupra ratelor salariale și a condițiilor de muncă, pretutindeni în lume. Forța de muncă ușor de exploatat și prost plătită, alături de creșterea mobilității geografice a creat noi oportunități pentru investiții profitabile ale surplusului de capital. Dar în scurtă vreme, a fost exacerbată problema surplusului de capital în întreaga lume. Cu toate acestea, problema șomajului, ratele salariale și militantismul sindical au fost ținute sub control. Spectrul datoriei plană amenințător asupra statelor, deschizând tot felul de oportunități pentru activități speculative care, ca un revers al medaliei, făceau puterea statală mai vulnerabilă în fața influențelor financiare. Pe scurt, capitalul financiar a devenit principalul protagonist al scenei economice, în această fază a hegemoniei americane și a fost capabil să exercite o indiscutabilă putere de disciplinare, atât asupra mișcărilor clasei muncitoare, cât și asupra acțiunilor statale, în mod special oriunde și oricând statul a contactat datorii importante.

Această schimbare nu ar fi produs efectul pe care l-a avut dacă nu ar fi fost însoțită de o serie de transformări tehnologice și de organizare care au permis proceselor de fabricație să aibă o mai mare libertate de acțiune și să fie mai flexibile. Reducerea costurilor de transport a fost însoțită de schimbări venite din partea guvernelor, la diferite nivele, având scopul de a oferi un climat de afaceri pozitiv și de a acoperi unele dintre costurile fixe, precum și de a promova acel tip de mobilitate geografică a capitalului productiv pe care doar hiper-mobilul capital financiar, în continuă creștere, îl putea hrăni. În vreme ce schimbările în privința puterii financiare au adus mari beneficii directe Statelor Unite, efectele asupra structurii industriale ale acestei țări au fost, se poate spune, traumatice, dacă nu chiar catastrofice. Producția externă a devenit posibilă și căutarea unui profit a făcut-o chiar probabilă. Valuri succesive de dezindustrializare au lovit industrie după industrie și regiune după regiune, în interiorul Statelor Unite, începând cu industria ușoară (producătoare de material textil, de pildă), dar pas cu pas angrenând și industrii mai importante, cum

ar fi cea producătoare de oțel sau de construcții navale, dar lovind, totodată, și în importul de produse high-tech, în mod special din estul și sud-estul Asiei. Până și pentru giganticul concern Chrysler, Guvernul Federal a trebuit să depună garanții bancare (concernul a fost chiar naționalizat, pentru o scurtă perioadă de timp), spre a nu fi silit să-i închidă porțile. Statele Unite au acceptat să-și submineze dominația industrială, doar pentru a-și dezlănțui puterea financiară pe tot cuprinsul planetei. Beneficiile nu au fost de neglijat, căci America a obținut astfel bunuri mai ieftine din exterior, pentru a satisface neostoita „foame” a consumatorilor americani. Dependenta SUA față de comerțul exterior era în creștere și nevoia de a construi și a proteja aceste relații comerciale asimetrice a ajuns să reprezinte un obiect cheie, primordial, al puterii politice.

Prin 1980, a devenit clar că procesele de fabricație, în Statele Unite, erau concurate cu succes de cele din alte țări, menținându-se astfel un nivel competițional ridicat, și că singurul mod pentru ca industria americană să supraviețuiască era de a obține superioritatea (chiar și temporară) în sfera productivității și în ceea ce privește designul și dezvoltarea. Cu alte cuvinte, industria americană nu mai era una hegemonică. Avea nevoie de sprijinul statului (vezi, de pildă, acordul Plaza, din 1985, prin care guvernul a fost de acord să deprecieze dolarul față de yen, pentru a face exporturile industriale americane mai competitive – o tactică care a trebuit să fie aplicată în mod invers în anii '90, când industria japoneză a cunoscut o stagnare). Unele sectoare speciale, cum ar fi industria constructoare de mașini agricole și apărarea, au fost imune la aceste probleme, dar alte ramuri industriale au fost forțate să impună o serie de modificări radicale în procesele de fabricație, pornind de la tehnica de producție și până la relațiile patron-sindicate. În acele sectoare unde firmele americane continuau să rămână puternice, realizarea producției de componente a fost încredințată filialelor externe, plasându-se astfel tot mai multe capacități productive în afara granițelor SUA, chiar dacă profiturile se întorceau la matcă, în America. În alte ramuri industriale, privilegiile marilor monopoliuri, favorizate de patentele în domeniul tehnologiei și de legile privind acordarea de licențe, au reprezentat o binevenită compensație, echilibrând întrucâtva scăderea dramatică a

dominației americane în domeniul productiv. Statele Unite erau astfel pe cale să devină o economie „rentieră”, în relație cu restul lumii și una de „întreținere” în interior. Din fericire, însă, fusese acumulată suficientă bogăție pentru a permite consumurile excesive de bunuri cu care cetățeanul american fusese obișnuit și astfel să se păstreze neștirbită pacea socială.

Pe plan internațional, capitalul financiar s-a dovedit mult mai volatil și mai prădalnic. Numeroasele accese de devalorizare și de distrugere de capital au fost penalizate (de obicei prin implementarea programelor FMI de ajustare structurală), ca un răspuns pentru incapacitatea de a menține un curs fluent al acumulării de capital, prin metoda „reproducției extinse”. În unele cazuri, de exemplu în America Latină a anilor '80, economii întregi au fost devastate, iar bunurile lor au fost recuperate de către capitalul financiar american. În altele, s-a dovedit mai simplă soluția exporturilor de bunuri devalorizate. Atacul și încercarea de îngrădire a fondurilor, îndreptate împotriva monedelor naționale din Thailanda și Indonezia, în 1997, alături de politicile financiare „sălbatică” cerute de Fondul Monetar Internațional au dus la o criză foarte puternică, aruncând în faliment chiar și companiile profitabile, în țările Asiei de Sud și Sud-Est. Rezultatul a fost șomaj generalizat și sărăcie cruntă pentru milioane de oameni din această parte a lumii. Această criză a deschis însă calea spre dominația dolarului, confirmând puterea absolută deținută de bursa din Wall Street și generând o creștere uimitoare a fluxurilor de valori care aveau să curgă de acum înainte spre Statele Unite. Luptele sindicale aveau să se stingă în intensitate, iar forțele implicate aveau să încheie pacea socială, în jurul unor norme precum ar fi ajustările structurale impuse de FMI, acțiunile agresive ale capitalului financiar și pierderea de drepturi prin privatizare. Tonul antiimperialismului se modifică, în aceste condiții, manifestându-se printr-un antagonism față de principalii agenți din domeniul financiar – FMI și Banca Mondială fiind principalii „acuzati”.

Crizele provocate de datorii în interiorul anumitor țări (aproape două treimi din statele planetei au trecut printr-o criză financiară, după 1980, unele chiar mai mult de două ori) au putut fi folosite totuși, pentru reorganizarea relațiilor sociale și de producție, în așa

fel încât să se favorizeze pătrunderea capitalurilor externe.²¹ În aceste țări, regimurile financiare autohtone, piețele de produse autohtone și firmele autohtone prospere au fost, astfel, acaparate de companiile americane, japoneze și europene. Profiturile scăzute obținute de americani pe plan intern au fi putut fi astfel suplimentate prin obținerea de profituri superioare, din străinătate. Ceea ce numesc „acumulare prin depozitare” (vezi capitolul 4), a devenit o caracteristică mai mult decât esențială în cadrul capitalismului mondial (având privatizarea ca unul dintre elementele cheie). Rezistența în acest domeniu, mai mult decât lupta sindicală promovată în mod obișnuit prin metoda „reproducției extinse”, a căpătat astfel o importanță majoră pentru mișcările anticapitaliste și antiimperialiste.

Deși centrat pe binomul Wall Street-Trezoreria SUA, sistemul avea multiple aspecte. Centrele financiare din Tokyo, Londra, Frankfurt și din multe alte locuri căpătau un rol în acest uriaș scenariu, (pe măsură ce caracatița financiară își întindea tentaculele asupra lumii), focalizându-se asupra unei ierarhii bine precizate a acestor centre și a unei elite internaționale de bancheri, brokeri și finanțisti. Acest fenomen a fost asociat cu dezvoltarea corporațiilor capitaliste transnaționale care, deși ar fi putut avea o bază într-unul sau mai multe state naționale, s-au extins pe tot globul, într-un mod de neimaginat în fazele de început ale imperialismului (din simplul motiv că trusturile și cartelurile pe care le-au descris, în lucrările lor, Lenin sau Hilferding erau legate foarte strâns de interese strict naționale) Aceasta era lumea pe care administrația Clinton, dominată din umbră de atotputernicul secretar de stat pentru Finanțe, Robert Rubin, a reușit să o obțină cu ajutorul speculațiilor de pe Wall Street, căutând să o stăpânească prin intermediul a ceea ce analiștii au numit „consensul Washington”, la mijlocul anilor '90. Această optică multilaterală a fost organizată în jurul ideii de regionalizare a economiei mondiale, ca o entitate formată din trei părți: America de Nord (Organizația Nord-Americană pentru Comerț – NORAD), Europa (Uniunea Europeană) și, nu în ultimul rând, o confederație de țări din restul globului, construită în principal în jurul relațiilor comerciale din zona Asiei de Sud și Sud-Est. Cu neoliberalismul impunând regulile piețelor financiare deschise și liberul acces întărit, se părea că există un pericol

minor ca aceste configurații regionale să revină iar la acele autarhii concurente, care se dovediseră atât de distructive în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial și care jucaseră un rol important în declanșarea unui război între state capitaliste. În interiorul acestei triade, era evident faptul că Statele Unite aveau încă pâinea și cuțitul, în virtutea uriașei lor piețe de consum, a zdrobitoarei puteri financiare și mai ales a forței militare de neegalat de nici o altă țară de pe glob.

Dar, culmea, sfârșitul Războiului Rece a înlăturat brusc amenințarea ce plana de atâta vreme pe tărâmul acumulării de capital globale. Burghezia stăpânea, în fine, după secole de încercări, întreaga planetă. Se părea că Lenin greșise, iar Kautsky avusese dreptate: un super-imperialism bazat pe colaborarea „pașnică” între toate marile puteri capitaliste (acum reunite în organizația cunoscută sub numele de „grupul celor 7”, lărgită la opt membri prin alăturarea Rusiei, ce accepta, pentru prima oară în ultimele decenii, hegemonia Statelor Unite) era totuși posibil, iar caracterul cosmopolit al capitalului financiar (simbolizat prin reuniunile Forumului Economic Mondial, la Davos) urma să fie ideologia lui de căpătâi.²²

Dar ar fi greșit să privim această putere financiară, deși fără îndoială importantă, ca fiind omnipotentă și capabilă să-și impună voința fără constrângeri. Prin însăși natura sa, finanțializarea se vedește a fi permanent vulnerabilă în relația cu producția de valori în activitățile industriale și cele agricole. În mijlocul tuturor vicisitudinilor și devalorizărilor, se ridică mereu alte și alte complexe industriale. În estul și sud-estul Asiei, de exemplu, complexe regionale, precum cel din Guandong, în China, sau economii dirijate politic, în Singapore și Taiwan, nu numai că s-au dovedit apte să se adapteze presiunilor financiare, dar au fost chiar capabile să creeze o forță de opoziție, spre a demonstra vulnerabilitatea capitalului financiar – acum concentrat masiv în Statele Unite, precum și în Europa Occidentală și Japonia – în fața producției de valori reale. Faptul că multe dintre aceste complexe industriale au fost concentrate regional, în interiorul unei anumite țări sau chiar, în unele cazuri, între țări, este de interes considerabil, din motive pe care le vom dezbate pe larg în capitolul 3 al acestei lucrări. Subtile încercări de a

contracara hegemonia Statele Unite pe tărâmul finanțelor au apărut în domeniul productiv. Iar semnul pentru aceasta a fost concentrarea surplusurilor balanței comerciale, în special în estul și sud-estul Asiei. Reciclarea acestor surplusuri și reintroducerea lor în sistemul financiar a făcut să pară totuși că Wall Street era încă un centru operativ al universului financiar. În timp ce au fost, prin urmare, perioade (precum cea a anilor '80), când hegemonia americană a fost serios pusă la îndoială, atât pe plan extern, cât și în interior, la sfârșitul anilor '90 multe dintre aceste dubii s-au risipit. Securitatea Statelor Unite și dominarea financiară, în lumea afacerilor, era asigurată. Explozia pieței de bunuri de consum în interiorul Americii și apariția acelei „noi economii”, construită în jurul unor puternice sporiri ale productivității și multitudinea de companii ce se bucurau de avantajele informatizării au făcut ca economia SUA să se dezvolte îndeajuns de rapid încât să impună restului lumii un ritm respectabil de acumulări de capital. Asigurarea unei abundențe de bunuri de consum, regula de aur a menținerii păcii sociale în interiorul Americii, a ajuns la cote ridicate nu numai aici, ci și în centre avansate ale capitalismului, din Europa și Asia.

Dar astăzi, acest sistem trece prin serioase dificultăți. La fel ca în timpul crizei din 1973-1975, cauzele sunt multiple, deși de astă dată volatilitatea și fragmentarea haotică a conflictelor de putere, în interiorul vieții politico-economice ne face să discernem cu dificultate ce se află de fapt dincolo de perdele de fum (în principal cele care ascund dedesubturile sistemului financiar). Dar până în prezent, cum criza din 1997-1998 a relevat că principalul centru al surplusului de capacități productive se află în țările capitaliste din estul și sud-estul Asiei (și prin urmare s-a încercat menținerea devalorizării doar asupra acestei zone), recuperarea rapidă a unor ramuri ale capitalismului asiatic (mai ales cel sud-coreean) a impus din nou mai vechea problemă a excesului de capacitate (supra-acumularea) pe frontispiciul afacerilor mondiale. Dezmembrarea atât de lăudatei „economii noi” într-o puzderie de companii falimentare, în Statele Unite, urmată de scandaluri financiare care au relevat în mod dramatic că și capitalul „fictiv” poate foarte lesne să rămână nerecuperat, nu numai că a subminat credibilitatea bursei de pe Wall Street, dar a repus pe tapet relația dintre capitalul

financiar și producție. Amenințarea unei masive devalorizări de capital plana în aer și, cu prăbușirea sistemului de bunuri de consum, au apărut semne evidente că această „sabie a lui Damocles” deja începuse să coboare asupra societății americane (cele mai afectate fiind fondurile de pensii, societățile de asigurare în domeniu văzându-se puse în imposibilitatea de a-și îndeplini obligațiile).

Toate noile scene ale unor acumulări de capital profitabile, precum ar fi China, trebuia să rămână deschise sau, dacă această cerință nu ar fi fost îndeplinită, exista pericolul unei noi runde de devalorizare a capitalului. Întrebarea care se punea era: pe umerii cui va apăsa greutatea unei astfel de crize? În ce punct sistemul va ceda? Tendința de „regionalizare”, manifestată în interiorul economiei mondiale a părut, în acest moment, mai mult decât îngrijorătoare. Ecourile competiției geopolitice care a dus la criza majoră din anii '30 se făceau auzite. Iar abandonarea, de către Statele Unite, a spiritului, dacă nu cumva și a literei legilor Organizației Mondiale a Comerțului împotriva protecționismului prin impunerea de tarife la importurile de oțel, în 2002, a fost în mod categoric un semn de rău augur. Explozia generată de valul de speculații a demonstrat încă o dată vulnerabilitatea Americii în fața devalorizării. Recesiunea crescândă, evidentă abia de la începutul anului 2001, după un deceniu de exuberanță și huzur de-a dreptul irațional, ale societății americane de consum, a oferit însă și alte dovezi ale acestei vulnerabilități, cu mult înainte de lovitura aplicată sistemului de atentatele de la 11 septembrie. Era, așadar, regula de aur a neîncetatului marș înainte al „traului îmbelșugat”, specific societății americane, în pericol de a fi încălcată?

O falie majoră de instabilitate se regăsește în rapida deteriorare a situației balanței de plăți a Statelor Unite. „Aceeși explozie de importuri care a condus economia anilor '90, scrie Brenner, a adus comerțul american și deficitul monetar la niveluri record, conducând la creșteri de datorii către furnizorii externi fără precedent în istorie, precum și la o vulnerabilitate de asemenea nemaiîntâlnită a economiei SUA, în fața scurgerilor de capital și a colapsului dolarului”.²³ Dar această vulnerabilitate s-a manifestat nu numai în America. Dacă piețele americane se prăbușesc, atunci economiile țărilor ale căror produse iau calea Americii sunt și ele amenințate. Promptitudinea

cu care marii bancheri din țări precum China, Japonia și Taiwan s-au grăbit să acopere deficitul Statelor Unite nu a fost un gest mărimos, ci mai curând dirijat de interese proprii: ei au potolit astfel „foamea” societății de consum americane care forma piața de desfacere a produselor lor. Acești bancheri au subscris astfel efortului american de război.

Dar hegemonia și dominația Americii sunt, o dată în plus, amenințate, și de această dată pericolul pare să fie mult mai evident. Originile sale se află în încrederea nestrămutată în capitalul financiar, ca mijloc de a-și afirma hegemonia. Din perspectivă istorică, Arrighi (inspirat de Braudel) sugerează că expansiunea financiară indică „nu doar maturitatea unui anumit stadiu al dezvoltării economiei capitaliste mondiale, ci și debutul unui nou stadiu”.²⁴ Dacă finanțializarea este asemenea unui preludiv pentru transferul puterii dominante de la un hegemon la altul (așa cum s-a întâmplat de multe ori, în istorie), atunci înclinarea SUA spre finanțializare, în anii '70, ne-ar putea părea o mișcare de autodistrugere din partea industriașilor americani. Deficitele (atât cel intern, cât și cel extern) nu pot continua să se dezvolte haotic, iar abilitatea și dorința altor state (în special din Asia) de a le susține nu vor dura la nesfârșit. Volumul total al suportului financiar oferit Statelor Unite este impresionant, ridicându-se la suma de 2, 3 miliarde de dolari, la începutul lui 2003. Oricare altă țară de pe planetă care ar fi demonstrat o asemenea situație macroeconomică ar fi devenit, fără îndoială, imediat supusă unor condiții drastice de austeritate și ajustări structurale, din partea FMI. Dar astăzi, Fondul Monetar Internațional este America! Așa cum remarcă Gowan, „capacitatea Washingtonului de a manipula cursul dolarului și de a exploata dominația financiară pe plan internațional a bursei din Wall Street a permis autorităților americane să evite îndeplinirea obligațiilor ce le revin altor state, aflate în situația lor: supravegherea balanței de plăți; transformarea economiei, pentru ca aceasta să asigure niveluri ridicate de economii și investiții, supravegherea datoriei publice și private, asigurarea unui sistem efectiv de intermediere financiară, spre a garanta dezvoltarea puternică a sectorului productiv intern”. Economia americană a avut parte de o „ieșire de incendiu, pentru a se sustrage acestor îndatoriri” și „cu

toate eforturile depuse de capitaliști”, a devenit „profund denaturată și instabilă”.²⁵

Puterea triadei Wall Street – Trezoreria SUA – FMI este nu numai simbiotică, dar și parazitară cu sistemul financiar coercitiv construit în jurul „consensului Washington” și elaborat prin construirea unei noi arhitecturi financiare internaționale. Aceasta, scrie Soederberg, este clar „o anexă a Statelor Unite”, chiar dacă ea servește și interesele „burgheziei mondiale, privită ca un întreg”.²⁶ Dar disciplinarea, chiar distrugerea acelor „tigri” din estul și sud-estul Asiei, a căror economie era în plin avânt, făceau tentantă încercarea de a abandona sistemul, așa cum a procedat Malaysia, abandonând tacticile neolibérale, refuzând să se supună cerințelor FMI și impunând un control al capitalului cum se nu mai încercase din anii '60. Nu este clar până unde pot duce asemenea măsuri, care bagă bețe în roate mult trâmbițatului „consens Washington” și subminează structura noii arhitecturi financiare care a fost până în prezent atât de avantajoasă pentru Statele Unite. Și nici nu este sigur, după cum taxele impuse importului de oțel demonstrează, că America va urma regulile stabilite. În acest punct al dizertației noastre, merită reamintită decizia Senatului SUA de a ratifica acordul cu Organizația Mondială a Comerțului doar cu stipularea că Statele Unite pot ignora și refuza orice regulă a acestei organizații pe care o consideră contrară intereselor americane! (o expresie familiară, prin intermediul căreia Administrația americană își asumă simultan rolul de judecător și jurat).

Pentru a pune capac la toate, rezistența și resentimentele față de puterea triadei Wall Street – Trezoreria SUA – FMI ies pretutindeni în evidență. Curentul mondial antiglobalizare (puțin diferit, ca formă, de lupta de clasă implicată în procesele de „reproducție extinsă”) se transformă, cu timpul, într-o mișcare care caută alternative globalizării, cu o mulțime de suporterii în rândul fermierilor. Mișcările populare împotriva hegemoniei americane apărute în țări odinioară supuse și maleabile față de puterea SUA, în special în Asia (Coreea de Sud este exemplul tipic), dar, mai nou, și în America Latină, amenință să transforme rezistența fermierilor într-o mișcare de protest mai amplă, ghidată dacă nu de statul însuși, atunci de un puternic curent naționalist față de dominația americană. Acestor condiții li se

datorează faptul că antiimperialismul începe să capete o coloratură diferită care, în schimb, a dus la o definiție mai clară, în interiorul Statelor Unite, a ceea ce proiectele imperialiste americane ar trebui să fie dacă Washingtonul dorește să-ți păstreze rolul de hegemon. Dacă hegemonia slăbește, atunci există pericolul adoptării unor tactici coercitive, de genul celor cărora asistăm în prezent, în Irak.

Opțiuni

Pentru Statele Unite, opțiunile sunt limitate. De vreme ce Arrighi și colegii săi nu intuiesc nici o provocare serioasă venită din exterior, ei ajung la concluzia că

America are posibilități mai mari decât a avut Imperiului Britanic, acum un secol, de a transforma hegemonia în declin într-o dominație bazată pe exploatare. Dacă sistemul se prăbușește, va fi în primul rând din cauza rezistenței SUA față de adaptarea la noile cerințe. Și, în direcție inversă, adaptarea Statelor Unite la ascensiunea puterilor economice din regiunea Asiei de Est reprezintă o condiție esențială pentru o tranziție liniștită către o nouă ordine mondială.²⁷

Administrația Bush se îndreaptă însă spre unilateralitate, spre coerciție mai degrabă decât spre consens, către o tot mai deschisă viziune imperială asupra lumii și faptul că președintele american se bazează atât de mult pe puterea militară indică un risc ridicat al menținerii cu orice preț a hegemoniei SUA și al acaparării, aproape sigur *manu militari*, a resurselor de petrol mondiale. Cum acest fenomen are loc în contextul apariției unor semne sigure de pierdere a dominației globale, în domeniul producției economice și acum (deși încă nu atât de clar) și în cel financiar, tentația de a porni la o dominație bazată pe exploatare este puternică. Dacă aceasta va duce sau nu mai târziu la o prăbușire catastrofală a sistemului (probabil prin îndeplinirea scenariului enunțat de Lenin, al competiției violente dintre blocurile capitaliste) este greu chiar și de imaginat că cineva ar putea prezice în momentul de față. Statele Unite ar putea, oricum,

să decadă dacă nu abandonează traiectoria lor imperialistă prin angajarea într-o masivă redistribuire a bogățiilor în interiorul propriilor granițe și o redirectionare a fluxurilor de capital în producție și reînnoirea infrastructurii sociale (îmbunătățiri considerabile în domeniul educației publice și în reconstruirea infrastructurilor afectate ar reprezenta punctele de debut ideale). Totodată, o strategie pentru a revitaliza sectorul industrial, încă puternic, ar fi indicată. Și, dacă este să mergem până la capăt cu raționamentul nostru, această strategie ar putea atrage după sine o reorganizare internă a relațiilor dintre clasele sociale, relații pe care America a refuzat sistematic să le inițieze, încă de la sfârșitul Războiului Civil, în 1865. Modelul statului bazat pe satisfacerea nevoii de consum personal va trebui înlocuit cu unul în care chintesența să fie bunăstarea generală. Dar aceasta ar necesita un și mai mare deficit financiar și/sau taxe mai ridicate, ca și o perspectivă politică profundă și clară, iar aceasta este cu siguranță ceea ce forțele dominante în SUA refuză cu obstinație să accepte; orice om politic care ar pleda pentru astfel de măsuri ar fi pus la stâlpul infamiei de către presa capitalistă și ideologii sistemului, și ar pierde fără îndoială alegerile, în fața unor adversari cu bugete net superioare. Dar, în mod ironic, un masiv contraatac în interiorul Americii, ca și al altor state capitaliste dezvoltate (în special din Europa), s-a declanșat tocmai împotriva politicilor neo-liberale și a micșorării cheltuielilor sociale, ca unul dintre puținele moduri de protejare a capitalismului împotriva autodistrugerii și a tendințelor de criză ce îl amenință în prezent. Un nou „curs nou”, similar celui promovat de Roosevelt, în perioada interbelică, ar reprezenta minimul necesar, dar nici chiar așa nu este absolut sigur că inițiativa ar funcționa, în fața atotputernicei capacități în exces din interiorul sistemului global. Este salutar să ne reamintim lecția anilor '30: există puține dovezi că politica lui Roosevelt a rezolvat problemele Marii Crize. Și a trebuit să se declanșeze între țările capitaliste un duel economic formidabil pentru a reaseza pe vechile făgașe strategiile teritoriale și a repune economia mondială pe calea stabilă a unei continue și extinse acumulări de capital.

În Statele Unite, ar fi necesar de luat chiar și măsuri politice de-a dreptul „sinucigașe” pentru a încerca autodisciplinarea forțată

a economiei și a impune acele programe de austeritate pe care FMI le dictează altor țări. Orice încercare a unor forțe din exterior de a face acest lucru (prin tranzacții de capital și colapsul dolarului, de pildă) ar declanșa indubitabil reacții brutale, politice, economice și chiar militare, din partea Statelor Unite. Este dificil de imaginat că Statele Unite s-ar adapta în mod pașnic la creșterea economică extraordinară a statelor din estul Asiei și ar recunoaște, cum Arrighi sugerează că ar trebui, că lumea se află în mijlocul unei tranziții majore către preluarea rolului de hegemon al puterii globale de către Asia. Nu e de crezut că America va accepta singură și pe cale pașnică un rol de mână a doua, în lumea de azi. Va fi necesară, în orice caz, o reorientare radicală – unele semnale ale acesteia (așa cum vom vedea în capitolul 3) deja existând – a capitalismului asiatic față de dependența de piețele americane, în favoarea cultivării unor piețe de desfacere în Asia. Retragera treptată de fonduri din Statele Unite va avea consecințe devastatoare. Dar mereu sporita creștere a datoriilor este o metodă periculoasă de a potoli cu orice preț, chiar și cel al unui război, „foamea” consumatorului american. Lecția crizei din 1973-1975 a fost aceea că, la un moment dat, logica proprie capitalismului se va vedea pusă în imposibilitatea de a aplica la nesfârșit strategia „untului și armelor”.

Iată contextul în care observăm cum administrația Bush arată întregii lumi „mușchii” puterii militare, singura în care dominația americană mai este încă absolută. Discuția deschisă despre imperiu ca o opțiune politică caută, după câte se pare, să ascundă obținerea unui tribut din partea restului lumii, sub pretextul asigurării păcii și libertății pentru toți. Controlul asupra resurselor de petrol asigură Statelor Unite mijloace convenabile spre a se opune oricărei posibile modificări pe eșicherul politic care ar putea amenința supremația americană pe plan mondial. Situația actuală ne amintește de ceea ce s-a întâmplat în 1973, de vreme ce Europa și Japonia, ca și estul și sud-estul Asiei (acum incluzând însă și China, factor deloc de neglijat!) sunt dependente de petrolul din Golf într-o măsură mult mai mare decât SUA. Dacă Administrația americană reușește să-i răstoarne de la putere atât pe Hugo Chavez cât și pe Saddam Hussein, dacă poate stabiliza sau reforma un regim saudit militarizat „până-n

dinți” și bazat pe nisipurile mișcătoare ale dominației autoritare (ce poate aluneca în orice clipă spre fundamentalismul islamic, devenind extrem de periculos), dacă se poate mișca din Irak spre Iran și își poate consolida poziția în Turcia și Uzbekistan obținând astfel o prezență strategică, aptă să-i dea dreptul de a aspira la rezervele de petrol din bazinul caspic (pe care și chinezii încearcă din toate puterile să pună mâna), atunci Statele Unite, printr-un ferm control asupra „cepului” de la butoiul cu petrol al planetei, pot spera că vor domina absolut economia mondială, pentru următorii cincizeci de ani. Dar acest lucru depinde, de asemenea, așa cum Friedman nota, în pasajul citat de noi în Introducere, de un aspect important: dacă vor reuși sau nu Statele Unite să convingă lumea că și-au asumat rolul de conducere preocupate să dezvolte o putere colectivă, acționând ca un garant al accesului universal la rezervele de petrol sau dimpotrivă, va arăta că lucrează doar ghidate de interese personale înguste, spre a-și consolida poziția pe spezele altora. Este vorba, ca să rezumăm, de cele două posibilități de care am mai discutat: recurgerea la o dominație prin coerciție sau exercitarea conducerii prin obținerea hegemoniei. Cea mai probabilă tactică este de a masca prima opțiune sub paravanul celei de-a doua. Dar eșecul în a obține un sprijin unanim din partea comunității internaționale pentru invazia în Irak demonstrează fără echivoc că multă lume are suspiciuni față de motivațiile invocate de americani pentru a justifica acest război.

Pericolele reprezentate de o atare strategie în regiunea Golfului sunt imense. Rezistența va fi formidabilă, și nu în ultimul rând, ea va veni din partea Europei și Asiei, Rusia și China având un cuvânt greu de spus în această privință. Aversiunea față de invazia militară americană în Irak manifestată în cadrul Organizației Națiunilor Unite în mod special de către Franța, Rusia și China (țări care au obținut accesul la petrolul irakian începând cu anii '90), ilustrează perfect această optică. Iar dinamica interne ale curenților antiamericane în regiunea Golfului sunt în egală măsură complexe și greu de prezis. Potențialul pe care întreaga zonă, din Pakistan în Egipt, îl are, pentru a genera o puternică destabilizare, este imens. Se înșală cei care, plini de încredere în sine, consideră că întreaga structură a puterii politice și a organizării teritoriale în regiune – creată într-un mod

atât de arbitrar de francezi și britanici în urma acordului de la Versailles – poate fi reconstruită și stabilizată sub conducerea Statelor Unite și a aliaților săi. O astfel de variantă este pur și simplu forțată, deși există analiști, în cadrul Administrației de la Washington, care o consideră posibilă.

Prin urmare, Statele Unite se află acum în fața perspectivei de a-și juca una dintre cele mai puternice cărți – dominația militară – și să o facă printr-o intervenție brutală, dacă este necesar. Știm prea bine, din documentele privind apărarea strategică vehiculate la Washington în ultimul deceniu, ce strategie politică se poate aplica în acest domeniu. Scopul este de a menține supremația militară cu orice preț și de a descuraja apariția oricărei posibile superputeri rivale. Amenințarea armelor de distrugere în masă, indiferent că sunt chimice, biologice sau atomice, trebuie să fie contracarată și SUA trebuie să fie pregătite să folosească forța, dacă este necesar, pentru atingerea acestui scop. În timpul guvernării Clinton, această preocupare a fost transferată într-o capacitate activă de a purta două războaie regionale simultan (și exemplele luate în calcul pentru o asemenea inițiativă au fost, în mod interesant, Irakul și Coreea de Nord). Dar doctrina Cheney-Wolfowitz, inițiată în timpul fostei administrații Bush și consolidată prin „Proiectul pentru Noul Secol American” (care, coincidentă sau nu, reia teza lui Luce privind „înveșmântarea” noțiunii de imperiu, văzut sub aspectul teritorial, în haina mult mai largă a conceptului de „secol”) merge mai departe. Alianțele fixe (precum NATO) trebuie să fie abandonate (sunt prea restrictive), în favoarea unor coaliții ad-hoc, construite temporar, pentru fiecare caz conflictual în parte. În acest mod, Statele Unite nu mai riscă să-și vadă acțiunile limitate de către niște aliați tradiționali, dar deveniți, în anumite circumstanțe, incoizi. America își rezervă dreptul de a porni la război singură, dacă este necesar, sprijinindu-se doar pe propria sa putere militară, de-a dreptul terifiantă. Ea își asumă deja în mod deschis dreptul de a lansa acțiuni în forță, de descurajare a inamicilor săi, spre a preveni orice posibil atac nuclear, biologic sau chimic din partea acestora, și totodată de a-și proteja accesul la materiile prime de importanță strategică (petrolul, de pildă), sau de a se apăra împotriva amenințărilor teroriste și chiar împotriva constrângerilor

de natură economică. Interesant, vizavi de aceste documente privind apărarea strategică, formulate încă din 1991-1992, este cu câtă acuratețe au fost ele transpuse în practică acum. Armstrong, după un studiu aprofundat al acestor acte, concluzionează:

Planul este ca Statele Unite să stăpânească lumea. Tema oficială este unilateralitatea, dar nu este vorba, în definitiv, decât de dominare. Această abordare reclamă, din partea Americii, menținerea puterii militare zdrobitoare și împiedicarea oricărui rival în a deveni o amenințare pe tărâmul armelor și astfel, în a-i contesta hegemonia la scară mondială. Reclamă, de asemenea, dominarea totală, a aliaților și inamicilor deopotrivă. În astfel de condiții, să spunem nu că Statele Unite trebuie să fie puternice sau mai puternice decât în prezent, ci că ele trebuie să dețină o putere absolută.²⁸

Ironia sortii, în toate acestea, așa cum își continuă Armstrong ideea, este că, ajutând la doborârea fostei Uniuni Sovietice, America urmărește astăzi exact aceeași linie politică pentru care ea însăși condamna, nu de mult, „imperiul răului”. Statele Unite ar trebui să fie, după cum se exprima plastic Colin Powell, „nebunul clasei”. Iar restul lumii va fi nevoit să-i accepte acest rol pentru că „America trebuie crezută pe cuvânt că nu va abuza de puterea ei”.

S-ar putea vorbi, aici, de o similitudine bizară, dar demnă de semnalat: Uniunea Sovietică s-a prăbușit din cauza efortului excesiv pe care economia ei a trebuit să-l depună spre a susține cursa înarmărilor. Să procedeze oare America la fel și să-și submineze, în goana ei oarbă spre dominația militară, fundațiile economice ale propriei puteri? Angajamentele militare regionale ale americanilor sunt masive și în continuă creștere. SUA cheltuiau deja 4-5 miliarde de dolari anual cu întreținerea trupelor sale care patrulau în zona Golfului Persic, până să înceapă construirea unui masiv dispozitiv militar, pentru invazia în Irak. Deja administrația Bush ceruse Congresului fonduri de 75 miliarde spre a susține efortul de război, și aceasta doar până înainte de septembrie 2003. „Nota de plată” a pregătirilor de război nu se cifra la mai puțin de 200 miliarde de dolari, potrivit

celor mai plauzibile estimări și aceasta nu a luat în calcul și posibilele evenimente neprevăzute, de după răsturnarea regimului lui Saddam, cum ar fi, de pildă, dezmembrarea Irakului de către facțiunile rivale sau un eventual război civil pustiitor. Cheltuielile militare pe care administrația de la Washington le consideră „normale” sunt egale cu cele ale tuturor țărilor planetei, luate la un loc. Pericolul supraacumulării este imens, în mod special de când deficitul bugetelor federale a devenit o amenințare tot mai mare în cadrul peisajului fiscal, iar criza bugetară la nivelul statelor americane și al administrației locale afectează în primul rând serviciile de interes public. În asemenea condiții, este greu de crezut că regula de aur care a prelevat în politica americană încă din timpul lui Roosevelt – regulă potrivit căreia escaladarea tendințelor imperialiste pe plan extern nu va afecta asigurarea unei abundențe de bunuri de consum pe piața internă – va mai putea fi respectată. Statele Unite nu doar că vor trebui să sacrifice sângele propriilor soldați pentru petrol și pentru menținerea unei hegemonii de necontestat; ele vor trebui să sacrifice, de asemenea, un întreg mod de viață cu care cetățeanul american a fost obișnuit timp de decenii. Logica capitalistă a puterii va sfârși prin a sfâșia pur și simplu în bucăți logica teritorială care este urmată acum.

Rivalitatea hegemonilor regionali

Structura regională de triadă a economiei mondiale, având America de Nord drept vârf de lance, nu are, în mod necesar, o configurație stabilă. Aranjamentele formale stabilite în cadrul Uniunii Europene par să deschidă posibilitatea unei economii continentale integrate, cel puțin la fel de puternică și de dezvoltată ca a Statelor Unite. Faptul anticipează formarea unui hegemon regional și poate apariția unui competitor autentic pentru Statele Unite.²⁹ Logica capitalistă care guvernează Uniunea Europeană, deși nu este nici pe departe una spectaculară, pare să fie perfect funcțională. Interacțiunile și conexiunile care funcționează în interiorul economiei proliferază și se consolidează în cadrul spațiului european. Tranziția către o monedă unică s-a desfășurat relativ liniar, fără convulsii majore și

potențialul pe care moneda euro îl are de a concura dolarul, ca a doua valută pe planul tranzacțiilor mondiale, este unul real și cât se poate de puternic (propunerea lui Saddam de a efectua vânzările de petrol în euro, mai curând decât în dolari poate fi o altă cauză semnificativă pentru care SUA insistă asupra schimbării de regim din Irak, mai importantă decât mult trâmbițata „dezarmare” a acestei țări). Dar UE este fragmentată, din punct de vedere politic și logica sa teritorială rămâne, astfel, nedeterminată. Statele Unite dețin toate pârghiile necesare spre a diviza, a stăpâni, și prin urmare a descuraja orice posibilă apariție a vreunei logici teritoriale distincte, la nivel european. Ele caută să prevină întărirea unei „fortărețe europene” printr-o strategie duală insistând, în primul rând, pe regulile neoliberalismului ca bază a relațiilor comerciale și a fluxurilor de capital (de aici importanța Organizației Mondiale a Comerțului) și, în al doilea rând, menținând anumite pârghii politice și militare în zone prin care pot influența politicile interne ale Uniunii Europene. Această acțiune atrage după sine angajarea de relații bilaterale cu statele europene, luate ca entități individuale, decât cu Europa, privită ca un întreg și cultivarea de alianțe preferențiale (de pildă cu Marea Britanie, Spania și Italia, precum și cu loja țărilor din fostul bloc comunist, cu Polonia ca pilon central, care sunt pe punctul de a fi admise în UE). Deși America propune acum abandonarea alianțelor clasice, ea se bazează încă pe NATO (în ciuda aspectului de desuetudine pe care sfârșitul Războiului Rece l-a dat acestei alianțe militare), în parte fiindcă Organizația Atlanticului de Nord menține forțele militare ale Europei Occidentale sub control american. Statele Unite sprijină, de exemplu, ideea că Europa ar trebui să-și creeze propria forță militară de reacție rapidă, dar numai cu condiția ca forța respectivă să rămână sub comanda NATO. Faptul că NATO nu mai corespunde cerințelor Uniunii Europene este, pentru Statele Unite, un avantaj clar, de vreme ce permite ca transformarea logicii teritoriale într-o forță politico-militară coerentă să se facă într-o manieră mai dificilă.

Divizările din interiorul Uniunii Europene, existente în principal între țările proamericane și cele care caută să ducă o politică independentă, sunt în acest punct prea evidente pentru a ne imagina

posibilitatea unei strategii politico-militare unice. Este greu de crezut, aşadar, că UE va genera o bază coerentă pentru ca propria sa „logică teritorială a puterii” să poată fi proiectată asupra întregii lumi în viitorul imediat. Dar în această sferă, lucrurile se pot schimba rapid, mai ales dacă administraţia americană continuă să sfideze opiniile europene, afişând un amestec de sfidare dispreţuitoare şi de crasă neglijenţă. Uniunea Europeană constituie, cu siguranţă, un hegemon local, dar potenţialul său de a reprezenta un rival pentru SUA este, la ora actuală, restrâns la domeniile productiv şi financiar.

În acest moment de răscruce, ţările din estul şi sud-estul Asiei par să constituie un concurent mult mai serios pentru dominaţia americană. Puterea financiară şi cea productivă au continuat să se acumuleze în aceste regiuni, în defavoarea Americii de Nord şi, la o scară inferioară, a Europei. Spre deosebire de Europa, zona asiatică vedeşte însă prea puţine tendinţe de a-şi crea propria structură de putere politico-militară, iar relaţiile dintre state sunt mai curând de interdependentă, capitaliste mai degrabă decât teritoriale. În orice caz, Statele Unite exercită încă un control politic şi militar asupra guvernelor din Japonia, Taiwan şi, până nu de mult, şi a celui sud-coreean, fapt care face orice eventuală mişcare politică de „independentă” din partea acestor ţări prea puţin probabilă. Aşadar, de vreme ce pare aproape imposibil ca vreo formă de logică teritorială a puterii să se dezvolte coerent în regiune, puterea logicii capitaliste devine tot mai copleşitoare şi tinde către obţinerea hegemoniei asupra economiei mondiale, în mod special pe măsură ce uriaşa bogăţie a Chinei şi, într-o măsură mai mică, a Indiei intră în balanţă. Ne vom ocupa de consecinţele economice ale acestor schimbări în capitolul 3, dar nu putem neglija întrebările de natură politică şi militară care apar, datorită faptului că China nu este dominată de Statele Unite în acelaşi mod ca Japonia, având în plus capacitatea şi, după cum demonstrează acţiunile sale din ultimii ani, chiar şi voinţa de a se instala în fotoliul de lider teritorial al regiunii, privite ca un întreg. Angajamentul politic şi militar al Chinei ar trebui să fie la fel de important pentru menţinerea în mâinile SUA a hegemoniei mondiale, ca şi politica americană a lui „divide et impera”, practică în Europa. Şi în obţinerea acestui scop, aşa cum am arătat în capitolul 1, controlul

asupra rezervelor de petrol ale Orientului Mijlociu ar putea servi foarte bine intereselor Administrației de la Washington, atunci când ea va considera necesar să rețeze ambițiile geopolitice ale chinezilor. Oricum, în toate acestea, există o balanță sensibilă între menținerea unei lumi deschise, îndeajuns de mult spre a permite logicii capitaliste să se desfășoare, liberă de constrângeri, și menținerea unor logici teritoriale stabile și suficient de limitate pentru a preveni ascensiunea oricărui concurent la adresa dominației militare și politice americane.

Dar acestea nu sunt singurele configurații ale puterii teritoriale ce pot fi imaginate. În vreme ce relativa imobilitate a aranjamentelor teritoriale militează împotriva fluidizării, schimbări rapide survenite în natura alianțelor se pot petrece și chiar se petrec. Când, de pildă, politica americană în privința Irakului a întâmpinat opoziția vehementă, încă din 2003, a Franței, Germaniei și Rusiei, sprijinite chiar de China, a devenit posibil să se discearnă conturul neclar până atunci al celui „bloc eurasiatic” căruia Halford Mackinder îi prezisese apariția, cu mulți ani în urmă și care, în opinia acestui analist, va putea domina lesne lumea, din punct de vedere geopolitic. Că Statele Unite și-au manifestat mereu ostilitatea și nervozitatea față de o asemenea concentrare de puteri era evident încă din anii '60, din riposta fermă pe care administrațiile americane din perioada respectivă au dat-o deschiderii lui de Gaulle față de Uniunea Sovietică, precum și politiciii de deschidere spre est („Ostpolitik”), inițiată de fostul cancelar federal german Willy Brandt, în anii '70. În plus, temerile pe care America trebuia să și le facă, vizavi de această alianță, au fost clar exprimate de secretarul de stat Henry Kissinger, care a remarcat că formarea unui pol de forță în Europa și Asia va declanșa automat o înclinare a balanței puterii politice către această parte a lumii, exact cum se întâmplase în secolul al XIX-lea. Kissinger adăuga, vizibil îngrijorat, că în acest caz „nu este evident că America va pierde”, admitând însă și posibilitatea, extrem de clară, că o atare variantă nu trebuie totuși scoasă din calcul...³⁰ Faptul că administrația Bush a putut provoca, prin acțiunile sale, formarea unei asemenea alianțe în mai puțin de un an ilustrează edificator cât de repede se pot petrece realinierile geopolitice și cât de ușor gafele catastrofale pot năruie eforturile a zeci de ani de măsuri diplomatice și militare.

Invazia americană în Irak are însă o însemnătate și mai mare. Nu numai că ea constituie o încercare de a controla „cepul butoiului cu petrol” și implicit economia mondială, prin dominația asupra Orientului Mijlociu, dar reprezintă, în același timp, constituirea unui puternic cap de pod american către spațiul euroasiatic care, coroborat cu noile alianțe cu statele din estul Europei, asigură SUA o puternică poziție geostrategică în Eurasia. Astfel, americanii au cel puțin posibilitatea de a împiedica orice consolidare a puterii eurasiatice care ar putea fi, într-adevăr, următorul pas în această continuă acumulare de putere politică ce trebuie să însoțească întotdeauna continua acumulare de capital.

Încheierea Războiului Rece a relevat clar faptul că omenirea se află în fața unor uriașe schimbări. Logicile teritoriale ale puterii sunt în curs de modificare, dar rezultatele nu sunt nici pe departe știute. De asemeni, devine evident acum că logicile teritoriale și capitaliste se află într-o stare de tensiune maximă. Sub guvernarea Bush, logica teritorială a SUA a fost clar enunțată și de aici toate discuțiile actuale despre „imperiu” și „noul imperialism”, privite ca definiții ale Americii și politicii sale. Dar balanța forțelor implicate în logica capitalului pare să se încline în direcții diferite. Cum se va produce aceasta depinde așadar în mare măsură de o mai bună înțelegere a modului în care acționează logica puterii. Este chestiunea de care ne vom ocupa în capitolul 3.

3

Sclavia capitalului

Supraviețuirea, timp de secole, a capitalului, deși acesta a fost confruntat cu multiple crize și reorganizări și s-a văzut deseori pus în fața unor predicții cumplite (venite atât din stânga cât și din dreapta spectrului politic), privind o iminentă prăbușire, este un mister care trebuie descifrat. Mai întâi istoricul francez Georges Lefebvre a crezut că găsește cheia șaradei, emițând faimosul său raționament potrivit căruia capitalismul supraviețuiește prin producerea permanentă de noi spații de desfacere a mărfurilor, dar din nefericire el nu a reușit să explice și cum sau de ce se întâmplă acest lucru.¹ Cu siguranță Lenin și Rosa Luxemburg, deși ghidați de motivații diferite și utilizând argumente diferite, au considerat că imperialismul – o formă de producție și de utilizare a spațiului global – reprezenta răspunsul la șaradă, deși ambii teoreticieni socialiști vedeau această soluție ca marcând, în același timp, și sfârșitul capitalismului, sfâșiat de propriile sale contradicții finale.

Acesta ar fi contextul în care, într-o serie de publicații, începând cu acum peste două decenii, am propus o teorie a „fixării spațiale” (de o acuratețe mai mare decât a fixărilor spațio-temporale) pentru contradicțiile, înclinate către criză, ale acumulării de capital². Punctul principal al acestei aserțiuni rezuma o tendință devenită cronică în interiorul sistemului capitalist, derivată teoretic din reformularea teoriei marxiste a tendinței de scădere a ratei profitului, pentru

generarea de crize de supra-acumulare³. Astfel de crize sunt provocate, în mod curent, de surplusuri de capital (în marfă, bani sau capacități productive) și surplusuri de forță de muncă, fără să existe dorința de a face ca acești factori să funcționeze împreună, spre îndeplinirea unei sarcini sociale utile. Cel mai cunoscut caz de acest gen a fost marea criză economică din anii '30, când utilizarea capacităților a ajuns la cel mai scăzut nivel, surplusul de marfă nu putea fi vândut și nivelul șomajului a atins cote alarmante. Efectul a fost devalorizarea și în unele cazuri chiar distrugerea surplusurilor de capital și reducerea surplusului de forță de muncă, aducând clasa muncitoare în pragul mizeriei. De vreme ce lipsa oportunităților de profit reprezintă sursa tuturor dificultăților, problema economică cheie (opusă problemelor sociale și politice) rezidă în capital. Dacă devalorizarea trebuie să fie evitată, atunci căile de a obține profituri vor trebui să vizeze absorbția surplusurilor de capital. Expansiunea geografică și reorganizarea spațială oferă o asemenea opțiune. Dar această opțiune nu poate fi separată de schimbările temporale în care surplusul de capital este plasat în proiecte pe termen lung care necesită mulți ani pentru a reintegra în circulație valoarea sa printr-o activitate productivă. Pe când expansiunea geografică determină adesea investiții în infrastructuri sociale și fizice de durată (în transporturi, rețele de comunicații, educație și cercetare, de exemplu), producția și reconfigurarea relațiilor de spațiu asigură o cale puternică de a anihila, dacă nu le vor putea rezolva, tendințele de producere a unor crize, în lumea capitalistă. Guvernul SUA a încercat să contracareze problema supraacumulării, din anii '30, de exemplu, prin punerea la punct a unor proiecte publice de perspectivă, în zonele până atunci nedezvoltate economic, cu intenția directă de a scăpa de surplusul de capital și forță de muncă disponibile (întâmplător sau nu, același spirit pare să-i fi ghidat și pe naziști, în perioada respectivă, când ei au demarat „proiectul Autobahn”, de construire a unui lanț de autostrăzi în Germania).

Logica capitalistă a imperialismului (opusă celei teritoriale) trebuie, cred eu, să fie înțeleasă în pofida acestui cadru de căutare a unor „fixări spațio-temporale” pentru rezolvarea problemei surplusului de capital (și, repet, surplusul de capital mai degrabă decât surplusul

de forță de muncă trebuie să fie punctul central al oricărei analize economice). Spre a înțelege cum se întâmplă acest fenomen, trebuie mai întâi să descriu, chiar dacă în termeni schematici și foarte generali, cum capitalul circulă în spațiu și timp pentru a-și crea propria geografie istorică. Făcând asta, încerc să mențin relația dialectică dintre politicile statului și ale imperiului, pe de o parte, și mișcările moleculare ale acumulării de capital în spațiu și timp pe de alta, folosindu-mă de argumente puternice. Prin urmare, încep cu unele observații de bază asupra importanței statului ca și cadru teritorial în interiorul căruia operează procesele moleculare ale acumulării de capital.

Puterea statală și acumularea de capital

Acumularea de capital prin schimburile efectuate pe piața liberă (care-și fixează singură prețurile bunurilor comercializate) are loc, în condiții optime, doar dacă există o stabilitate, dată de instituții solide ale legii, de garantarea proprietății private, de contracte și de securitate a monedei naționale. Un stat puternic, înarmat cu puteri „polițienești” și care deține monopolul asupra mijloacelor de coerciție poate garanta un astfel de cadru instituțional, sprijinindu-l totodată pe aranjamente constituționale bine definite. Formarea statului, coroborată cu apariția burgheziei și implicit redactarea, de către aceasta, a unor constituții liberale, au avut prin urmare o importanță crucială în lunga geografie istorică a capitalismului.

Capitaliștii nu au însă absolută nevoie de un asemenea context, spre a-și putea dezvolta afacerile, dar fără el sunt puși în fața unor riscuri mai mari. Ei trebuie să se protejeze în medii pe care nu le recunosc sau sunt obligați să accepte regulile ce guvernează aceste medii și modul lor de a face afaceri. Afaceriștii și comercianții pot supraviețui prin impunerea propriului lor cod de onoare și acțiune (la fel cum negustorii stradali și cei ambulanți mai procedează încă, în orașele din Orientul Mijlociu). Ei dezvoltă relații de încredere reciprocă (uneori bizuindu-se pe legături de familie – așa cum a fost cazul familiei de bancheri Rotschild, în secolul al XIX-lea) și ghidează chiar acțiuni violente (așa cum negustorii capitaliști au făcut deseori,

în cursul istoriei) împotriva puterii statale spre a-și proteja propriile bunuri și activități comerciale în fața amenințării acesteia sau a forțelor antagoniste din societate. Ei pot fi puși chiar și în situația de a se ridica împotriva legii, atunci când puterea statală le este ostilă (așa cum a fost cazul în multe dintre fostele țări comuniste) sau se dovedește indiferentă vizavi de activitățile lor⁴. Această împotrivire față de lege poate lua deseori forme dubioase, generând asociații de tipul Mafiei, cartelurilor de droguri și altele de acest gen, chiar în „inima” celor mai puternice state capitaliste. În alte situații, capitaliștii își pot asigura enclave protejate, în care să își desfășoare activitatea. Hrisoavele Europei medievale ne înștiințează despre existența unor puternice comunități de burghezi, coexistând cu instituțiile medievale. Companiile și contoarele comerciale din India de Est sau din golful Hudson, și zonele puse la dispoziția investitorilor străini, în China zilelor noastre, sunt exemple similare. Procesele moleculare ale acumulării de capital pot crea și chiar o fac, propriile cadre de operații în spațiu în nenumărate feluri, folosind relațiile de rudenie, diaspora, legăturile religioase și etnice, nu în ultimul rând cele lingvistice, ca mijloace de a produce rețele spațiale ale unei activități capitaliste independente față de cadrul puterii statale.

Cu toate acestea, condiția ideală pentru desfășurarea activității capitaliste este existența unui stat burghez în care instituțiile de piață și regulile contractuale (inclusiv cele vizând relațiile de muncă) sunt garantate legal, și unde cadrul acestor reglementări legale este în așa fel construit încât să țină sub control conflictele de clasă și să arbitreze fricțiunile inerente între diferitele facțiuni (de pildă între interesele comerciale, financiare, industriale, agricole și rentiere). Politicile care respectă securitatea rezervelor monetare și a comerțului și afacerilor externe trebuie de asemenea să fie structurate în avantajul activității comerciale.

Dar nu toate țările acționează în acest mod, sau într-unul asemănător, și chiar când o fac, ele vehiculează o gamă largă de aranjamente instituționale ce pot produce rezultate aproape diferite. O politică economică de succes depinde, cu alte cuvinte, de cum este constituit statul, de cine îl guvernează, de ceea ce statul respectiv este capabil să facă spre a sprijini sau dimpotrivă, a se opune, proceselor

de acumulare de capital. Statul, așa cum vom vedea în capitolul 4, a jucat un rol esențial în acumularea primitivă, originală, folosindu-și forța nu numai spre a determina adoptarea aranjamentelor instituționale tipic capitaliste, dar de asemenea spre a dobândi și privatiza bunuri ca bază originală a acumulării de capital (exproprierea bunurilor Bisericii Catolice, în timpul Reformei sau îngrădirea de către stat a terenurilor aflate până atunci în proprietate comună, în Anglia, fiind două exemple edificatoare). Dar statul folosește și alte mijloace influente (impunerea de taxe ar fi unul dintre ele). Pe de altă parte, diferențele dintre modul în care un anumit stat s-a format și politica dusă de el au fost întotdeauna importante. Statul britanic, fiind influențat în mare măsură de capitaliști și negustori, a jucat un rol cu totul diferit, în procesul acumulării, față de cel francez, de pildă, unde dominau interesele funciare. Cele două țări au elaborat chiar teorii economice diferite spre a-și explica și justifica pozițiile. Marea Britanie a devenit atașată de mercantilismul preconizat de Munn, în lucrarea sa, „Îmbogățirea Angliei prin comerțul exterior”, care lansa ideea acumulării de bani din comerț și transformarea lor în metal prețios, în timp ce Franța susținea teza școlii „fiziocrate”, apărute în secolul al XVIII-lea, potrivit căreia toate bogățiile derivă de la pământ și că industria și comerțul sunt, prin urmare, forme secundare și chiar parazite ale creării de bogăție. O putere statală ostilă acumulării private de bogăție – așa cum a fost, până nu de mult, cazul Chinei – poate frâna dezvoltarea unei țări. Statele cu guvernare social-democrată caută, în mod sistematic, să diminueze exploatarea excesivă a forței de muncă și de aceea se plasează ca veritabile forțe-tampon între patronat și muncitorime, fără însă să abolească legile capitaliste. Pe de altă parte, statul însuși poate fi un agent activ al acumulării de capital. Statele dezvoltate din estul și sud-estul Asiei (precum Singapore, Taiwan și Coreea de Sud) au influențat dinamica acumulării de capital în mod direct, prin acțiunile lor (deseori prin limitarea aspirațiilor sindicale). Dar acest gen de „intervenționism statal” nu este ceva nou, ci există de multă vreme. Germania cancelarului Bismarck și Japonia epocii reformelor, Meiji, s-au ridicat ca mari puteri, în privința acumulării de capital, și datorită suportului puternic, dacă nu chiar forțat, pe care puterea statală l-a dat capitalului privat. Iar tradiția *dirijistă* din Franța (exemplificată mai ales de politica

generalului de Gaulle, în anii '60), a dat o definiție a acumulării total diferite de cea, să zicem, oferită de britanici. Și, desigur, discutând despre bătaia pentru hegemonie, colonialism sau politici imperialiste, ca și despre toate aspectele relațiilor externe, în general, statul s-a dovedit a fi, și continuă să fie agentul principal în dinamica capitalismului global.

Statele nu reprezintă însă singurii factori relevanți, când vine vorba despre teritoriu. Alianțele statale (blocuri de puteri regionale care pot fi atât conectate neoficial, prin interese economice, ca țările din estul și sud-estul Asiei, cât și organizate oficial, precum statele Uniunii Europene) nu pot fi ignorate, mai mult decât pot fi entitățile sub-naționale, ca guverne regionale (Barcelona și Catalonia, sau zona golfului San Francisco). Puterea politică, guvernarea teritorială și administrația sunt constituite pe o varietate de scale geografice și constituie, la rândul lor, o rețea de organisme politice structurate ierarhic în interiorul cărora se produc procesele moleculare de acumulare de capital.

Dar să descrii evoluția capitalismului doar ca expresie a puterii statale în interiorul unui sistem inter-statal caracterizat de competiția pentru hegemonie – așa cum tinde să se întâmple cu multe dintre teoriile vehiculate de analiștii de azi – constituie o eroare. Este la fel de greșit ca a descrie evoluția istorico-geografică a capitalismului ca și când el nu ar fi fost deloc afectat de logica teritorială a puterii. Dar Arrighi ridică o întrebare importantă: cum anume logica teritorială a puterii, relativ fixă și distinctă, se potrivește cu dinamica fluidă a acumulării de capital, în spațiu și timp?⁵ Spre a răspunde la această întrebare, trebuie mai întâi să specificăm cum funcționează de fapt procesul molecular de acumulare de capital, în spațiu și timp. Făcând asta, pentru o facilitare a expunerii, voi presupune existența a priori a unui set de aranjamente instituționale stabile, garantate și facilitate de puterea de stat.

Producția unei economii spațiale

Într-un număr de articole anterioare acestei cărți, am elaborat o teorie detaliată asupra modului în care economia spațială se dezvoltă

din procesele de acumulare de capital⁶. Redau aici punctele principale ale argumentației mele, în formă prescurtată.

Schimbările de bunuri și servicii (incluzând forța de muncă) atrag aproape întotdeauna după sine schimbarea locației. Ele definesc, de la bun început, un întreg set de mișcări în spațiu, care se intersectează și care creează o geografie distinctă a relațiilor interumane. Aceste mișcări spațiale sunt restrânse de factorul distanță, care are rolul de a le frâna și de aceea urma pe care ele o lasă asupra unui anumit teritoriu înregistrează invariabil și efectele unor asemenea impedimente, deseori determinând restrângerea acestor mișcări într-un spațiu dat, limitat, spre a reduce la maximum fricțiunile ce pot apărea din cauza distanțelor lungi. Diviziunea spațială și teritorială a muncii (diferența dintre oraș și sat fiind una dintre primele și cele mai evidente forme) apare ca urmare a interacțiunii acestor procese de schimb în spațiu. Prin urmare, activitatea capitalistă produce o dezvoltare geografică inegală, chiar și în absența diferențelor geografice la capitolul înzestrării cu resurse sau a posibilităților fizice care adaugă propria lor greutate logicii diferențierii și specializării regionale și spațiale. Mânați de competiție, capitaliștii caută să obțină avantaje în interiorul structurii spațiale și de aceea tind a se lăsa atrași să se mute în acele zone unde costurile sunt mai mici, iar profiturile mai mari. Surplusul de capital dintr-un loc poate găsi forță de muncă neangajată dintr-un altul, unde oportunitățile de profit încă nu s-au epuizat. Avantajele locaționale joacă, pentru capitaliști, un rol similar celui derivat din avantajele tehnologice, și în unele situații unul îl poate înlocui pe celălalt.

În unele privințe, această teorie este similară celei clasice referitoare la locație (așa cum apare ea în lucrările lui Thünen, Alfred Weber și Lösch, fiind mai târziu sintetizată de către Isard).⁷ Principala diferență constă în faptul că aceste lucrări au căutat să identifice un echilibru spațial în peisajul geografic al activității capitaliste, pe când în acest caz procesul acumulării de capital este văzut ca unul în continuă expansiune și astfel permanent opus oricărei tendințe de echilibru. Mai mult decât atât, teoria clasică a locației și-a asumat o rațiune economică ce nu are mult de-a face cu actualele tendințe din lumea capitalistă. De pildă, ea definește ceea ce numim „întinderea

spațială a unui produs” în termeni de distanță radială de la acel punct de producție unde prețul pieții (măsurat ca costul producției plus cel al transportului) l-a plasat, indiferent dacă consumatorii vor vrea sau vor fi capabili să îl cumpere. Dar bunurile nu se transportă singure la piață, sarcina revine comercianților. Rolul istoric al comercianților capitaliști a determinat continua sondare și forțare a barierelor spațiale (dincolo de ceea ce ar putea fi considerat „rațional”) și găsirea unor noi modalități de deplasare și de spațiu pentru comerț. Confrunțați, de exemplu, cu piețe locale limitate și costuri de transport ridicate, comercianții medievali au devenit negustori ambulanti care-și cheltuiau câștigurile străbătând vaste spații, pentru derularea afacerilor lor. În exact același mod comportamentul concurențial a transformat puternicele impulsuri ale unui dinamism tehnologic fărâmițat în economii capitaliste (căci capitaliștii caută să obțină avantaj asupra concurenței prin adoptarea unor tehnologii superioare), generând, de asemenea, o stare de continuă mișcare și instabilitate cronică în distribuirea spațială a activităților capitaliste, pe măsură ce capitaliștii caută locații mai bune (în speță costuri mai scăzute). Peisajul geografic al producției, schimbului, consumului, distribuției capitaliste nu este niciodată în echilibru.

Concurența în interiorul unui sistem spațial este, după cum teoriile neoclasice ale ordinii spațiale (Chamberlain, Hotelling și Lösch) au intuit în mod corect, un soi de competiție *monopolistică*.⁸ Această stranie formă hibridă de concurență apare, în primă instanță, din cauza excluderilor ce derivă din unicitatea locației. Locația în spațiu conferă întotdeauna un cert avantaj monopolistic. Proprietatea privată într-o țară determină prin ea însăși o putere monopolistică: nimeni nu-și poate ridica fabrica acolo unde eu mi-am așezat deja fabrica mea. Și dacă locația aleasă are și avantaje speciale, atunci ele nu îmi aparțin decât mie. Acest fapt permite desfășurarea de activități libere în interiorul unei economii spațiale, mergând până la preferința capitalistă pentru controlul monopolist, opus unei competiții deschise. Deși teoria abstractă a capitalismului (incluzând și varianta sa neo-liberală) face apel tot timpul la idealurile concurenței, capitaliștii râvnesc la monopolul asupra puterii, deoarece el conferă securitate, chibzuință și în general, o existență mai pașnică. Pe deasupra,

finalitatea concurenței o reprezintă monopolul sau oligopolul și cu cât mai aspră este competiția, cu atât mai rapid sistemul ajunge la astfel de stadii: mărturie stă incredibila creștere a monopolurilor și oligopolurilor semnalate în multe sectoare economice (de la traficul aerian și energetică la mass-media și divertisment) de-a lungul ultimelor trei decenii de hegemonie neoliberală în politicile economice ale marilor puteri capitaliste. Capitaliști pot să utilizeze strategiile spațiale și fac acest lucru spre a crea și poteja monopolul puterii oriunde și oricând au posibilitatea. Controlul asupra locațiilor strategice cheie și a complexelor de resurse este o armă importantă. În unele cazuri, monopolul puterii devine îndeajuns de puternic spre a inhiba dinamismul geografiei capitaliste, inoculând puternice tendințe spre stagnare și inerție geografică. Tendința către un dinamism spațial dat de nevoia de a obține profit, calitate specifică unui sistem concurențial, este contracarată de asocierea puterilor monopoliste în spațiu. Din aceste centre emană, în mod tipic, practicile imperialiste și solicitarea unei prezențe imperialiste pe glob. Lenin și Hilferding au avut, prin urmare, dreptate, să accentueze importanta interdependență existentă între monopolizare și imperialism.

Asimetriile în schimburile comerciale identificate în capitolul 2 ca fiind cruciale în înțelegerea logicii economice a imperialismului apar din competiția monopolistică. Inegalitățile rezultate capătă astfel o anumită expresie spațială și geografică, de obicei sub forma unor concentrări de avantaje și puteri în anumite locuri, în detrimentul altora. În trecut, costurile ridicate de transport și alte bariere ce îngreunau mișcarea (cum ar fi tarifele, taxele și cotele) erau vitale pentru existența multor monopoluri locale. Consumam un fel de mâncare specifică locului unde mă aflam, la un moment dat, și beam berea locală, fiindcă impedimentul distanței nu-mi permitea altă opțiune. Protecționismele de acest gen au dispărut însă, pe măsură ce costurile de transport s-au diminuat și barierele politice impuse comerțului au fost înlocuite cu acorduri precum cele stabilite în cadrul Organizației Mondiale a Comerțului. Mănânc legume din California la Paris și beau bere importată din toate colțurile lumii în Pittsburgh. Chiar și producătorii de automobile din Detroit, care în anii '60 erau considerați etalonul acelei condiții de oligopol caracterizată de Baran și

Sweezy ca fiind de fapt „capitalism de monopol”⁹, s-au văzut serios concurați de importurile de mașini, în special din Japonia. Capitaliștii au fost astfel nevoiți să găsească alte căi de a construi și a-și păstra mult-râvnitele puteri monopoliste. Cele două mișcări majore ale lor au fost făcute în primul rând spre o masivă centralizare a capitalului, care caută să domine puterea financiară, balanța economică și poziția pieții, iar în al doilea rând spre avida protecție a avantajelor tehnologice (constituind întotdeauna, așa cum deja am precizat, un substitut pentru avantajele locaționale) prin intermediul legilor referitoare la licențe, a patentelor de invenții și mărci și a drepturilor de proprietate intelectuală. Nu este întâmplător faptul că acestea din urmă au constituit subiectul unor intense dezbateri în cadrul Organizației Mondiale a Comerțului, generând acorduri privitoare la drepturile de proprietate intelectuale legate de comerț.

Toate acestea demonstrează cât de importantă este abilitatea de a vehicula bunurile, capacitățile productive, forța de muncă sau banii, în spațiu. Condițiile predominante în industria transporturilor și comunicațiilor reprezintă, din acest punct de vedere, factori cheie. De-a lungul istoriei capitaliste, inovațiile tehnologice din această sferă au influențat considerabil condițiile spațialității (diminuând dificultățile legate de distanțele mari) și au generat o serie de instabilități în cadrul economiei spațiale capitaliste. Motivațiile aflate în spatele acestei tendințe către ceea ce Marx numea „anihilarea spațiului prin timp” au fost dezbătute pe larg în alte lucrări și ar fi, prin urmare, inutil, să le reamintesc aici.¹⁰ Dar finalitatea la care teoretic se ajunge și care, paradoxal, contrazice statisticile istorico-geografice ale capitalului, este o neîncetată goană către reducerea, dacă nu chiar eliminarea barierelor spațiale, coroborată cu impulsuri la fel de furibunde către accelerarea obținerii de profituri. Reducerea costurilor și a timpului de transport s-a dovedit o necesitate stringentă a modului de producție capitalist. Tendința către „globalizare” este inerentă și evoluția peisajului geografic al activității capitaliste este orientată către o tot mai rapidă și mai accentuată comprimare spațio-temporală.

Una dintre următoarele consecințe ale acestui proces o reprezintă un continuu impuls către transformarea gamei geografice care definește activitatea capitalistă. Așa cum apariția căilor ferate și a

telegrafului, în secolul al XIX-lea, a reorganizat complet gama și diversitatea specializărilor regionale și a urbanizării și „regionalizării”, în general, la fel mai recente serii de inovații (mergând de la transportul aerian la Internet) au modificat scara la nivelul căreia activitatea economică este articulată. Fără aceste impulsuri, cadrul în continuă transformare al puterilor hegemonice, care a fost amintit în capitolul 2, ar deveni imposibil de realizat din punct de vedere fizic, material, și ar fi incomprehensibil din punct de vedere teoretic. Reorganizările politice și teritoriale de genul Uniunii Europene (imaginată încă din „secolul luminilor” și propusă cu stăruință de gânditorii utopici de la începutul secolului al XIX-lea, ca Saint-Simon, de exemplu) au devenit nu numai aplicabile, dar în primul rând o necesitate economică. Desigur, aceasta nu înseamnă să spunem că schimbările politice sunt doar o funcție a acestor transformări materiale survenite în relațiile de spațiu; chestiunea este cu mult mai complicată. Dar relațiile spațiale, aflate în continuă schimbare, funcționează ca și condiții necesare, alcătuind reorganizările politice pe care le vedem în jurul nostru. Aici, după cum vom vedea în curând, apare un punct crucial în care logicile de putere teritorială, respectiv capitalistă, se intersectează.

Condițiile particulare din industria transporturilor și comunicațiilor ilustrează și o problemă mai generală. O mișcare fluentă *de-a lungul* spațiului poate fi obținută doar prin stabilirea anumitor infrastructuri fizice *în* spațiu. Căi ferate, șosele, aeroporturi, facilități portuare, rețele de cablu, sisteme de fibră optică, rețele de electricitate, rețele de irigații și canalizare, conducte, constituie capitalul fix stabil, am putea spune „împământenit” (și opus, așadar, acelor forme de capital fix, cum ar fi avioanele sau autoturismele, ce pot fi deplasate). Astfel de infrastructuri fizice absorb un capital uriaș, recuperarea acestuia depinzând de modul lor de folosire *in situ*.

Capitalul investit în instalații portuare pe care nici un vapor nu le folosește va fi prin urmare irosit. În timp ce capitalul fix investit în teritoriu facilitează mobilitatea spațială pentru alte forme de capital și forță de muncă, el necesită totodată interacțiuni spațiale ce urmăresc modele geografice fixe în privința investiției aceluiași capital, pentru ca propria lui valoare să fie răsplătită. Pentru capitalul stabil investit

într-un anumit teritoriu, capital incluzând fabrici, birouri, clădiri, spitale, școli, ca și pentru cel investit în infrastructura de transport și comunicații, efectul este de a acționa ca o veritabilă piedică asupra transformărilor geografice și a reasezării activității capitaliste. Încă o dată, descoperim forțe care determină o inerție geografică, opuse dinamismului. Capitalul investit în infrastructurile fizice din New York, Londra sau Tokyo-Yokohama este substanțial și după cum a demonstrat „scurt-circuitul” ce a paralizat orașul New York după atentatele din septembrie 2001, orice întrerupere a fluxurilor de capital către și dinspre o anumită locație poate avea un efect economic devastator. Mai mult, modelul distinctiv al acestor investiții oferă mai multe posibilități pentru ca privilegiile monopoliste dintr-o locație dată să fie acaparate de un grup restrâns de oameni de afaceri. Investitorul care se întâmplă să dețină un teritoriu unde este proiectată construirea unui nod rutier, prin intersectarea mai multor autostrăzi importante, poate face speculații atât asupra valorii terenului, cât și a investițiilor derulate acolo (clădiri, birouri, hoteluri etc).

Ar trebui să fie evident din cele spuse până acum că peisajul geografic al activității capitaliste este presărat de contradicții și tensiuni, fiind veșnic instabil în fața tuturor presiunilor tehnice și economice exercitate asupra lui. Tensiunile dintre competiție și monopol, dintre concentrare și distribuire, dintre centralizare și descentralizare, dintre stabilitate și mișcare, dintre dinamism și inerție, dintre diferitele niveluri de activitate, toate decurg din procesele moleculare de acumulare continuă de capital în spațiu și timp. Și aceste tensiuni sunt cuprinse în logica expansivă și generală a sistemului capitalist, în cadrul căreia continua acumulare de capital și veșnica goană după profit domină. Efectul cumulat este, așa cum deseori am avut ocazia să arăt și în alte lucrări anterioare, acela că și capitalismul caută în mod perpetuu să creeze un peisaj geografic menit să-i permită desfășurarea activităților până la un moment dat, doar pentru a-l distruge și a genera ulterior un alt peisaj, cu totul diferit, spre a-și satisface setea de acumulare nesfârșită de capital. Astfel este scrisă istoria „distrugerii creative”, în peisajul actualei geografii istorice a acumulării de capital.

Logicile politice/teritoriale versus logicile capitaliste ale puterii

Procesele moleculare ale acumulării de capital, operând în spațiu și timp, generează revoluții pasive în standardele geografice ale acumulării de capital. Dar tensiunile și contradicțiile pe care le-am identificat pot, de asemenea, să producă și configurații geografice care asigură stabilitate, cel puțin pentru o perioadă de timp. Mă voi referi la aceste configurații, relativ stabile, numindu-le „regiuni”, termen prin care înțeleg economiile regionale care ating un anumit grad de coerență structurală în domeniul producției, distribuției, schimbului și consumului, pentru un timp. Procesele moleculare converg, așa cum au făcut-o de altfel de multe ori, către producerea unei „regionalizări”. Aceasta nu este, desigur, o observație ce-mi aparține numai mie. A fost vehiculată de către mulți analiști, fiind un teritoriu familiar și istoricilor economiei, precum Sydney Pollard, care considera dezvoltarea regiunilor un factor fundamental al dezvoltării economice a Imperiului Britanic. Există, de altfel, o lungă tradiție în teoria economică, de la Alfred Marshall (cu opiniile sale despre districtele de producție industrială, numite astăzi „marshall”-iene), la Perroux (care a lansat termenul de „poli de creștere”) și la Paul Krugman (ce s-a dovedit interesat de „auto-organizarea” economiilor regionale), tradiție care privește producerea organizărilor regionale atât ca o consecință inevitabilă, cât și ca o condiție de bază pentru înțelegerea dinamicilor acumulării de capital.¹¹ Analiști politici, ca Mittelman, au relevat recent importanța organizării regionale la nivele supra-naționale și sub-naționale, în înțelegerea complexelor curente ce se întrepătrund, ducând la funcționarea economiei globale.¹²

Granițele regiunilor de acest gen sunt întotdeauna estompate și vagi, însă fluxurile care se înlănțuie în interiorul unui teritoriu generează o coerență suficient de structurată pentru a delimita aria geografică ca o entitate distinctă, vizavi de celelalte zone din cadrul economiei naționale sau aparținând altor țări. Coerența structurală se extinde de obicei dincolo de simplele schimburi economice, deși este adevărat că acestea rămân cele mai importante, înglobând

atitudini, valori culturale, credințe și chiar și afilieri politice și religioase între deținătorii de capital și muncitorii pe care aceștia îi angajează. Necesitatea de a produce și menține bunurile colective necesită ca un anumit sistem de guvernare să fie instaurat și implementat adânc în sistemele administrative ale regiunii respective. Clasele dominante și alianțele hegemonice se pot forma în interiorul regiunii și ele împrumută și un caracter specific nu doar activității economice, ci și celei politice. Aceste clase și alianțe trebuie să fie preocupate de asigurarea bunurilor de larg consum și prin urmare este necesar să se implice ele însele în aprovizionarea publică. Formarea infrastructurilor fizice și sociale, nu numai pentru a susține activitatea economică, ci și pentru a promova valori culturale și educaționale și multe alte aspecte ale vieții civice, reîmprospătează coerența a ceea ce începe a se dezvolta ca o entitate regională, în cadrul economiei mondiale. Modelele de comerț și concurență, ca și specializarea și concentrarea industriilor-cheie sau combinațiilor tehnologice, relațiile de muncă și capacitățile determină o largă întrepătrundere a economiilor regionale, într-un conglomerat inegal de dezvoltare geografică. Ce se întâmplă însă în privința dinamicilor interne și a relațiilor externe depinde de structura claselor sociale care se ridică și dau naștere la alianțe de clasă, cu rol în formarea și influențarea guvernării.¹³

Premisa fundamentală ce se desprinde de aici este că acea logică teritorială a puterii informală, vagă, dar cu toate acestea identificabilă – regionalitatea – apare în mod necesar și inevitabil din procesele moleculare ale acumulării de capital în spațiu și timp, și că, de asemenea, concurența regională și specializarea în și dintre aceste economii regionale devine, în mod firesc, o însușire esențială a capitalismului. Aceasta naște întrebarea-cheie: cum anume regionalitatea în continuă evoluție și ajunsă până la procesele moleculare de acumulare de capital ce operează în spațiu și timp se poate corela cu logica teritorială a puterii, exprimată prin politica statului și imperiului?

Răspunsul, într-o primă instanță, este că regionalitatea și logica teritorială a puterii nu au nimic în comun una cu alta. Pollard, de pildă, estimează că economiile regionale care au jucat un rol atât de

important în revoluția industrială din Anglia, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nu ocupau un teritoriu mai mare de 40 km pătrați, fiind efectiv niște insulițe în interiorul unei țări ale cărei granițe fuseseră definitiv stabilite de mai bine de două secole.¹⁴ Dar aceste insulițe au creat impulsurile care, mai târziu, vor pune în mișcare întreaga națiune. Pe măsura trecerii timpului, sistemul de transport și comunicații s-a schimbat radical, astfel încât aceste insule s-au dezvoltat, transformându-se în zone mai largi, cuprinzând, de pildă, întreaga regiune Birmingham, Midlands, Manchester, sudul comitatului Lancashire și aglomerarea urbană West Yorkshire. Aceste regiuni au devenit atât de influente încât politicile și interesele lor au ajuns să joace un rol important, dacă nu chiar determinant, în modul în care întreaga națiune era guvernată. Ele și-au lansat propriile filosofii economice, incluzând faimoasa „școală din Manchester”, a comerțanților liberi, condusă de Cobden și Bright, care au îndrăznit să-și proclame interesele proprii ca fiind ale înseși națiunii engleze. Birmingham, personificat prin figura carismaticului „Radical Joe” Chamberlain, a avut o cu totul altă optică, așa cum vom vedea. Așa se face că politica statală a Marii Britanii a ajuns să fie „confiscată” de interesele regionale, care nu coincideau întotdeauna și în mod necesar cu cele ale restului țării (Scoția, de pildă, regiunea cea mai săracă, nu avea nici un rol în acest joc politico-economic). Această axă, ce mergea din Londra, prin Birmingham și Midlands și urca până în aglomerările urbane din Lancashire și Yorkshire, a dominat politica britanică pentru cea mai mare parte a secolelor XIX și XX și exercită încă și în prezent o enormă putere și influență. Exact același lucru s-a întâmplat și în alte țări europene și, desigur, în regiuni și zone din Statele Unite care au avut o foarte mare importanță istorică, pe măsură ce puterea trecea de la nord-est și centru către sud, sud-vest și, în final, spre coasta Pacificului.¹⁵ Delta Fluviului Perlelor și cursul inferior al fluviului Yangtze (regiunea Shanghai) au reprezentat centrele dinamice din China care au dominat economic, și nu neapărat politic, restul țării. Recipientul care este statul teritorial este, așadar, deseori acaparat de unele interese regionale sau coalitii de interese dominante până când alte regiuni se ridică spre a-și aroga acest rol. Aceste schimbări de influență de la o regiune la alta, de la o scară la

alta, reprezintă cu siguranță ceea ce reușesc să facă revoluțiile pasive rezultate din procesele moleculare ale continuei acumulări de capital. Dar principiul general este clar: regionalitatea se cristalizează urmând propria logică, dincolo de procesele moleculare ale acumulării de capital în spațiu și timp. La timpul potrivit, regiunile astfel formate vin să joace un rol crucial în modul în care organismul politic al statului, văzut ca întreg și definit conform unei logici teritoriale, se poziționează.

Dar statul nu este nici străin, nici pasiv, în relație cu aceste procese. O dată ce el recunoaște importanța creșterii și acaparării dinamicilor regionale ca o sursă a propriei puteri, statul poate căuta să influențeze aceste dinamici prin politicile și acțiunile sale. Se poate ca, într-o primă instanță, să întreprindă această acțiune accidental. În secolul al XIX-lea, de pildă, statele construiau drumuri și sisteme de comunicații în primul rând pentru nevoile administrației, controlului militar și protecției teritoriului național, în ansamblul său. Dar, o dată construite, aceste infrastructuri s-au dovedit căi care au facilitat circulația de mărfuri, forță de muncă și capital. În multe cazuri, investițiile au fost concepute împreună. Este încă o problemă în dezbatere dacă Hausmann a construit noile bulevarde ale Parisului, după 1853, în primul rând din motivații militare, pentru a controla mai bine eventualele mase de protestatari, sau pur și simplu s-a intenționat facilitarea circulației de capital în interiorul unui oraș înțesat încă de străduțe și ulițe medievale, strâmte și întortocheate.¹⁶ Și, interesant, deși sistemul de autostrăzi interstatale din America a fost construit în primul rând din cauze economice, legitimitatea acestui sistem a fost justificată marelui public prin prisma securității naționale și a apărării.

Dar statul își poate folosi puterea și spre a orchestra diferențieri regionale și de dinamică nu doar prin comanda pe care o deține asupra investițiilor de infrastructură (în mod particular în transport și comunicații, educație și cercetare), dar de asemenea prin impunerea propriilor legi și a aparatului administrativ. Puterea sa de a realiza reforme ale instituțiilor fundamentale necesare pentru acumularea de capital poate avea efecte profunde (atât pozitive, cât și negative). Când, de exemplu, băncile locale au fost înlocuite de către băncile

naționale, în Marea Britanie și Franța secolului al XIX-lea, libera circulație de capital bănesc, de-a lungul spațiului național al acestor țări a alterat dinamica regionale. Mai recent, abolirea, în Statele Unite, a legilor băncilor locale, deosebit de restrictive, a schimbat radical climatul privitor la investiții, în întreaga țară, acestea nemai fiind cramponate pe plan local, ci pătrunzând într-un circuit mai deschis și mai fluid, pentru construirea altor configurații regionale. Singapore reprezintă exemplul cel mai concludent, vizavi de modul în care un stat poate construi în folosul său o dinamică regională efectivă și dinamică, acaparând procesele moleculare ale acumulării de capital în spațiu și timp, în interiorul propriilor sale granițe. După cum este bine cunoscut acum, un climat de afaceri atractiv reprezintă un veritabil magnet pentru fluxurile de capital și astfel statele caută să-și dezvolte puterea prin crearea de facilități pentru investițiile capitaliste. Făcând asta, ele folosesc, cum au procedat întotdeauna, puterea monopolistă pe care o dețin asupra teritoriului național, încercând să ofere privilegii absolute oricui poate trage avantaje de aici.

Acum, mai rămâne în dezbatere o ultimă problemă: ce se întâmplă când procesele moleculare implicate în realizarea unei regiuni depășesc granițele delimitate politic ale statului sau, din diverse motivații, necesită un deuseu în afara acestora. Există, în speță, unele cazuri impresionante de economii regionale care au depășit granițele naționale – El Paso și Ciudad Juarez sau Detroit și Windsor sunt exemplele cele mai edificatoare. Iar formarea de structuri administrative suprastatale, precum Uniunea Europeană, sau chiar a unor piețe comune precum NAFTA (North American Free Trade Agreement – Organizația Nord-Americană a Liberului Schimb) sau MERCOSUR (piața comună a țărilor din America Latină) poate fi văzută ca o soluție acestei probleme. Dar chestiunea cu adevărat importantă este ce se întâmplă cu surplusul de capital generat de economiile regionale sub-naționale când ele nu mai pot găsi forță de muncă profitabilă în interiorul statelor. Aceasta este, desigur, cheia problemei care generează presiuni pentru practici imperialiste în sistemul interstatat.

Concluzia generală a tuturor acestor aspecte puse în discuție ar fi aceea că duelurile geopolitice izvorăsc aproape cu certitudine

din cauza proceselor moleculare ale acumulării de capital, indiferent care sunt justificările pe care înseși statele implicate caută să le găsească, și că aceste mișcări moleculare (în mod special ale capitalului financiar) pot foarte ușor să submineze puterea statală; în fine, că un stat capitalist avansat trebuie să depună eforturi susținute și să fie foarte atent cum gestionează fluxurile moleculare în propriul avantaj, atât pe plan intern cât și pe plan extern. Pe acesta din urmă, statul trebuie să acorde o atenție deosebită acelor asimetrii care apar întotdeauna ca urmare a schimburilor spațiale și să încerce să joace cartea controlului monopolist cât mai abil și mai impunător cu putință. Va fi necesar, pentru statul respectiv, să se implice total în lupta geopolitică și să apeleze, atunci când este obligat, la practici imperialiste. Vom vedea cum poate face acest lucru, concret, în rândurile ce urmează.

Circuitul capitalului

Analizele precedente ale dinamicilor spațio-temporale, deși acordă atenție contradicțiilor generale și instabilităților, ignoră tendința capitalismului de a produce crize de supra-acumulare. Este necesar să examinăm mai în detaliu modul în care procesele generale ale producției spațiale sunt prinse în procesele de declanșare a crizelor și de rezolvare a lor. De vreme ce ar fi util să apelăm în continuare la exemple empirice, propun să acceptăm dovada empirică oferită de Brenner, care susține că, începând din anii '70, problema supra-acumulării, cronică și rezistentă în timp, a inundat blocul capitalist.¹⁷ Aceasta ne va oferi prilejul de a interpreta volatilitatea sistemului capitalist internațional, începând cu acea vreme, ca o serie de poziții temporare spațio-temporale care au eșuat chiar și în abordarea unor probleme minore ale supra-acumulării.

Ideea de bază a poziției spațio-temporale este destul de simplă. Supra-acumularea în interiorul unui sistem teritorial dat este condiționată de existența unui surplus de forță de muncă (deci creșterea șomajului) și a unui surplus de capital (înregistrat ca o abundență de bunuri pe o piață care nu se poate dispensa de ele fără pierderi, o

capacitate productivă nefolosită și/sau un surplus de capital bănesc lipsit de debușeuri pentru investiții productive și profitabile). Asemenea surplusuri pot fi absorbite, în mod potențial de (a) înlocuirea temporală prin investiții în proiecte de capital pe termen lung sau prin cheltuieli sociale (în sfera educațională sau în cercetare) care amână reintrarea valorilor de capital în circulație, pentru viitor, (b) înlocuirea spațială prin deschiderea de noi piețe, de noi capacități productive și găsierea de resurse și locuri de muncă în alte zone sau (c) o combinație între primele două variante.

Cel mai interesant caz este o combinație între (a) și (b), dar să luăm mai întâi în discuție versiunea temporală, ilustrată în figura 1. Fluxurile de capital sunt scoase de pe tărâmul producției și consumului imediat (circuitul primar) și redirectionate atât într-un circuit secundar al capitalului fix sau al formării de fonduri de consum, cât și într-un circuit terțiar, al cheltuielilor sociale, pentru cercetare și dezvoltare. Ultimele două circuite absorb excesul de capital în investiții de lungă durată. În cadrul circuitului secundar de capital, fluxurile se divid în capital fix pentru producție (instalații tehnice și echipament, capacități generatoare de electricitate, noduri de cale ferată, porturi, etc) și în crearea de fonduri de consum (locuințe, de exemplu). Utilizările comune sunt deseori posibile (autostrăzile pot fi folosite atât pentru activitățile de producție, cât și pentru cele de consum). O parte din capitalul ce se revarsă în al doilea circuit este investit în terenuri și formează o bancă de bunuri fizice în teritoriu – un mediu destinat exclusiv producției și consumului și pe care se poate construi orice, de la parcuri industriale și porturi, aeroporturi, rețele de transport și comunicații, până la sisteme de canalizare și irigații, locuințe, spitale, școli. Aceste investiții formează centrul vital al unei regiuni, ocupând un rol fundamental în producerea regionalității. La drept vorbind, ele constituie mai mult decât un sector economic minor, putând absorbi masive cantități de capital și forță de muncă, în mod special, așa cum vom vedea, în condițiile expansiunii geografice. Fluxurile implicate în circuitul terțiar de capital – ce cuprinde investiții pe termen lung în infrastructura socială – se divid, de asemenea, în investiții pentru cercetare și dezvoltare sau pentru perfecționarea forței de muncă, ce se vor

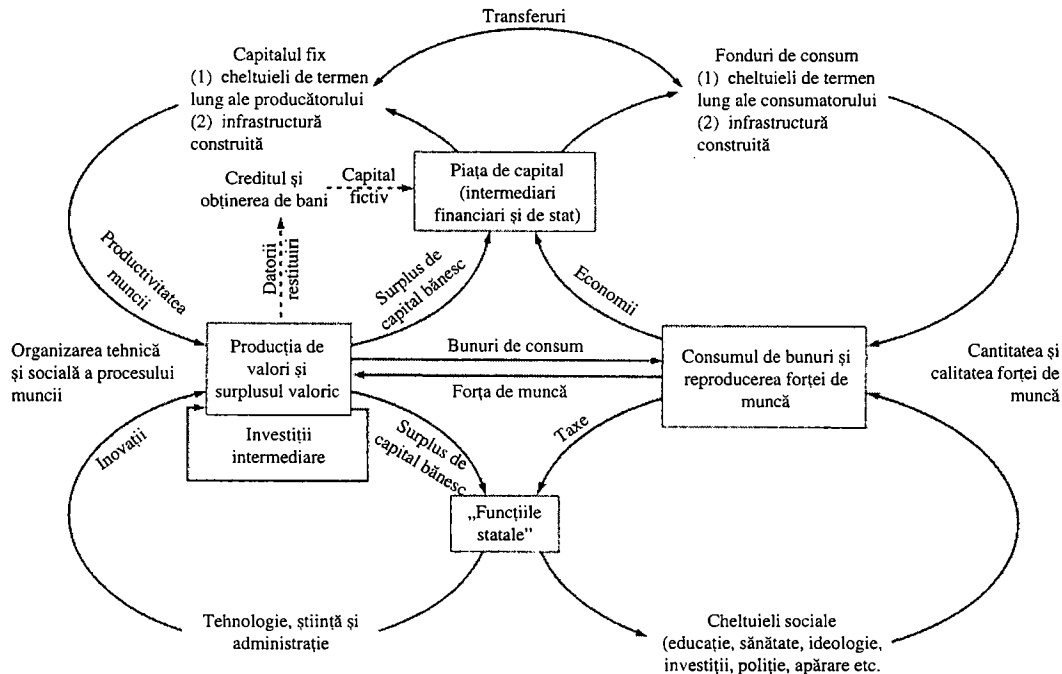

Fig. 1. Căile circuitului de capital

întoarce direct în circuitul productiv și investiții orientate spre îmbunătățirea condițiilor sociale ale populației (prin educație și asistență medicală, de pildă). În țările capitaliste dezvoltate, această din urmă categorie (bugetul de sănătate) deseori absoarbe cantități uriașe de capital. O parte din această investiție poate totodată să fie considerată structură geografică imobilă. Sistemul educațional, de exemplu, nu poate fi strămutat, o dată ce este organizat administrativ și financiar, într-un teritoriu dat.

Surplusurile generate în prezent pot fi și sunt absorbite de circuitele de capital secundar și terțiar. Investițiile de acest gen pot fi productive pe termen lung dacă ele contribuie la productivitatea viitoare a capitalului. Faptul are loc dacă se asigură o forță de muncă mai calificată, investiții în cercetare și dezvoltare, un sistem de transport și comunicații mai eficient, menite să înlesnească drumul către acumularea de capital. Dacă se va întâmpla așa, atunci capitalul supra-acumulat se va întoarce în circuitul primar de capital, dar vor fi necesari ani de zile pentru acest proces și până atunci, o altă serie de investiții în infrastructuri sociale și fizice va fi necesară. Investițiile de această factură oferă însă o soluție, cel puțin pentru un timp, gravei probleme a supra-acumulării. Dar în cadrul circuitelor de capital secundare și terțiare poate apărea un surplus de investiții, caz în care vom avea de-a face cu un exces în construirea de case, spații de birouri, utilități portuare și echipamente tehnologice, ca și în ceea ce privește sistemul educațional. În acest caz, bunurile vor sfârși prin a se devaloriza chiar în cadrul circuitelor secundare și terțiare.

Supra-acumularea apărută în cadrul circuitelor secundare și terțiare acționează deseori ca un factor declanșator al unor crize mult mai profunde. Importanța acestui fapt este deseori neglijată în abordarea generală a dinamicilor acumulării de capital (Brenner, de pildă, îl ignoră complet). De exemplu, punctul de plecare al crizei din anii 1973-1975 a fost un colaps mondial al pieței economice, urmat la scurtă vreme de un virtual faliment al metropolei New York; debutul deceniului de stagnare economică a Japoniei, în 1990, a fost reprezentat de un colaps al tranzacțiilor și speculațiilor cu terenuri, proprietăți și bunuri, ce a pus întregul sistem bancar în fața unui pericol major (interesant e faptul că în această perioadă, guvernul

nipon a căutat să ofere compensații periodice, investind masiv în lucrări de utilitate publică); de asemenea, colapsul asiatic din 1997 a fost declanșat de explozia prețurilor valorilor imobiliare și ale terenurilor, în Thailanda și Indonezia; și cel mai important reazem pentru economiile americană și britanică, după apariția primelor semne ale unei recesiuni generale, în toate sectoarele economice, din anul 2001 încoace a fost revigorarea tranzacțiilor și speculațiilor în domeniul proprietăților și bunurilor imobile. Ca o curioasă consecință, descoperim că aproape 20% din produsul intern brut al Statelor Unite, în 2002, s-a datorat contribuabililor care și-au refinanțat datoria ipotecară pe baza valorii sporite de inflație a locuințelor lor, folosind surplusul de bani obținut astfel pentru consumul imediat (fenomen ce a avut drept efect ștergerea capitalului supraacumulat în circuitul primar) Contribuabilii britanici au împrumutat 19 miliarde de dolari doar în primul trimestru al lui 2002 în schimbul valorii ipotecii proprietăților lor, spre a-și finanța consumul. Ce se întâmplă dacă și în momentul în care aceste „baloane de săpun” făcute cu nonșalanță și aproape cu înconștiență pe tărâmul proprietății se sparg este o chestiune care ridică serioase motive de îngrijorare.¹⁸ Trebuie de asemenea să avem în vedere posibilul impact al vastului program de utilități publice pe care guvernul chinez îl ia în considerare, la ora actuală, ca o posibilă cale prin care supra-acumularea globală și-ar putea găsi măcar un deuseu parțial în viitorul apropiat (într-un mod asemănător cu cel în care construirea sistemului de autostrăzi interstatale și toate eforturile depuse pentru dezvoltarea economică a statelor din sudul și vestul Americii au ajutat la absorbția surplusului de capital, în anii '50-'60 ai secolului trecut).

Dar toate acestea depind de rolul crucial pe care îl îndeplinesc instituțiile de stat și cele financiare mediatore, în direcționarea fluxurilor de capital între cele trei circuite despre care am discutat ceva mai înainte. Surplusul de capital din industria textilă nu poate fi convertit direct în construirea unui aeroport sau a unui institut de cercetare. Instituțiile de stat și financiare au puterea de a genera și oferi credite. De drept, ele crează o cantitate de ceea ce am putea numi „capital fictiv” (documente asemănătoare „biletelor de bancă”, ce nu au acoperire materială dar pot fi folosite ca bani).¹⁹ Să

presupunem că instituțiile respective creează un capital fictiv aproximativ egal cu excesul de capital investit în producția de materiale textile și transformat în proiecte de viitor materializate, în, de pildă, construirea unei autostrăzi sau în plan educativ, revigorând astfel economia (și incluzând poate și satisfacerea nevoii de a se îmbrăca a muncitorilor constructori și profesorilor). Dacă cheltuielile pentru îmbunătățirea condițiilor sociale dau rezultate (cu alte cuvinte dacă facilitează apariția ulterioară a unor forme mai eficiente de acumulare de capital), atunci valorile fictive sunt răscumpărate (fie direct, prin plățirea datoriilor, fie indirect, prin intermediul unor taxe majorate, până la achitarea totală a acestor datorii către stat). Teoria „cheltuielilor de stat productive”, care plătesc pentru ele însele, datorită taxelor majorate, a fost frecvent pusă în practică, așa cum s-a întâmplat la reconstrucția Parisului, în timpul celui de-al Doilea Imperiu francez.²⁰ Dar teoria nu funcționează întotdeauna și supra-investițiile în domeniul social pot genera devalorizări ale bunurilor și dificultăți în achitarea datoriilor către stat. În timpul anilor '60, în Statele Unite, de exemplu, se credea că investițiile masive în educație vor fi amortizate în timp și vor crea o bază nouă pentru acumulări viitoare. Dar acest lucru nu s-a întâmplat și criza fiscală a statelor americane (cuprinzând chiar și metropola New York) care s-a dezvoltat în anii '70 s-a datorat, parțial, și supra-investițiilor în producția de infrastructuri fizice și sociale de acest gen (costul războiului din Vietnam reprezentând cealaltă cauză a problemei).

Chiar în fața unei prăbușiri fiscale, asemenea investiții se pot dovedi în cele din urmă de o valoare inestimabilă, deoarece multe dintre ele își mențin existența ca valori de uz fizic. Surplusul de capital provenit, în mare parte, din Statele Unite (zona Baltimore, în special) a fost folosit la construirea rețelei de tuneluri de sub Londra, la începutul secolului XX. Proiectul a dat faliment, dar tunelurile construite atunci au fost folosite, mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial și sunt încă utilizate și astăzi de municipalitatea londoneză. Povestea clasică, în această privință, este cea a companiei Olympia&York, care și-a sporit profiturile cumpărând proprietăți falimentare, la prețuri infime și transformându-le apoi în afaceri rentabile. Compania a fost însă desființată când și-a lansat propriul

proiect de construcții în cartierul londonez Canary Wharf, de către băncile la care se împrumutase și cărora nu le putuse înapoia datoria la termenul scadent. Băncile au stabilit valoarea proprietății și au vândut-o investitorilor, care au putut finaliza proiectul (Olympia&York, înțelegând situația, a devenit parte a consorțiului ce a pus stăpânire pe proprietățile din Canary Wharf și le-a răscumpărat, chiar la un preț mai mic!). După cum Marx observa, profetic, primul val de investitori dau faliment frecvent, în astfel de împrejurări, lăsând ca profitul, „grosul” afacerii să intre în buzunarele acelor care cumpără bunurile devalorizate la prețuri ridicol de mici... Devalorizarea bunurilor, în mod special în circuitul secundar de capital poate, de aceea, juca un rol important în stabilirea unor baze proaspete pentru acumularea de capital.

Fixarea spațio-temporală

În opinia mea, termenul „fixare” are un dublu înțeles. O anumită porțiune a capitalului total este, în sensul literal al cuvântului, fixată în teritoriu într-o formă fizică pentru o perioadă relativ lungă de timp (depinzând de durata sa de viață economică și fizică). Unele cheltuieli sociale (cum ar fi educația publică sau sistemul medical) de asemenea devin teritorializate și reprezintă factorii imobili ai obligațiilor pe care statul și le asumă. Pe de altă parte, „fixarea” spațio-temporală este o metaforă pentru un anumit tip de soluție la crizele capitaliste prin amânare temporală și expansiune geografică. Prin urmare, cum și când aceste sensuri ale cuvântului „fixare” se întâlnesc?

Producția spațială, organizarea completă a forței de muncă teritoriale, deschiderea unor complexuri de resurse noi și mai ieftine, de noi regiuni ca spații dinamice ale acumulării de capital și pătrunderea, în formațiunile sociale deja existente într-o anumită regiune, a relațiilor sociale și instituțiilor capitaliste (precum regulile contractuale sau acordurile privind proprietatea privată) oferă căi importante de a absorbi surplusul de capital și forță de muncă. Astfel de expansiuni geografice, reorganizări și reconstrucții amenință deseori valorile deja fixate într-un anumit spațiu („împământenite”) dar încă

nerealizate. Contradicția este inherentă și deschisă unei nesfârșite repetări, din cauză că noi regiuni necesită, de asemenea fixarea de capital în infrastructuri fizice și în construirea unor medii propice de activitate, dacă se dorește ca acestea să funcționeze efectiv. Vastele cantități de capital fixate într-un loc acționează ca o piedică asupra capacității de a realiza o fixare spațială în altul. Valoarea bunurilor existente în zona metropolei New York a fost și este, vorbind cât se poate de serios, deloc neînsemnată, iar pericolul că ele s-ar putea devaloriza, în 1975 (și mai nou, în 2003) a fost văzută pe bună dreptate ca reprezentând o amenințare majoră nu numai pentru metropolă, ci pentru însuși viitorul capitalismului. În cazul în care capitalul dispare, el lasă în urmă un șir de devastări și devalorizări; dezindustrializarea, experimentată chiar în inima capitalismului (cum s-a întâmplat, de-a lungul vremii, la Pittsburgh, Sheffield, bazinul Ruhr), ca și în multe alte părți ale lumii (Bombay), în anii '70 și '80, sunt exemple edificatoare, în această privință. Dacă însă capitalul nu se mută, ori nu o poate face, atunci supra-acumularea de capital va fi conduce direct la recesiune deflaționară și depresie economică.

Contradicțiile apar, oricum, în cadrul dinamicilor transformărilor spațio-temporale. Dacă surplusul de capital și de forță de muncă există în interiorul unui teritoriu dat (cum ar fi un stat național sau o regiune) și nu pot fi absorbite pe plan intern (atât prin ajustări geografice, cât și prin cheltuieli în plan social), atunci ele trebuie trimise în altă parte pentru a găsi un teren propice pentru realizarea de profituri, altfel existând amenințarea devalorizării. Aceasta se poate întâmpla în mai multe moduri. Piețe pentru surplusurile de bunuri de consum pot fi descoperite oriunde. Dar spațiile către care surplusurile să fie trimise trebuie să posede mijloace de plată, ca rezerve de aur sau de valută (dolari) sau alte bunuri comerciale. Astfel, surplusurile de bunuri de consum sunt vândute, iar banii se întorc în buzunarul statului sau regiunii respective. Problema supra-acumulării este rezolvată însă doar pe termen scurt (astfel, se schimbă doar surplusul de bunuri de consum pentru bani sau alte bunuri, chiar dacă acestea din urmă dovedesc a avea, așa cum s-a și întâmplat, de multe ori, o materie primă mai ieftină, cu ajutorul căreia statul respectiv își poate deschide noi oportunități pentru obținerea de profituri, fiind preferabilă, așadar,

achiziționarea acestei materii prime, decât schimbul de bunuri vizat). Dacă teritoriul în cauză nu posedă rezerve de bunuri pentru schimburile comerciale, trebuie fie să le găsească (cum au făcut britanicii când au forțat India să permită comerțul de opiu cu China, în secolul al XIX-lea, obținând exploatările de argint chinezesc în schimbul opiului indian) fie să i se acorde un credit sau un ajutor. În acest caz, un teritoriu străin este împrumutat cu bani cu care să fie cumpărat surplusul de bunuri de consum produs. Marea Britanie a procedat așa cu Argentina, în secolul al XIX-lea, iar surplusurile comerciale japoneze din perioada 1990 au fost în mare parte absorbite prin împrumuturi către Statele Unite, pentru a sprijini foamea acerbă de bunuri de consum a americanilor (deși în acest caz, America are avantajul că emite ea însăși mijloacele de plată – dolarii – și prin urmare își asumă astfel partea leului: dacă doresc, americanii pot regla cursul internațional al dolarului în așa fel încât să plătească înapoi japonezilor o monedă devalorizată!) Una dintre tacticile industriei de armament din Statele Unite este de a cere Administrației de la Washington ca, din rațiuni de „securitate”, să ofere guvernelor străine (cel mai recent a fost vorba de guvernul Poloniei) posibilitatea de a cumpăra echipament militar american. Piețele și tranzacțiile de credit de acest gen pot ușura problema supra-acumulării în cadrul unui anumit teritoriu, cel puțin pentru scurt timp. Ele funcționează bine în condițiile unei dezvoltări geografice inegale, în care surplusurile disponibile într-un teritoriu corespund lipsei de surplusuri dintr-un alt teritoriu.

Dar recurgerea la sistemul de creditare simultan face teritoriile vulnerabile la fluxurile de capital speculativ și fictiv care pot atât stimula, cât și submina dezvoltarea capitalistă și chiar pot fi folosite, cum s-a întâmplat în ultimii ani, spre a impune devalorizări sălbatice. Înglodarea în datorii a devenit tot mai mult o problemă globală, după 1980, și multe state mai sărace (și chiar puteri majore, precum Rusia, în 1998, sau Argentina, după 2001) s-au găsit în imposibilitatea de a-și plăti datoriile, aflându-se în pragul colapsului. Pentru a contracara această dificultate, o organizație permanentă, formată din 19 țări creditoare, cunoscută sub denumirea de Clubul Paris, a fost creată spre a stabili noi reguli de reeșalonare a datoriilor țărilor incapabile să-și plătească creditorii. Începând din anul 2000, aproape 40 de țări

au fost obligate să urmeze această cale, iar presiunile pentru iertarea definitivă de datorii a celor mai sărace state au crescut. Ceea ce Cheryl Payer numește „capcana datoriilor” trebuie văzut ca un proces de „agățare” chiar și a celor mai sărace țări în circulația mondială de capital, în așa fel încât acestea să poată fi folosite ca „supape” pentru surplusul de capital pentru care ele sunt de fapt judecate.²¹ Țara care primește trebuie deci să compenseze orice devalorizare de capital, iar țara creditoare este astfel protejată de devalorizare. Resursele țării înglobate în datorii pot fi în acest mod de-a dreptul jefuite, sub imperiul draconicelor reguli referitoare la plata datoriilor.

Exportul de capital, în mod special atunci când este însoțit de exportul de forță de muncă, acționează mai degrabă diferit și are, de obicei, efecte pe termen mai lung. În acest caz, surplusul de capital și forță de muncă este trimis în alte părți pentru a pune bazele acumulării de capital în mișcare, într-un nou spațiu regional. Surplusul britanic de capital și forță de muncă, în secolul al XIX-lea, și-a găsit refularea fie în Statele Unite, fie în coloniile Coroanei, precum Africa de Sud, Australia și Canada, creând noi și dinamice centre de acumulare în aceste teritorii, care au generat o cerere sporită de bunuri din Marea Britanie. Ajutoarele externe acordate în ultima vreme de către Statele Unite au fost aproape întotdeauna legate de cumpărarea de bunuri și servicii americane, funcționând astfel ca un sprijin de facto pentru economia americană. De vreme ce capitalismului îi vor fi necesari mulți ani spre a se maturiza în aceste noi teritorii (dacă o va face vreodată), până la punctul la care să producă, de asemenea, supra-acumulări de capital, țara „matcă” poate spera să tragă foloase din acest proces pentru o perioadă de timp deloc scurtă. Acesta este cazul în special când bunurile cerute în altă parte trebuie să fie „împământinite”, ca și capital fix, în teritoriu. Investițiile de portofoliu pot sprijini construirea de căi ferate, autostrăzi, porturi, baraje și a altor infrastructuri necesare ca bază pentru o robustă acumulare de capital în viitor. Dar rata de returnare a investițiilor pe termen lung depinde de evoluția unei puternice dinamici de acumulare în țara care primește acest ajutor (doar dacă, cum se întâmplă adesea, statul creditor nu garantează o rată mai lentă de returnare). Marea Britanie a acordat un astfel de sprijin Argentinei, în timpul ultimelor decenii ale secolului

al XIX-lea. Statele Unite, prin planul Marshall pentru Europa (ce a vizat în primul rând Germania Federală) și Japonia, a înțeles în mod clar că propria ei securitate economică (lăsând deoparte aspectele militare ale Războiului Rece) se bazează pe o activă revigorare a activității capitaliste în aceste zone.

Contradicțiile apar, așa cum acest din urmă caz ilustrează cât se poate de edificator, din cauză că noile spații dinamice ale acumulării de capital vor genera în cele din urmă un surplus și vor căuta căi de a absorbi acest surplus prin expansiuni geografice. Japonia și Germania au devenit concurenți serioși ai Statelor Unite începând cu sfârșitul anilor '60, într-o măsură similară cu cea în care economia americană a copleșit-o pe cea britanică la începutul secolului XX, ducând totodată la surclasarea capitalismului britanic de către cel american. Este interesant de remarcat momentul în care puternica dezvoltare internă a unei țări ajunge să debordeze, în căutarea unei alte fixări spațiale. În Japonia așa au stat lucrurile în timpul anilor '60, inițial prin comerț, apoi prin exportul de capital ca investiție directă, spre Uniunea Europeană și spre SUA, mai recent prin investiții masive (atât directe, cât și prin garanții bancare) în estul și sud-estul Asiei în general și în China, în special, și în final prin oferirea de împrumuturi pe plan extern (în mod deosebit pentru a sprijini actualul deficit financiar al Statelor Unite). Având exemplul nipon, Coreea de Sud, la începutul anilor '80 și apoi Taiwanul, la sfârșitul decadei, au „inundat” și ele piața mondială, ambele exportând nu numai capital financiar, dar și unele dintre cele mai dubioase practici manageriale imaginabile, precum preluarea, parțială sau totală, a unor contracte de la firme cu capital multinațional din întreaga lume (în America Centrală și Asia, la fel ca și în estul și sud-estul Asiei). Astfel, chiar și acești „tigri asiatici”, aderenti de dată recentă la dezvoltarea capitalistă, au reușit urgent să găsească fixări spațio-temporale pentru propria supra-acumulare de capital. Rapiditatea extremă cu care anumite state, precum Coreea de Sud, Singapore și Taiwan s-au transformat din importatoare în exportatoare de capital și bunuri, a fost surprinzătoare, comparativ cu ritmurile mult mai lente de dezvoltare din perioadele precedente. Dar, din aceeași cauză, aceste țări încununate de succes trebuie să se protejeze mai repede

de loviturile ce ar putea veni din înseși propriile lor fixări spațio-temporale. China, absorbind surplusul sub forma investițiilor externe directe din Japonia, Coreea și Taiwan, ajunge să înlocuiască rapid aceste țări în multe domenii ale producției și comerțului.

Supra-capacitatea generalizată a cărei apariție Brenner o stabilește pentru începutul anilor '80 poate, în acest fel, fi dezintegrată într-un centru economic hegemonic (triada Statele Unite – Japonia – Europa) și, de partea cealaltă, într-o serie de fixări spațio-temporale tot mai numeroase, apărute inițial în estul și sud-estul Asiei și ulterior în America Latină (mai ales Brazilia, Mexic și Chile) și suplimentate, după căderea Cortinei de Fier, cu țări din estul și centrul Europei. În vreme ce aceste tot mai numeroase fixări spațio-temporale pot fi înregistrate în termenii relațiilor inter-teritoriale, ele reprezintă de fapt relații sociale și materiale între regionalități construite prin intermediul proceselor moleculare de acumulare de capital în spațiu și timp. Precedentele conflicte teritoriale dintre Taiwan și China apar total anacronice, luate în comparație cu integrarea crescândă a regiunilor industriale din Taipei și Shanghai.

Pentru acest proces, sunt posibile două rezultate finale. Potrivit celui dintâi, noile fixări spațio-temporale se vor deschide iar și iar, și surplusul de capital va fi absorbit, pe măsura apariției de noi baze de dezvoltare. Ceea ce eu am numit „crize de schimbare” are drept efect redirecționarea fluxului de capital dintr-un spațiu în altul. În acest timp, sistemul capitalist rămâne relativ stabil, ca întreg, chiar dacă unele componente ale sale trec prin dificultăți periodice (precum ar fi dezindustrializarea, într-o anumită zonă, sau devalorizarea în alta). Efectul de ansamblu al unei asemenea volatilități regionale este de a reduce temporar pericolele cumulate ale supra-acumulării și devalorizării, chiar dacă riscul poate fi, din când în când, foarte crescut. Într-un anumit sens, volatilitatea apărută începând cu 1980 pare să fie în mare măsură de acest gen, deși ea a fost clar manipulată, deși nu direct, de către complexul Wall Street – Trezoreria SUA – FMI în avantajul capitalului financiar, al bursei din Wall Street și al economiei americane. La fiecare pas se pune, desigur, problema, care va fi următorul spațiu în care capitalul poate fi investit în mod profitabil și de ce.

În conjunctura actuală, un candidat evident la absorbirea surplusului de capital este China, și este util să examinăm puțin acest aspect, de vreme ce el nu doar ilustrează potențialul unei fixări spațio-temporale contemporane de a rezolva problema supra-acumulării, dar de asemenea are relevanță și în ceea ce privește schimbarea hegemoniei în cadrul sistemului global. China a devenit, cu siguranță, un destinatar principal al investițiilor străine directe. Astfel, investițiile nete în această țară au crescut de la 5 miliarde de dolari în 1991, până la aproape 50 miliarde, în 2002! Dar și piața chineză de asemenea se dezvoltă rapid, profiturile la nivel urban crescând în ultima vreme cu 11% anual, iar cele la nivel rural cu 5% anual. Piața internă crește, devenind o piață pentru bunurile străine. Nu puține concerne multinaționale, cum ar fi de pildă General Motors, au realizat cea mai mare parte din profiturile lor din vânzările către China, în anii 2001-2002. Uriașul potențial al pieței interne chinezești nu trebuie, de aceea, să fie ignorat și unele dintre investițiile străine directe în, să spunem, industria componentelor electronice, este orientată într-o măsură la fel de mare atât către vânzările interne, cât și către exportul către alte țări ale lumii. Dar și mai spectaculoase sunt perspectivele pentru investițiile infrastructurale, pe termen lung. Din 1998, chinezii au căutat să absoarbă nesfârșita lor rezervă de forță de muncă (și să stopeze, astfel, eventualele nemulțumiri sociale) prin investiții finanțate de creditori, urmărind realizarea unor mega-proiecte de anvergură, pe lângă care uriașul baraj de la Ko-chou-pa („Trei strâmtori”), pe fluviul Yangtze, de altfel unul dintre cele mai mari din lume, ar putea părea liliputan... Ei își propun acum un proiect și mai ambițios (ca va costa cel puțin 60 miliarde de dolari), de a uni, printr-un canal navigabil, apele Yangtze-ului de cele ale Fluviului Galben. Noi rețele de metrou și de autostrăzi vor fi construite în marile orașe ale Chinei și aproape 20.000 de kilometri de autostradă vor face legătura dintre interiorul țării și zonele costale, mult mai dezvoltate din punct de vedere economic, incluzând o autostradă de mare viteză între Shangai și Beijing și o legătură rutieră cu Tibetul. Infrastructurile urbane au fost și sunt modernizate pretutindeni, iar organizarea Jocurilor Olimpice de către China stimulează investițiile de amploare în capitala Beijing. Acest efort este de departe superior

celui depus de Statele Unite, în anii '50 și '60, și are potențialul de a absorbi surplusul de capital din regiune pentru anii ce vor urma. Există, totuși, un deficit de finanțare și acest lucru implică riscuri serioase, deoarece, dacă investițiile nu-și vor răscumpăra valoarea, în cursul procesului de acumulare, ar fi posibilă declanșarea în China a unei crize financiare de proporții, cu serioase repercusiuni asupra dezvoltării economice și a stabilității sociale.²² Cu toate acestea, proiectul chinezesc se vedește a fi o remarcabilă variantă a fixării spațio-temporale cu implicații globale nu doar pentru absorbirea supra-acumulării de capital, ci și pentru înclinarea balanței politico-economice de partea Chinei, ca lider regional și poate pentru plasarea Asiei, sub conducerea Chinei, într-o poziție mai competitivă, vizavi de Statele Unite. Iată deci tot atâtea motive pentru ca Statele Unite să acapareze rezervele de petrol din bazinul Caspic și Orientul Mijlociu, de care China are tot mai multă nevoie.

O altă posibilă consecință ar fi transformarea actualei competiții economice internaționale într-o concurență tot mai acerbă, pe măsură ce centrele dinamice ale acumulării de capital devin tot mai numeroase, încercând fiecare să facă față puternicelor curențe de supra-acumulare. De vreme ce nu toate vor reuși să termine această cursă, cele mai slabe vor sucomba, generând crize de devalorizare, iar cele puternice ar putea provoca chiar conflicte geopolitice între regiuni. Ultimele pot fi transformate, prin logica teritorială a puterii, în confruntări interstatale, sub forma de războaie comerciale, existând însă și riscul declanșării unor dueluri armate (de genul celor care au provocat deja două războaie mondiale între marile puteri capitaliste, în secolul trecut). În acest caz, fixarea spațio-temporală capătă o turnură dramatică, metamorfozându-se într-un fenomen negativ, marcat de devalorizare regională și distrugere de capital (așa cum s-a întâmplat în sudul și sud-estul Asiei și în Rusia, între 1997 și 1998). Cum și când se petrece acest fenomen depinde în egală măsură atât de formele explicite de acțiune politică, din partea statelor aflate în conflict, cât și de procesele moleculare de acumulare de capital în spațiu și timp. Dialectica dintre logica teritorială și cea capitalistă este acum angajată total. Dar mai există și alte observații de făcut despre acest proces, spre a înțelege mai bine cum funcționează el.

Contradicții interne

În *Filosofia Dreptului*, Hegel descrie cum contradicțiile interne ale societății burgheze, reprezentate sub forma supra-acumulării de bogăție, la un pol și prin crearea unei păături sociale extrem de sărace, la polul opus, caută să-și găsească rezolvarea prin intermediul comerțului exterior și al practicilor colonialiste/imperialiste.²³ Notând asta, Hegel respinge ideea că ar putea exista soluții de rezolvare a problemei instabilității și inechității sociale prin mecanismele interne ale redistribuirii. Lenin îl cita pe Cecil Rhodes, când spunea că „imperialismul și colonialismul pe plan extern sunt singurele modalități de a evita războiul civil în interior”.²⁴ Relațiile dintre clase și statutul luptei de clasă în cadrul unei formațiuni sociale delimitate teritorial influențează, așadar, în mare măsură, avântul luat de fixarea spațio-temporală.

Dovezile în acest sens ne parvin de la sfârșitul secolului al XIX-lea și sunt demne de luat în seamă. Să privim, de pildă, personalitatea lui Joseph Chamberlain („Radicalul Joe”, cum a rămas el cunoscut). Strâns legat de interesele marilor industriași liberali din Birmingham, Chamberlain a fost inițial un opozant convins al imperialismului (în războaiele din Afghanistan, din jurul anului 1850, mai ales) și și-a dedicat o mare parte din timp reformelor educaționale și altor proiecte destinate îmbunătățirii infrastructurii sociale și fizice de producție și consum, în orașul său natal, Birmingham. Aceasta ar fi asigurat, gândea el, un deuseu productiv pentru surplusuri, ce avea să fie replătit pe termen lung. O figură importantă în cadrul mișcării liberale, el a intuit tendința apariției unei puternice lupte de clasă în Marea Britanie și în 1885 a ținut un discurs prin care chema clasele avute să-și asume responsabilitățile și obligațiile pe care le au de îndeplinit în societate (spre a îmbunătăți condițiile de viață ale clasei muncitoare și a investi în infrastructura socială și fizică, în interes național), mai curând decât de a-și promova doar propriilor lor interese, ca deținători de proprietate. Rumoarea pe care cuvintele sale au produs-o în sânul claselor dominante l-a făcut însă pe Chamberlain să retracteze, și din acel moment, el a devenit cel mai ardent avocat al imperialismului (ajungând să îndeplinească, în cele din

urmă, funcția de secretar de stat pentru Colonii și târând, din această postură, Marea Britanie, în dezastruoasele războaie cu burii, în Africa de Sud). Acest gen de traiectorie în carieră era însă obișnuit în epocă. Să ne amintim că francezul Jules Ferry, un înflăcărat suporter al reformelor interne (în mod special în domeniul educației), în anii '60 ai secolului al XIX-lea, a devenit un apărător al sistemului colonial, după înfrângerea Comunei din Paris, în 1871 (conducând Franța în aventura din sud-estul Asiei, acțiune ce avea să se încheie, peste decenii, cu înfrângerea rușinoasă de la Dien Bien-Phu, în 1954) și chiar Theodore Roosevelt, în Statele Unite a început, după faimoasa declarație a lui Frederic Jackson Turner (care spusese că frontierele Americii sunt acum închise, chiar dacă erau departe de a fi închise unor noi posibilități de investiții în sud și vest), să sprijine practicile imperiale, în defavoarea reformelor interne.²⁵

În toate aceste cazuri, trecerea către o formă liberală de imperialism (și una care avea atașată o ideologie a progresului și a misiunii civilizatoare) a rezultat nu din imperative strict economice, ci din refuzul burgheziei de a renunța la oricare dintre privilegiile sale și astfel de a absorbi supra-acumularea internă prin reforme sociale, chiar și atunci când a început să fie confruntată cu tot mai numeroase revendicări din partea claselor muncitoare.²⁶ Economistul britanic John Atkinson Hobson a fost unul dintre puținii care au identificat aceasta ca fiind o problemă cheie și a găsit soluția aplicării unei politici social-democrate, care să țină seama de revendicările muncitorilor. Este, prin urmare, extrem de important să luăm în considerare rolul intern al relațiilor dintre clase și al luptei de clasă, și modelul particular al alianțelor între clase (inclusiv al unei alianțe între muncitori și capitaliști în jurul acțiunilor imperialiste), în asigurarea unui imbold pentru dezvoltarea imperialismului și căutarea în exteriorul granițelor de noi fixări spațio-temporale. Acest gen de politică internă a obligat multe puteri europene să privească în exterior spre a-și rezolva propriile probleme domestice, între 1884 și 1945, și acest lucru a dat o coloratură specifică formelor luate de imperialismul european, în perioada respectivă. Este surprinzător să constăți totuși cât de multe personalități liberale, chiar radicale am putea spune, au sfârșit prin a susține cu vehemență imperialismul și cât de numeroși

au fost reprezentanții clasei muncitoare care au colaborat la realizarea unor proiecte imperialiste. Acest lucru a fost posibil doar pentru că interesele burgheziei vizau o preluare totală, completă, a puterii politice și militare. Prin urmare, cred că Arendt are dreptate să interpreteze imperialismul care s-a dezvoltat la finele secolului al XIX-lea, ca fiind „mai curând primul stadiu al preluării conducerii de către burghezie decât ultimul stadiu al capitalismului”, cum îl percepea Lenin.²⁷ Aceasta este însă o chestiune la care vom reveni, în capitolul 5.

Puterea instituțiilor de mediere

Este important să se știe rolul esențial de mediere, avut de acordurile și puterile financiare și instituționale (în mod special al celor statale) în procesul acumulării de capital. Aceasta necesită o cercetare atentă a diferitelor roluri pe care aceste instituții de mediere și le pot asuma, precum și a efectelor firești asupra proceselor moleculare ale acumulării de capital în spațiu și timp. În studiul său, referitor la modul în care criza din anii 1997-1998 a răvășit estul și sud-estul Asiei, Henderson arată că diferența dintre Taiwan și Singapore (care au scăpat relativ ieftin din această criză, exceptând poate devalorizarea monedelor lor naționale) și Thailanda și Indonezia (care au suferit un colaps total, economic și politic), s-a rezumat la diferența de politici statale și financiare.²⁸ Primele două țări au fost ferite de fluxurile speculative de către guverne stabile și de către o piață financiară protejată, în vreme ce ultimele, care și-au liberalizat piața de capital, nu s-au putut feri de consecințele dezastruoase ale crizei. Diferențele de acest gen au o importanță extrem de mare. În cazul de față, ele au stabilit cine va fi lovit de devalorizarea sălbatică și cine îi va rezista.

Ajunși în acest punct al dezbaterii, nu pot decât sublinia importanța politică a chestiunii. În mod clar, modelul, șablonul încordării relațiilor dintre state, superputeri și puteri financiare, pe de o parte și dinamica extinsă a acumulării de capital (prin producție și devalorizare selectivă), pe de alta, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai evidente și complexe elemente ale dezvoltării economice inegale

despre care putem vorbi când ne referim la perioada ulterioară anului 1973. Cred că Gowan nu se înșală văzând restructurarea radicală a capitalismului mondial, după această dată, ca o serie de încercări disperate din partea Statelor Unite de a-și menține poziția hegemonică în lumea afacerilor, față de Europa, Japonia și, mai recent, față de Asia de Sud și Sud-Est. Aceste luări de poziție datează chiar din perioada crizei din 1973, debutul lor fiind marcat de strategia lui Nixon de a menține ridicat prețul petrolului și stoparea restricțiilor financiare. Băncilor americane li s-a acordat atunci dreptul exclusiv de a repune în circulație uriașele cantități de petrodolari acumulate în regiunea Golfului.²⁹ S-a produs astfel o re poziționare a centrului global al activităților financiare, care a fost strămutat în America, reușindu-se astfel ca, și prin intermediul unei serii de reforme ale sistemului financiar american, să se depășească criza economică în care se găsea metropola New York. Aceasta a dus la apariția unui regim financiar dominant, format din bursa de pe Wall Street și Departamentul de Finanțe de la Washington, ce și-a arogat putere de control asupra instituțiilor financiare mondiale (precum Fondul Monetar Internațional) și a dobândit abilitatea de a manipula și chiar distruge multe economii străine, mai slabe, prin acordarea de credite dezavantajoase pentru debitor și practici restrictive în sfera achitării datoriilor externe. Acest regim monetar și financiar a fost utilizat, continuă Gowan, de către succesivele administrații de la Washington, „ca un formidabil instrument diplomatic de natură economică, spre a croi un drum fără bariere procesului globalizării și transformărilor neoliberale ce au însoțit acest proces”. Regimul a reușit astfel să depășească criza: „Fondul Monetar Internațional a acoperit riscurile și a asigurat că băncile americane nu vor pierde (țările plătesc prin ajustări structurale etc) și fluxurile de capital din zonele de criză către alte părți au sfârșit prin a asigura și a întări puterea bursei de pe Wall Street...”.³⁰ Efectul a fost acela de a proteja puterea financiară a SUA pe plan extern (în alianță cu alte țări, când a fost posibil), de a forța deschiderea de noi piețe, în mod special pentru fluxurile de capital și cele financiare (deschidere ce a devenit astăzi o condiție sine qua non, impusă de Statele Unite, pentru toate statele ce doresc să intre în parteneriat cu sistemul FMI) și impunerea de alte practici

neolibérale (culminând cu înființarea Organizației Mondiale a Comerțului) asupra celei mai mari părți a globului.

Sunt două observații importante de făcut, vizavi de acest sistem. În primul rând, comerțul de bunuri liber este deseori descris ca reprezentând o deschidere a lumii către competiție deschisă și neîngrădită. Dar am văzut deja că aceasta dă naștere, transpusă în spațiu, unei competiții monopolistice, generând asimetrii în schimburile comerciale chiar și condițiile asigurării celor mai bune condiții de schimb. Întregul eșafodaj de argumente se prăbușește, așa cum intuia Lenin, cu mai bine de un secol în urmă, în fața monopolului concentrat și al puterii oligopolului (atât în sfera productivă cât și în cea a consumului), America a folosit în repetate rânduri „arma” interzicerii accesului la uriașa sa piață de desfacere spre a forța alte națiuni să se supună dorinței sale. Este o versiune pantagruelică, dacă vreți, a acelei asimetrii în schimburile comerciale, atașată întotdeauna relațiilor spațiale. Cel mai recent și mai edificator exemplu, în acest sens, este replica dată de reprezentantul comercial american, Robert Zoellick, lui Lula, muncitorul devenit, pe neașteptate, președintele Braziliei, când acesta a declarat că nu vrea să se conformeze planurilor economice americane: „Atunci nu aveți decât să faceți comerț cu Antarctica!”.³¹ Taiwan și Singapore au fost forțate (ca și Coreea, cu câțiva ani mai înainte, ca parte a planului de redresare economică impus de FMI, dar realizat la comanda Departamentului american de Finanțe), împotriva faptului că, teoretic, politica lor economică era mai bună, să-și deschidă piețele financiare capitalului speculativ, chiar dacă, anterior aceste țări se protejaseră împotriva devalorizării tocmai prin închiderea piețelor! Ele au fost forțate să semneze acorduri cu FMI, confruntate cu amenințările SUA că altfel le va fi interzis accesul pe piețele americane. Statele Unite plănuiesc acum să atașeze, pentru orice ajutor acordat țărilor sărace condiția accesului acestora la o piață deschisă, după modelul american al „Millenium Challenge Grants”. În schimbul ajutorului, aceste țări sunt obligate să adopte acorduri instituționale compatibile cu cele americane și astfel să accepte fără discernământ toate măsurile de care puterile superioare ale capitalului monopolist au nevoie. În domeniul productiv, oligopolurile instatate în inima marilor regimuri capitaliste controlează

efectiv producția de îngrășăminte, electronice, programe de computer, produse farmaceutice, produse petroliere și multe altele. În aceste condiții, crearea de noi piețe nu face ca și competiția să fie deschisă, ci mai ales creează condiții optime pentru ca puterile monopoliste să se dezvolte și mai mult, cu toată pleiada de consecințe sociale, ecologice, economice și politice ce decurg de aici. Fenomenul este valabil, în egală măsură, atât pentru exportul trusturilor multinaționale care produc încălțăminte și o distribuie preponderent în statele Asiei și Americii Latine, cât și pentru vânzarea de Coca-Cola. Chiar și ceva care părea să fie benefic, cum ar fi „revoluția verde” nu a făcut, sunt de părere majoritatea analiștilor, decât să însoțească creșterea profiturilor din agricultură cu o considerabilă concentrare a bogăției în sectorul agrar și să mărească nivelul de dependență față de investițiile monopoliste de-a lungul Asiei de Sud și Sud-Est. Pătrunderea pe piața chineză a companiilor de tutun din Statele Unite vine cu siguranță la timp pentru a compensa pierderile lor înregistrare pe piața americană, dar la fel de sigur e faptul că acest fapt va provoca o criză în domeniul sanitar, în China, pentru multe decenii de acum înainte. În toate aceste aspecte, referirile făcute în general la adresa neoliberalismului, că ar susține mai curând o competiție deschisă decât una monopolistică, că ar reprezenta un comerț în egală măsură liber și cinstit, s-au dovedit a fi false, mascate, ca de obicei, de fetișismul pieței.

Există de asemenea, după cum recunosc chiar și partizanii liberului schimb, o diferență uriașă între libertatea comerțului în bunuri și libertatea de mișcare pentru capitalul financiar. Acest fapt aduce în discuție o problemă controversată: despre ce fel de libertate a pieței putem vorbi? Unii, precum Bhagwati, apără cu strășnicie liberul schimb de bunuri de consum, dar se opun ideii că acest schimb aduce beneficii fluxului de capital.³² Iar în aceasta rezidă problema. Pe de o parte, fluxurile de credit sunt vitale pentru investițiile productive și realocarea de capital dintr-o anumită linie de producție sau o anumită locație către alta. Ele joacă totodată un rol important în aducerea nevoilor consumatorilor (pentru locuințe, de pildă) într-o relație echilibrată cu activitățile productive într-o lume total dezagregată spațial, marcată de surplusuri într-un spațiu și de lipsuri

în spațiul învecinat. În toate aceste privințe, sistemul financiar (cu sau fără implicarea statului) este esențial pentru a coordona dinamica acumulării de capital. Dar capitalul financiar cuprinde și o mulțime de activități neproductive în care banii sunt pur și simplu utilizați doar spre a face alți bani prin speculații asupra evoluției monedelor naționale, a prețurilor bunurilor de consum, a datoriilor etc. Când cantități uriașe de capital devin disponibile pentru astfel de scopuri, atunci piețele de capital deschise se transformă în vehicule ce trag după ele activitatea speculativă. Așa se face că fondurile de „îngrădire”, dispunând de miliarde de dolari rezultați din aceste speculații, ar putea genera un faliment generalizat în Indonezia și chiar Coreea de Sud, indiferent de cât de puternice sunt fundamentele economice ale acestor țări. Multe dintre acțiunile desfășurate pe Wall Street nu au nimic de-a face cu facilitarea de investiții în activitățile productive. Este vorba despre pure speculații (de aici acuzațiile aduse bursei de pe Wall Street că ar promova un „capitalism hulpav” sau chiar unul „de cazinou”). Dar aceasta activitate are un impact profund asupra dinamicii totale a acumulării de capital, și în mod deosebit, asupra schimbării centrului de putere politico-economică nu doar în Statele Unite, dar și în cadrul piețelor financiare din alte regiuni (Tokyo, Londra, Frankfurt).

Revenirea statului

Acesta este momentul în care politicile teritoriale ale statului și imperiului își fac iarăși apariția, spre a reclama un rol conducător în chestiunea acumulării nelimitate de capital și a supra-acumulării. Statul reprezintă organismul politic cel mai capabil să orchestreze acordurile instituționale și să manipuleze forțele moleculare ale acumulării de capital spre a menține acel model de asimetrie în schimburile comerciale care se vădește a fi cel mai avantajos pentru interesele capitaliste dominante ce acționează în cadrul lui. Dacă, de pildă, remarcăm că Organizația Mondială a Comerțului proclamă liberul schimb, dar de fapt sprijină schimburile injuste, în care țările mai bogate își mențin avantajele colective asupra celor mai sărace,

nu ar trebui să fim deloc surprinși. Este o practică tipic imperialistă. Marea Britanie a insistat asupra liberului schimb (dar și a celui injust) și asupra politicii „laissez-faire”, în timpul secolului al XIX-lea, atunci când era în avantajul ei să o facă, dar a abandonat această postură de campioană a liberalismului imediat ce beneficiile au început să curgă spre alții... A fost rândul Statelor Unite să preia ștafeta, mai întâi a politicii „ușilor deschise”, apoi a liberului schimb până în punctul actual, când administrația Bush pune semnul egalității între libertate și liber schimb, fără să sugereze vreo posibilă incompatibilitate între libertățile autodeterminării, pe de o parte, și disciplina impusă a piețelor libere și a schimburilor injuste, pe de alta. Imperialismul, în acest domeniu, se pretează la a vârf pe gâtul altora condiții și acorduri instituționale, de obicei în numele bunăstării generale. Aceasta reprezintă principala „hibă” a politicii curente dusă de administrația Bush, așa cum am arătat în capitolul 1. „Noi căutăm să aducem o pace justă acolo unde represiunea, resentimentele și sărăcia sunt înlocuite cu speranța democrației, a dezvoltării, cu piețe libere și comerț liber”, spune președintele Bush, în vreme ce se pregătește de război. Ultimii doi termeni din aserțiunea sa, continuă șeful de la Casa Albă, „și-au dovedit deseori capacitatea de a scoate din mizerie întreaga societate”. Iar Statele Unite vor acorda acest dar al libertății (piețelor economice) lumii întregi, indiferent că aceasta îl vrea sau nu, pentru că, nu-i așa, nu-i politicos să refuzi...

Cum se vor desfășura lucrurile în continuare depinde în mod fundamental de natura guvernării și de forma dominantă a alianțelor de clasă, în special în țările care inițial produc și apoi controlează obținerea banilor din surplusul de capital. Aceste țări au o influență disproporționată asupra arhitecturii financiare prin care fixările spațio-temporale sunt preponderent urmărite, și prin urmare se află în poziția de a calibra inevitabilele asimetrii existente în schimburile spațiale, în propriul lor avantaj. Apariția complexului „Wall Street – Trezorerie”, în Statele Unite, capabil să controleze instituții precum Fondul Monetar Internațional și să proiecteze umbra unei uriașe puteri financiare asupra lumii printr-o rețea de alte instituții financiare și guvernamentale, a exercitat o masivă influență asupra dinamicii capitalismului mondial în ultimii ani. Dar acest centru de putere poate

opera în felul în care o face deoarece restul lumii este înlănțuit și poate fi „agățat” cu ușurință (de obicei prin intermediul acordurilor de credit) într-un cadru structurat de instituții financiare și guvernamentale (chiar și supranaționale) aflate în interdependență.

Imaginea generală care apare, așadar, este aceea a unei rețele spațio-temporale mondiale a fluxurilor financiare de surplus de capital, cu conglomeratii de putere politico-economică, la punctele nodale (New York, Londra, Tokyo), căutând nu doar să absoarbă complet surplusurile pe căi productive, mai degrabă decât prin proiecte pe termen lung într-o varietate de spații (din Bangladesh până în Brazilia sau China), dar să și folosească puterea speculativă spre a curăța sistemul de supra-acumulare, amenințând, prin crize de devalorizare, teritoriile vulnerabile. Desigur, populațiile acestor teritorii sunt obligate să plătească o notă de plată deloc scăzută, incluzând pierderea de bunuri de consum, de locuri de muncă, de securitate economică, spre a nu mai vorbi de pierderea demnității și speranței. Și prin aceeași logică potrivit căreia teritoriile cele mai vulnerabile sunt primele lovite de criză, oamenii care le populează sunt obligați să poarte povara cea mai grea. Populațiile rurale sărace din Mexic, Thailanda și Brazilia au avut de suferit cel mai mult din cauza distrugerilor ce au urmat crizelor financiare din anii '80 și '90 ai secolului trecut. Capitalismul supraviețuiește, așadar, nu doar printr-o serie de fixări spațio-temporale care absorb surplusurile de capital în moduri constructive și productive, dar și prin devalorizarea și distrugerea administrate ca „adjuvante” la ceea ce este în general descris ca fiind cheltuiala fiscală a celor care împrumută. Însăși ideea că aceia care fac împrumuturi iresponsabile pot fi făcuți, de asemenea, responsabili pentru situația creată, este, desigur, dezavuată cu hotărâre de către elitele conducătoare. Aceasta ar reclama obligarea claselor avute de pretutindeni în a-și asuma doar responsabilități, mai degrabă decât a profita de dreptul la proprietate privată și la o rată de profit satisfăcătoare. Dar, așa cum Joseph Chamberlain a semnalat, este de departe mai lesne, din punct de vedere politic, să împovărezi și să deposezezi populațiile de peste mări și țări (în mod special cele care sunt diferite atât cultural, cât și etnic și rasial), decât să te confrunți cu atotputernica clasă capitalistă de acasă. Partea întunecată și distructivă a fixărilor

spațio-temporale, vizavi de supra-acumulare, devine un element la fel de important în cadrul geografiei istorice a capitalului, ca și partea pozitivă, creativă, ce generează un nou peisaj economic, pentru îmbinarea cât mai eficientă a acumulării nelimitate de capital cu acumularea nelimitată de putere politică.

Dacă este să dăm crezare retoricii oficiale, complexul acordurilor instituționale care mediază în prezent fluxurile de capital pe planetă ar trebui adaptat să susțină și să sprijine reproducția (creșterea) extinsă, spre a evita orice posibilă alunecare spre crize și totodată să ia serios în considerare problema reducerii sărăciei. Dar, dacă aceste proiecte eșuează, acumulările pot fi obținute și prin alte mijloace. Și, precum războiul în relație cu diplomația, intervenția capitalului financiar, sprijinită de puterea statală caută acumularea pe căi deloc pașnice. O alianță între marile puteri mondiale și aspectele prădalnice ale capitalului financiar formează tăișurile acelei arme numite „capitalism hulpav”, care, deși uzează deseori de veritabile practici canibalice ori devalorizări forțate, are drept scop declarat obținerea unei dezvoltări globale armonioase. Dar cum trebuie să interpretăm aceste „alte mijloace” de acumulare?

4

Acumularea prin depozitare

Roza Luxemburg argumentează faptul că acumularea de capital are un caracter dual:

Pe de o parte, ea se referă la piața bunurilor de consum și la locul unde surplusul de valoare este produs – în fabrică, în mină, pe domeniul agricol. Privită în această lumină, acumularea este un proces pur economic, având ca fază principală o tranzacție între patron și muncitorul salariat... Aici, în orice caz, pacea, prosperitatea și egalitatea triumfă și este necesară o acută dialectică a analizei științifice spre a dezvălui cum dreptul unui individ asupra unei proprietăți se transformă în cursul procesului de acumulare în acapararea proprietății altuia și egalitatea devine dominația unei clase asupra alteia. Celălalt aspect al acumulării de capital privește relațiile dintre modurile de producție capitaliste și non-capitaliste care încep să-și facă apariția pe scena internațională. Metodele sale predominante sunt politica colonială, un sistem internațional de împrumuturi – o politică a sferelor de interes – și războiul. Forța, fraudă, opresiunea, jaful sunt afișate fără jenă și îți este necesar un efort serios să descoperi în această încurcătură de violență politică și concurență între puteri legile stricte ale procesului economic.¹

Aceste două aspecte ale acumulării, precizează ea, sunt „înlănțuite organic” și „evoluția istorică a capitalismului nu poate fi apreciată decât analizându-le împreună”.

Sub-consum sau supra-acumulare?

Roza Luxemburg își bazează analiza pe o înțelegere proprie a tendințelor de criză ale capitalului. Problema, argumentează ea, este sub-consumul, cauzat de lipsa generală de bani, din partea cumpărătorului, spre a absorbi creșterea profitului pe care capitalismul îl generează. Această dificultate se ivește din cauză că muncitorii sunt exploatați și prin definiție primesc mai puține valori de cheltuit decât ei înșiși produc, iar capitaliștii sunt obligați, măcar în parte, să reinvestească, decât să consume. După ce ia în considerare diferitele moduri în care prăpastia dintre bunurile produse și cererea efectivă poate fi traversată, Luxemburg ajunge la următoarea concluzie: comerțul cu formațiunile sociale non-capitaliste asigură singura modalitate sigură de a stabili sistemul. Dacă acele formațiuni sociale și teritorii sunt refractare la asemenea schimburi comerciale, atunci ele vor trebui obligate să o facă, prin forța armelor (așa cum s-a întâmplat cu faimosul „război al opiumului”, în China). Aceasta este, în opinia sa, chintesența imperialismului. Un posibil corolar al acestui argument (deși Luxemburg nu-l indică direct) este că, dacă sistemul se vrea durabil, teritoriile non-capitaliste trebuie menținute (prin opresiune, în caz de nevoie) într-un stat non-capitalist. Aceasta ar putea explica brutatele acțiuni represive ale regimurilor coloniale dezvoltate în ultima jumătate a secolului al XIX-lea, ce nu au permis apariția de economii capitaliste în țările din Africa și Asia aflate sub dominația sau sub influența lor.

Puțini sunt însă aceia care acceptă astăzi teoria Rozei Luxemburg a sub-consumului, ca explicație a crizei capitalismului.² Prin contrast, teoria supra-acumulării identifică lipsa posibilităților pentru investiții profitabile ca fiind problema fundamentală. În anumite ocazii, lipsa cererii din partea consumatorilor efectivi poate fi doar o parte a problemei – de aici puternicul accent ce se pune în zilele noastre pe așa-numita „încredere a cumpărătorului” (altfel cunoscută și drept „inabilitatea cumpărătorilor de a-și ține cărțile de credit în portofel”), ca un indicator al puterii și stabilității economice. Prăpastia pe care Luxemburg credea că o vede poate fi ușor umplută prin reinvestiții ce generează propriile cereri de bunuri de capital și alte

investiții. Și, așa cum am văzut deja în cazul fixărilor spațio-temporale, expansiunea geografică a capitalului care stă la baza unei serii de acțiuni imperialiste este foarte utilă stabilizării sistemului din cauză că ea stimulează pretutindeni cererea atât pentru bunuri de investiții, cât și pentru bunuri de consum. Pot apărea dezechilibre, desigur, între sectoare și regiuni, după cum pot rezulta și recesiuni, în unele dintre aceste regiuni. Dar este de asemenea posibilă acumularea în fața alternativei unei cereri efective stagnante, dacă și costurile investițiilor (pământ, materie primă, investiții intermediare, forță de muncă) cunosc un declin semnificativ. Accesul la materii prime și forță de muncă mai ieftine este, prin urmare, la fel de important ca și accesul la piețe largi, în asigurarea oportunităților de profit. Efectul este că teritoriile non-capitaliste trebuie să fie forțate să-și deschidă nu numai comerțul (care poate fi un sprijin) dar și să permită capitaliștilor străini să investească în afaceri profitabile folosind forță de muncă și materii prime mai ieftine, pământ la prețuri scăzute și având și alte asemenea facilități. Problema principală a oricărei logici capitaliste a puterii nu este dacă teritoriile trebuie să fie ținute în afara unei dezvoltări de tip capitalist, ci ca ele să fie menținute permanent deschise. Din acest punct de vedere, represiunile coloniale de genul celor petrecute în dese rânduri la sfârșitul secolului al XIX-lea ar putea fi interpretate nu ca o agresiune, dar ca un mod de autoapărare, un caz în care logica teritorială o ține în frâu pe cea capitalistă. Teama de concurență a determinat Marea Britanie, de pildă, să prevină apariția în India a unei viguroase dinamici capitaliste și prin urmare a limitat drastic posibilitatea existenței în regiune a unor fixări spațio-temporale. Dinamica deschisă a economiei atlantice a însemnat pentru Marea Britanie mai mult decât imperiul colonial represiv dezvoltat în India, de unde cu siguranță englezii au reușit să obțină surplusuri, dar care nu a funcționat ca o zonă majoră de desfășurare a surplusului de capital britanic. Dar, judecând după același criteriu, tocmai dinamica deschisă a comerțului atlantic a fost factorul ce a deschis posibilitatea înlocuirii Marii Britanii de către Statele Unite, ca putere hegemonică mondială. Dacă Arendt are dreptate și acumularea nelimitată necesită o acumulare similară de putere politică, atunci asemenea schimbări sunt imposibil

de evitat și orice încercare de a o face poate genera dezastre. Formarea imperiilor „închise”, după primul război mondial, a jucat cu certitudine un rol important în neputința de a rezolva problema supra-acumulării din anii '30 și a pus bazele economice ale conflictelor teritoriale ce vor culmina cu declanșarea celui de-al doilea război mondial. Logica teritorială a dominat-o și a inhibat-o pe cea capitalistă, forțând-o așadar să intre într-o criză terminală prin conflicte teritoriale.

Multitudinea de evenimente istorico-geografice produse în secolul XX vine să certifice argumentul supra-acumulării. Oricum, opinia Rozei Luxemburg merită încă să fie luată în considerare, începând cu ideea că, prin definiție, capitalismul trebuie să aibă mereu ceva „din exteriorul lui” spre a se stabiliza, în mod special pentru că se face ecoul concepției hegeliene (despre care am discutat în capitolul 3), despre dialectica internă a capitalismului, obligat să caute soluții exterioare propriilor probleme. Să luăm apoi argumentul lui Marx referitor la crearea unei armate industriale de rezervă.³ Acumularea de capital, în absența unor puternice curente de dezvoltare tehnologică menite să scutească eforturile muncitorilor, are nevoie de o creștere a forței de muncă. Acest fapt se poate întâmpla în mai multe feluri. Creșterea populației este importantă (și majoritatea analiștilor obișnuiesc să uite strictetea lui Marx vizavi de această chestiune). Capitalul poate beneficia, de asemenea, de „rezerve latente” din rândul țărănimii sau, prin extensie, poate mobiliza forță de muncă mai ieftină din colonii și alte teritorii externe. Atunci când și aceste măsuri eșuează, capitalismul poate utiliza propria putere de a induce schimbări tehnologice și investiții spre a induce șomajul (prin concedieri), creând astfel în mod direct o armată de rezervă, din muncitori fără slujbe. Acest fenomen tinde să exercite o presiune descendentă asupra ratelor salariale și astfel deschide noi oportunități pentru desfășurarea profitabilă de capital. În toate aceste situații, capitalismul are într-adevăr nevoie de ceva „din exteriorul lui” spre a acumula, dar în ultimul caz luat în considerare, el aruncă, până la un punct, clasa muncitoare în afara sistemului, pentru a o putea avea la îndemână și a o folosi mai târziu, în scopuri de acumulare. Vorbind în limbajul teoriilor politice post-moderne contemporane, am putea spune că și

capitalismul creează întotdeauna, în mod necesar, propria sa „dublură”. Ideea că un anumit tip de „exterior” este necesară pentru stabilizarea capitalismului are, prin urmare, relevanța ei. Dar capitalismul poate în egală măsură folosi un „exterior” preexistent (formațiunile sociale non-capitaliste sau unele sectoare din cadrul capitalismului – precum ar fi educația – care încă nu au fost reduse la un nivel proletar), dar și crea altul, în mod activ. V-aș propune să analizăm serios, în cele ce urmează, această dialectică „interior-exterior”. Voi începe prin a examina cum „relația organică” dintre reproducția dezvoltată, pe de o parte și procesele, deseori violente, de depozitare, pe de alta, au făurit geografia istorică a capitalismului. Aceasta ne va ajuta să înțelegem mai bine ce înseamnă forma capitalistă a imperialismului.

Interesant e faptul că și Arendt avansează o serie de argumente similare. Depresiunile economice dintre 1860-1870, în Marea Britanie, susține ea, au inițiat crearea unei noi forme de imperialism:

Expansiunea imperialistă a fost declanșată brusc, printr-o curioasă criză economică, supraproducția de capital și apariția banilor „excedentari”, rezultatul unei economisirii stricte, care astfel nu au mai putut găsi investiții productive în interiorul granițelor. Pentru prima oară, investiția de putere nu mai pava drumul pentru investiția de bani, dar exportul de putere a urmat supus calea exportului de bani, de vreme ce investițiile necontrolate, în alte țări, amenințau siguranța zilei de mâine pentru largi pături sociale din propria țară și creau premisele transformării întregii economii capitaliste dintr-un sistem de producție într-unul de speculații financiare. De asemenea, exista posibilitatea înlocuirii profitului obținut din producție cu unul rezultat din comisioane. Deceniul de dinaintea apariției germenilor imperialismului, anii '70 ai secolului XIX, a fost martorul unor creșteri fără precedent de scandaluri financiare, escrocherii și aventuri riscante pe piața de capital.

Acest scenariu ne sună astăzi destul de familiar, dată fiind experiența anilor 1980-1990. Dar descrierea pe care Arendt o dă ripostei burgheziei la această criză este de reținut. Burghezia a realizat,

precizează ea, „pentru prima oară că păcatul original al tâlhăriei și hoției, care cu multe secole în urmă făcuse posibilă «acumularea de capital originală» (Marx) și a declanșat toate acumulările ce au urmat, trebuia iarăși pus în practică, de vreme ce motorul acumulării încetase subit să mai funcționeze”.⁴

Procese pe care Marx, urmându-l pe Adam Smith, le numea de acumulare „primitivă” sau „originală”, constituie, în opinia lui Arendt, o importantă și permanentă forță în geografia istorică a acumulării de capital, de-a lungul erei imperialiste. Ca și cazul rezervelor de forță de muncă, capitalismul necesită întotdeauna un fond de bunuri venite din exteriorul lui, dacă vrea să înfrunte și să împiedice presiunea supra-acumulării. Dacă aceste bunuri, precum un teren liber sau o nouă sursă de materii prime, nu îi sunt la îndemână, capitalismul trebuie să le producă în vreun fel. Totuși, Marx nu ia în calcul această posibilitate, cu excepția cazului creării unei armate industriale de rezervă, prin șomaj provocat tehnologic. Este interesant să vedem de ce.

Reticența lui Marx

Teoria marxistă a acumulării de capital este construită prin prisma unor factori inițiali care în mare se potrivesc celor vehiculați și de economia politică clasică. Acești factori sunt : piețe competitive, funcționând liber, pe baza acordurilor instituționale ale proprietății private, individualismul juridic, libertatea contractelor și structuri legale și guvernamentale potrivite, garantate de un stat care facilitează aceste drepturi și de asemenea asigură integritatea banilor, ca un depozit de valori și ca un mediu de circulație. Rolul capitalistului ca producător de utilități și comerciant este deja bine stabilit și forța de muncă devine ea însăși un bun care își vinde propria valoare, la un preț convenabil. Acumularea „primitivă” sau „originală” s-a produs deja și acum acumularea acționează ca o „reproducere dezvoltată” (chiar dacă prin exploatarea forței de muncă în cadrul procesului de producție) în condiții de „pace, prosperitate și egalitate”. Aceste concepții ne permit să vedem ce s-ar putea întâmpla dacă proiectele

liberale ale analiștilor clasici de economie politică sau, în zilele noastre, proiectele neolibérale ale economiștilor, sunt realizate. Genialitatea metodei dialectice a lui Marx a fost de a arăta, după cum recunoștea fără echivoc Roza Luxemburg, că liberalizarea pieței – crezul de căpătâi al liberalilor și neoliberalilor – nu va produce un stat armonios în care fiecare să-și găsească bunăstarea deplină. Dimpotrivă, va genera un nivel mai accentuat de inechitate socială (cum de altfel tendința globală a ultimilor trei decenii de neoliberalism a demonstrat cu prisosință, mai ales în țări ca Marea Britanie și Statele Unite, care au fost cele mai apropiate de această linie politică). Și va produce, mai prevede Marx, instabilități serioase și mereu crescânde, culminând cu declanșarea de crize cronice de super-acumulare (de genul celei la care suntem martori acum).

Dezavantajul acestor concepții este că ele împing acumularea bazată pe jaf, fraudă și violență către un „stadiu original” care nu mai este considerat relevant sau, cum presupune Luxemburg, ca fiind ceva „exterior” capitalismului ca sistem închis. A reevaluare generală a persistenței practicilor prădalnice ale acumulării „primitive” sau „originare”, în cadrul îndelungatei geografii istorice a acumulării de capital este, de aceea, necesară, după cum mai mulți comentari au remarcat, recent.⁵ De vreme ce pare neobișnuit să considerăm un proces în plină evoluție drept „primitiv” sau „original”, voi înlocui, în cele ce urmează, acești termeni cu sintagma „acumulare prin depozitare”.

Acumulare prin depozitare

O privire mai detaliată asupra descrierii pe care Marx o dă acumulării primitive dezvăluie o gamă largă de procese.⁶ Acestea includ privatizarea terenurilor și izgonirea populațiilor țărănești; conversiunea variatelor forme de drepturi de proprietate (comună, colectivă, statală etc), în drepturi de proprietate exclusiv privată; suprimarea drepturilor asupra terenurilor aflate în folosință comună (pășuni, islazuri); transformarea forței de muncă în marfă și eliminarea formelor de producție și consum alternative (indigene); procese,

coloniale, neocoloniale și imperialiste, de însușire a bunurilor (inclusiv a resurselor naturale); monetizarea schimburilor și taxelor, în mod special a celor asupra pământurilor; comerțul de sclavi; dobânda cămătărească, îndatorirea și, în fine, sistemul de credite ca mijloace radicale ale acumulării primitive. Statul, cu monopolul său coercitiv și având legalitatea de partea sa, joacă un rol crucial în sprijinirea și promovarea acestor procese și, așa cum am demonstrat în capitolul 3, există argumente îndubitabile că tranziția către o dezvoltare capitalistă a avut și continuă să aibă o importanță covârșitoare asupra poziției unui stat. Rolul de factor de dezvoltare al statului menține logicile capitalistă și respectiv, teritorială întotdeauna împletite, chiar dacă acestea nu sunt, în mod necesar, în total acord una cu cealaltă.

Toate caracteristicile acumulării primitive pe care Marx le menționează au rămas prezente pregnante în cadrul geografiei istorice a capitalismului, chiar până în zilele noastre. Strămutarea populațiilor țărănești și formarea unui proletariat lipsit de pământ s-au accelerat în țări precum Mexic și India în ultimele trei decenii, unde multe resurse aflate în proprietate comună, precum apa, au fost privatizate (deseori la insistențele Băncii Mondiale) și aduse în cadrul logicii capitaliste de acumulare, forme de producție și consum alternative au fost suprimate. Industriile naționalizate au fost privatizate. Fermele familiale au fost acaparate de marii afaceriști agrari, iar sclavia nu a dispărut (în mod special în ceea ce privește comerțul sexual).

Discuțiile critice purtate de-a lungul anilor pe marginea teoriei marxiste a acumulării primitive – care este totuși mai curând o schiță decât o explorare sistematică – sugerează existența unor lacune ce trebuie completate. Procesul transformării maselor muncitoare în proletariat (proletarizare), de pildă, atrage după sine un amestec de coerciții și de însușiri ale unor calități precapitaliste, relații sociale, cunoștințe, mentalități și credințe din partea acelor care sunt incluși în acest proces. Relațiile de rudenie, aranjamentele familiale și casnice, relațiile interumane și cele de autoritate (inclusiv cele exercitate prin religie și instituțiile sale) au toate un rol bine determinat. În unele cazuri, structurile preexistente vor fi violent reprimite ca nefiind compatibile cu munca în sistemul capitalist, dar există destule poziții ce sugerează că asemenea structuri pot fi totuși cooptate,

într-o încercare de a făuri un consens, opus bazelor coercitive ale formării claselor muncitoare. În concluzie, acumularea primitivă cuprinde atât acapararea cât și cooptarea realizărilor sociale și culturale pre-existente, însă și înfruntarea și chiar suprimarea acestora. Condițiile conflictului și ale formării clasei muncitoare variază foarte mult și asistăm de aceea, așa cum Thompson, printre alți teoreticieni, observa, la apariția unui curent de opinie care vede clasa muncitoare formându-se „prin ea însăși”, deși, este adevărat, în condiții ce nu depind de voința ei.⁷ Rezultatul este adesea părăsirea cadrului deja stabilit, referitor la rolul relațiilor sociale precapitaliste în formarea clasei muncitoare și crearea unor orientări diferite, geografice, istorice și antropologice, asupra modului în care trebuie definită clasa muncitoare. Indiferent cât este de extins procesul de „proletarizare”, rezultatul nu este crearea unui proletariat omogen.⁸

Unele dintre mecanismele acumulării primitive pe care le vehiculează Marx se dovedesc însă a juca în prezent un rol chiar mai important decât au jucat în trecut. Sistemul de creditare și capitalul financiar au devenit, așa cum Lenin, Hilferding și Luxemburg remarcă la unison, la începutul secolului XX, pârgii esențiale ale fraudei, jafului și hoției. Puternicul val de finanțializare ale cărui baze au fost puse după 1973 a fost la fel de edificator pentru acest stil speculativ și prădalnic. Promovarea stocurilor, schemele de câștiguri piramidale, distrugerea bunurilor prin inflație, devalorizarea lor prin fuziuni și achiziții și introducerea unor măsuri drastice pentru neplata datoriilor care au adus populații întregi, chiar și în statele capitaliste avansate, la stadiul de simpli „sclavi îndatorați”, ca să nu mai vorbim de fraudele marilor corporații și depozitarea de bunuri și valori (jefuirea fondurilor de pensii și decimarea lor în urma colapsului corporațiilor financiare) prin manipulări de stocuri și credite – toate acestea reprezintă principalele însușiri ale capitalismului contemporan. Colapsul gigantului Enron a dus la ruinarea a mii de americani, a dus la distrugerea mijloacelor lor de trai și a pensiilor. Dar, mai presus de toate, trebuie să acordăm atenție la raidurile speculative întreprinse de instituțiile majore ale capitalului financiar, de genul acumulării prin depozitare, veritabilă sabie a lui Damocles a zilelor noastre.

Întregul mecanism al acumulării prin depozitare este astăzi larg deschis. Discuțiile asupra drepturilor de proprietate intelectuală, în negocierile din cadrul Organizației Mondiale a Comerțului (așanumitele acorduri TRIPS) au generat situații prin care, în urma acordării de licențe și patente pentru materialul genetic, germeni de plasmă și alte produse de acest gen, ele pot fi utilizate tocmai împotriva populației cu ajutorul căreia au fost create. „Biopirateria” cunoaște o dezvoltare fulminantă și jefuirea resurselor genetice ale lumii se desfășoară în prezent sub oblăduirea și spre beneficiul câtorva mari concerne farmaceutice. Degradarea continuă a mediului înconjurător, bun al întregii omeniri (pământ, aer, apă) și proliferarea degradării habitatului care împiedică desfășurarea oricărei forme de agricultură intensivă au rezultat de asemenea din transformarea, fără discernământ, a naturii, în toate formele sale, într-un bun economic. O transformare similară a formelor culturale, istorice și a creativității intelectuale atrage după sine depozități masive (industria muzicală este, în această privință, de notorietate pentru acapararea și exploatarea rădăcinilor culturale și a creativității). Corporatizarea și privatizarea bunurilor până nu de mult publice (cum ar fi universitățile), spre a nu mai discuta de valul de privatizări (de la rețeaua de apă până la utilitățile publice de orice gen) care au împânzit lumea, indică o tendință fulminantă de „împrejmuire a bunurilor comune”. Ca și în trecut, puterea statală este frecvent folosită pentru a forța derularea unor astfel de procese, chiar și împotriva voinței populare. Sabia cu două tăișuri a cadrului legislativ, desemnat să protejeze forța de muncă și mediul de degradare, a generat pe de altă parte pierderea unor drepturi. Iar revenirea drepturilor de proprietate comună câștigate de-a lungul timpului, prin grele bătălii de clasă (dreptul la o pensie de stat, dreptul la bunăstare, la sistemul național de asistență medicală), către domeniul privat, a reprezentat una dintre cele mai greșite politici de depozitare, făcute în numele respectării stricte a conceptelor neoliberale.

Caracterul specific al capitalismului mai este dat atât de practicile prădalnice și frauduloase, cât și de cele „canibalistice”. Dar este, așa cum observa Roza Luxemburg, „deseori dificil să determini, în haosul de violență și de lupte acerbe pentru putere, legile aspre ale proceselor

economice”. Acumularea prin depozitare se poate desfășura într-o varietate de forme și există aspecte în egală măsură probabile și întâmplătoare despre al său *modus operandi*.

Așadar cum anume acumularea prin depozitare ajută rezolvarea problemei supra-acumulării? Supra-acumularea, repet, este o situație în care surplusul de capital (poate însoțit și de surplus de forță de muncă) rămâne nefolosit, fără perspective de a genera profituri. Termenul cu care operăm este, aici, surplusul de capital. Ceea ce face acumularea prin depozitare este să asigure apariția unei serii de bunuri de consum (incluzând forța de muncă), la prețuri foarte scăzute și uneori, chiar în mod gratuit. Capitalul supra-acumulat poate confiscă aceste bunuri și le poate da imediat o utilizare profitabilă. În cazul acumulării primitive, așa cum a descris-o Marx, aceasta implică acapararea de terenuri, îngrădirea lor și alungarea foștilor proprietari, ce devin astfel proletariat lipsit de pământ, apoi înscrierea terenului astfel dobândit în curentul acumulării de capital. Privatizarea (locuințelor sociale, a telecomunicațiilor, a transporturilor, a sistemului de alimentare cu apă etc, în Marea Britanie, de pildă) a deschis, în ultimii ani, vaste perspective de desfășurare a capitalului supra-acumulat. Colapsul fostei Uniuni Sovietice, precum și deschiderea politică și mai ales economică a Chinei au determinat masiva eliberare a unor bunuri până acum nedisponibile în cadrul fluxului acumulării de capital. Ce s-ar fi întâmplat însă cu capitalul supra-acumulat în decursul ultimilor 30 de ani, dacă aceste noi zone de acumulare nu s-ar fi deschis? Probabil că atunci capitalismul ar fi trecut din nou printr-o criză cronică de supra-acumulare, similară celei din 1973, iar proiectele neoliberale de privatizare cvasigenerală ar fi căpătat sens, ca fiind singura modalitate de a rezolva problema. O altă soluție ar fi fost introducerea în sistem a materialelor brute ieftine (precum petrolul). Costurile de producție ar fi fost reduse și profiturile, prin urmare, ar fi crescut. După cum faimosul „rechin al presei”, australianul Rupert Murdoch, sublinia, soluția la actualele probleme economice este scăderea prețului petrolului de la 30 de dolari, sau chiar mai mult, barilul, la doar 20 de dolari! Și atunci să ne mai mirăm de ce publicațiile lui Murdoch s-au dovedit niște suporteri atât de înflăcărați ai războiului din Irak?⁹

Același scop poate fi atins și prin devalorizarea bunurilor de capital și a forței de muncă deja existente. Bunurile devalorizate pot fi cumpărate la prețuri derizorii și reintroduse ulterior, în mod profitabil, în circulație, prin capitalul supra-acumulat. Dar acest proces necesită o devalorizare anterioară, care înseamnă automat declanșarea unei crize. Crize de acest gen pot fi orchestrate, conduse și controlate spre a raționaliza sistemul. Fenomenul este deseori întâlnit în strategia programelor de austeritate administrate de stat, care face astfel uz de pârgghiile cheie ale sistemelor de rate și credite. Crizele limitate pot fi impuse de către forțe externe asupra unui anumit sector, asupra unui anumit teritoriu, sau chiar asupra întregului complex al activității capitaliste. Este lucrul la care sistemul financiar internațional (condus de FMI), sprijinit de state puternice (precum SUA), se pricepe de minune. Astfel, se generează periodic stocuri de bunuri devalorizate și în multe cazuri total lipsite de valoare, în unele părți ale lumii, cărora li se poate da o utilizare profitabilă prin surplusurile de capital fără posibilități de desfășurare, din alte părți. Wade și Veneroso au sesizat esența acestui proces când au scris despre criza asiatică din anii 1997-1998:

Crizele financiare au provocat întotdeauna transferul de proprietate și putere către aceia care și-au menținut propriile bunuri intacte și care sunt în situația de a crea credite, iar criza asiatică nu face excepție de la regulă... nu încapă îndoială că aici, corporațiile occidentale și cele japoneze au fost marii învingători... Combinația dintre devalorizarea masivă, liberalizarea financiară impusă de FMI și recuperarea facilitată de aceeași instituție au precipitat chiar cel mai mare transfer de bunuri din timp de pace, de la proprietarii autohtoni la cei străini, din ultimii cincizeci de ani, pe plan mondial, și au surclasat net transferurile similare survenite în America Latină, în anii '80 sau în Mexic, în 1994, în ambele beneficiarul principal fiind Statele Unite. Asemenea situații anulează expresia atribuită lui Andrew Mellon, „În cadrul unei depresiuni economice, bunurile se reîntorc la proprietarii de drept.”¹⁰

Crizele regionale și devalorizările strict localizate se vădesc a fi mijloace primordiale prin intermediul cărora capitalismul își creează în mod continuu propriul „cadru exterior”, cu care se hrănește, spre

a putea supraviețui. Crizele financiare din Asia de Est și de Sud-Est, din 1997-1998 au fost un exemplu clasic, în acest sens.¹¹ Analogia cu crearea unei armate industriale de rezervă prin lăsarea oamenilor fără slujbe este exactă. Bunurile valoroase sunt scoase din circulație și devalorizate. Ele rămân neutilizate până când un surplus de capital le cuprinde, dând astfel viață unei noi acumulări de capital. Pericolul este că asemenea crize ar putea scăpa de sub control și deveni generalizate, sau că acel „cadru exterior” al capitalismului, de care vorbeam ceva mai devreme, ar putea declanșa o revoltă împotriva sistemului ce l-a creat. Una dintre primele funcții ale intervenționismului statal și instituțiilor internaționale este să orchestreze devalorizările în moduri care permit desfășurarea acumulării prin depozitare fără a declanșa însă un colaps total. Iată, așadar, esența programelor de ajustare structurală administrate de FMI. Pentru principalele puteri capitaliste, cum ar fi de pildă Statele Unite, aceasta înseamnă dirijarea unor astfel de procese în propriul lor avantaj. Ceea ce nu-i împiedică însă pe americani să-și aroge rolul de suveran ghidat doar de sentimente de noblete, organizând veritabile „expediii de desant economic” (cum s-a întâmplat în Mexic, în 1994), spre a menține acumularea globală de capital pe linia de plutire. Dar există aici, ca și în cazul oricărui joc de noroc, pericolul de a pierde: panica bruscă și evidentă a Departamentului american de Finanțe și a FMI în decembrie 1998 (după ce Rusia, căreia nu-i mai rămăsese nimic de pierdut, s-a declarat, pur și simplu, falită și când se părea că economia sud-coreeană, după câteva luni de frământări intense, era în pragul colapsului, putând provoca o reacție în lanț) ilustrează cât de aproape de marginea prăpastiei pot duce asemenea forme de calcul.¹²

Amestecul de coerciție și consens în cadrul unor astfel de activități de afaceri variază considerabil, dar acum observăm mai clar cum hegemonia se clădește prin intermediul mecanismelor financiare în așa fel încât beneficiarul să fie chiar hegemonul, în vreme ce acesta conduce restul țărilor către ceea ce se dorește a fi „calea de aur a dezvoltării capitaliste”... Cordonul ombilical care unește acumularea prin depozitare și reproducția dezvoltată este astfel creat de capitalul financiar și de instituțiile de credit, sprijinite, ca de fiecare dată, de puterea statală.

Lumea tuturor posibilităților

Atunci cum vom putea întrezări legile draconice în cadrul nenumăratelor posibilități pe care le incumbă acumularea prin depozitare? Știm, desigur, că până la un anumit nivel, acest fenomen se petrece tot timpul și că poate lua multe forme, atât legale, cât și ilegale. Să luăm de pildă un procedeu întâlnit pe piața imobiliară americană și cunoscut sub numele de „răsucire”. O casă degradată este cumpărată la un preț derizoriu, i se aduc câteva îmbunătățiri și cosmetizări de fațadă, apoi este vândută la un preț exorbitant, prin intermediul unui pachet ipotecar aranjat de vânzător, către o familie de condiție modestă care este convinsă că a pus mâna pe casa visurilor ei! Dacă familia respectivă se va confrunta cu dificultăți de plată sau va fi nevoită să facă serioase cheltuieli pentru întreținerea locuinței (care cu siguranță vor apărea), atunci casa va fi revândută. Acest proces nu este chiar ilegal (aviz eventualilor cumpărători!), dar efectul este unul devastator asupra familiilor cu venituri mici, depozitându-le de puținele economii pe care reușiseră să le facă. Aceasta este acumularea prin depozitare. Există nenumărate activități (atât legale cât și ilegale) de acest gen care afectează controlul bunurilor de către o clasă, în favoarea alteia.

Dar cum, când și de ce acumularea prin depozitare iese din conul de umbră în care stă de obicei, spre a deveni forma dominantă de acumulare, vizavi de reproducția dezvoltată? Într-o oarecare măsură, această „ieșire la rampă” are legătură cu modul și timpul de formare a crizelor în cadrul reproducției dezvoltate. Dar poate, totodată, să reflecte încercările întreprinse de către antreprenori și de către statele în curs de dezvoltare spre a se „alinia” sistemului și a obține beneficii directe din acumularea de capital.

Orice formațiune socială sau teritoriu care este adus sau se integrează el însuși în logica proprie dezvoltării capitaliste trebuie să treacă printr-o serie de schimbări structurale, instituționale și legale de anvergură, schimbări pe care Marx le încadrează, în clasificarea sa, la categoria acumulării primitive. Colapsul fostei Uniuni Sovietice a pus exact această problemă. Rezultatul a fost un episod sălbatic de acumulare primitivă, pus însă sub auspiciile

„terapii de șoc”, pe care o recomandaseră cu căldură tocmai marile puteri capitaliste și instituțiile financiare internaționale... Tulburările sociale și pagubele suferite de populație au fost imense, iar distribuirea bunurilor care a rezultat prin privatizare și reforme de piață a fost asimetrică și nu a condus către acel gen de activitate de investiții care apare o dată cu reproducția dezvoltată. Chiar mai recent, trecerea spre un capitalism dirijat de stat, în China, a determinat formarea unor valuri succesive de acumulare primitivă. Politica economică de succes de până atunci a fost forțată să eșueze, iar înfloritoarele corporații din regiunea Shanghai (care au oferit componente și piese pentru industriile majore ale zonei metropolitane) s-au văzut obligate fie să se închidă, fie să se privatizeze, ducând astfel la o prăbușire a bunăstării sociale și a fondurilor de pensii și creând o uriașă masă de șomeri și săraci. Efectul obținut a fost transformarea companiilor chinezești rămase mult mai puternice și mai competitive pe piața mondială, dar pentru aceasta, a trebuit să se plătească un tribut greu: devalorizarea și distrugerea unui întreg mediu de afaceri, viabil și înfloritor. Și, pe când profiturile acțiunii rămăneau firave, rezultatele vizibile erau provocarea de pagube sociale imense și chiar răbufniri, uneori violente, ale nemulțumirii claselor sărace din zonele dezavantajate de acest proces.¹³

Acumularea prin depozitare poate fi interpretată aici ca fiind prețul ce trebuie plătit pentru realizarea unei ofensive de succes în dezvoltarea capitalistă cu ajutorul solid al puterii statale. Aplicarea acestei metode poate fi ghidată din interior (ca în cazul Chinei), sau impuse din exterior (ca în cazul dezvoltării neocoloniale în zonele din sud-estul Asiei sau al abordării reformelor structurale pe care administrația Bush le propune acum, spre a însoți ajutoarele acordate națiunilor sărace). În cele mai multe dintre cazuri, se poate vorbi de o combinație între motivații interne și presiuni externe, care stă în spatele acestor transformări. Mexic, de pildă, a abandonat sistemul de protecție socială – și așa slab – al țăranilor și populațiilor indigene, în anii '80, parțial sub presiunea vecinului de la nord, spre a adopta practici neolibérale de privatizare, în schimbul asistenței financiare și a posibilității de acces pe piața americană, prin intermediul acordurilor NAFTA. Și chiar și atunci când motivațiile

par să fie predominant interne, condițiile externe contează foarte mult. Punerea bazelor Organizației Mondiale a Comerțului ușurează acum eforturile Chinei de a pătrunde în sistemul capitalist mondial, într-o măsură mult mai mare decât s-ar fi petrecut lucrurile în anii '30, când autarhia din cadrul imperiilor „închise” domina economia capitalistă, sau chiar și în anii '60, când așa-numitul „sistem Bretton-Woods”, adoptat de marile puteri capitaliste ținea fluxurile de capital sub un control strict. Condițiile de după 1973 au fost mult mai favorabile pentru orice țară sau complex regional care dorea să se integreze în sistemul capitalist mondial – și acest fapt a reprezentat tocmai reversul a ceea ce presiunile americane de deschidere a piețelor ar fi urmărit să determine. De aici, rapida ascensiune a unor teritorii precum Singapore, Taiwan și Coreea de Sud, și alte câteva țări și regiuni proaspăt industrializate. Posibilitățile ce se deschideau astfel în fața economiilor acestor „tigri asiatici” au atras însă valuri de dezindustrializare în multe dintre statele capitaliste dezvoltate (și nu numai în acestea, după cum am văzut în capitolul 3), făcând totodată ca și țările proaspăt industrializate să fie mai vulnerabile la mișcările de capital speculativ, la competiția spațio-temporală și la următoarele valuri de acumulare prin depozitare, așa cum s-a văzut în timpul crizei din 1997-1998. Astfel a fost construită și exprimată volatilitatea capitalismului internațional.

Devalorizările implicate în cursul crizelor distrug deseori bunăstarea socială, afectează instituțiile sociale, în general. Acest lucru se întâmplă în mod tipic când sistemul de credite exercită o presiune accentuată asupra debitorilor, când lichiditățile dispar, iar firmele și întreprinderile sunt aduse în stare de faliment. Nu există nici o modalitate pentru ca proprietarii să-și mențină bunurile și ei sunt nevoiți să renunțe la ele în schimbul unui preț derizoriu, oferindu-le capitaliștilor care dispun de suficienți bani lichizi pentru a le acapara. Dar circumstanțele variază destul de mult. Deplasările ce au avut loc în Statele Unite, în regiunea Dust Bowl, în anii '30 și migrația în masă a acelor muncitori agricoli cunoscuți sub numele peiorativ de „okies” către California (atât de dramatic descrisă de Steinbeck, în „Fructele mâniei”) au reprezentat un violent precursor al lungului proces de dezrădăcinare a familiilor de fermieri americani, prin așa-

numitul „agro-business”. Prima pârgie a acestei tranziții a fost întotdeauna sistemul de credit, dar poate cel mai interesant aspect al ei este modul în care instituțiile statale s-au prefăcut îngrijorate de soarta familiilor de fermieri, arătându-se gata de a le ajuta, dar de fapt jucând un rol subversiv, pentru facilitarea tranziției pe care pretindeau că ar vrea să o înfrâneze.

Acumularea prin depozitare s-a făcut tot mai puternic simțită după 1973, această expansiune reprezentând un soi de compensație pentru problemele cronice ale supra-acumulării apărute în cadrul reproducției dezvoltate. Motorul principal al expansiunii a fost punerea la punct, mai ales la comanda Statelor Unite, a unui sistem financiar internațional care putea, în anumite momente, să pedepsească, prin intermediul unor „atacuri de devalorizare și acumulare prin depozitare”, fie mai cu blândețe, fie mai aspru, anumite sectoare industriale sau chiar teritorii întregi. Dar deschiderea a noi teritorii către dezvoltarea capitalistă și către economia de piață, specific capitalistă a avut de asemenea un rol important, așa cum acumularea primitivă a făcut în acele țări (precum Coreea de Sud, Taiwan și în prezent, mult mai spectaculos, în China) care au căutat să se integreze în capitalismul mondial ca jucători activi. Pentru ca toate aceste fenomene să se petreacă, a fost nevoie nu doar de un comerț mai liber și de o „finanțializare” accentuată, ci în primul rând de o manieră radical diferită de abordare a felului în care puterea statală, întotdeauna un jucător de prim rang în sfera acumulării prin depozitare, trebuie să se desfășoare. Apariția teoriei neoliberale și a politicilor de privatizare asociate ei a reflectat pe deplin ceea ce au însemnat aceste schimbări în economia mondială.

Privatizarea: tăișul ascuțit al acumulării prin depozitare

Neoliberalismul, ca doctrină de economie politică, a apărut în jurul anului 1930. Opus radical comunismului, socialismului și altor forme ce propovăduiau intervenția activă a statului și în alte sfere de activitate decât cele strict necesare pentru asigurarea securității instituțiilor de piață, activității antreprenoriale și a proprietății pri-

vate, neoliberalismul a debutat ca un conglomerat de idei economice ignorate și chiar izolate de economiștii epocii, prinzând formă în anii '40, prin contribuția unor analiști precum von Hayek, Ludvig von Mises, Milton Friedman și, cel puțin pentru o perioadă, Karl Popper. Ar fi fost necesară, prevedea, corect, von Hayek, trecerea unei generații pentru ca ideile vehiculate de neoliberali să devină curentul principal, în cadrul economiei mondiale. Adunând fonduri de la corporațiile care nutreau simpatii față de ea și fondând institute de cercetări interdisciplinare, mișcarea neoliberală a generat în mod constant un curent tot mai puternic de analize, scrieri, polemici și luări de poziție în plan politic, în anii '60 și '70. Dar această mișcare nu era încă luată în seamă, ba chiar era dezauată de către personalitățile din sferele politico-economice. Abia după grava criză de supra-acumulare din anii '70 a devenit evident că neoliberalismul trebuie considerat o alternativă viabilă la renumitul „model keynesian” și la alte tipuri de politici economice, care acordau statului un rol primordial. Iar Margaret Thatcher a fost aceea care, căutând o soluție la gravele probleme economice din timpul guvernării sale, a descoperit mișcarea neoliberală și a recurs la studiile interdisciplinare ale acesteia, pentru a găsi căi de acțiune, după venirea la putere, în 1979.¹⁴ Împreună cu Roland Reagan, „doamna de fier” a politicii europene a transformat radical orientarea activității statale, determinând statul să devină un sprijinitor puternic al acumulării de capital. FMI și Banca Mondială și-au schimbat politica peste noapte și în decursul a doar câțiva ani, doctrina neoliberală a întreprins un marș rapid și victorios spre dominarea gândirii politice, în marile state capitaliste, în primul rând în sfera anglo-americană, dar și în restul Europei și al lumii. Iar dacă privatizarea și liberalizarea pieții au reprezentat formula magică a mișcării neoliberale, rezultatul a fost apariția unui nou val de „îngrădire a bunurilor comune”, mișcare ce s-a transformat într-un obiectiv de prim ordin al politicii de stat. Bunurile și proprietățile deținute de stat sau aflate în folosință comună au fost introduse pe piață, în așa fel încât capitalul supra-acumulat să poată investi în ele, să le dezvolte și să facă speculații pe seama lor. Noi orizonturi de activitate profitabilă au fost astfel deschise și aceasta a determinat rezolvarea, cel puțin pentru o perioadă, a

problemei supra-acumulării. Oricum, o dată pusă în mișcare, mișcarea a creat incredibile presiuni pentru a găsi noi și noi câmpuri de manifestare, atât în interiorul țărilor respective, cât și peste hotare, oriunde existau posibilități de privatizare.

În cazul lui Thatcher, importantul stoc de locuințe sociale s-a numărat printre primele bunuri ce au fost privatizate. La prima vedere, aceasta a apărut ca un cadou făcut claselor sărace, care puteau de acum să cumpere, la un preț relativ scăzut, locuințele pe care până în momentul respectiv le putuseră doar închiria, și care preluau controlul asupra unor bunuri valoroase, mărindu-și astfel averea și bunăstarea. Dar o dată ce transferul a fost realizat, speculațiile imobiliare au înflorit imediat, în primul rând în zonele rezidențiale din centrul marilor orașe; prin promisiuni, aranjamente dubioase și chiar amenințări, populațiile sărace au fost obligate să se mute din locuințele abia primite, în cartierele mărginașe ale metropolelor; în locul lor, în fostele locuințe sociale, renovate de către samsarii imobiliari venind oameni de condiție socială superioară, care aveau bani să-și permită o casă mai scumpă. În scurt timp, muncitorii cu venituri modeste nu au mai fost capabili să-și cumpere case, iar nesiguranța zilei de muncă a generat un profund val de nemulțumiri. În Marea Britanie, privatizările masive care au urmat (în rețeaua de alimentare cu apă, telecomunicații, electricitate, energie, transporturi etc), vinderea cvasitotalității companiilor publice către concerne private și transformarea multor instituții publice (precum universitățile), după modelul antreprenorial, au produs o schimbare radicală în modelul dominant al relațiilor sociale și totodată o redistribuire a bunurilor, fenomenul favorizând mai degrabă clasele avute decât pe cele sărace.

Același standard al redistribuirii bunurilor poate fi întâlnit pretutindeni unde s-au produs privatizări. Banca Mondială a promovat în Africa de Sud, după prăbușirea regimului de apartheid, o politică economică specială, menită să demonstreze că o eficiență sporită nu poate fi atinsă decât prin privatizarea și liberalizarea pieței. Instituția a încurajat, de pildă privatizarea regiilor de alimentare cu apă și „recuperarea totală a costurilor” prin intermediul utilităților deținute de municipalitate. Consumatorii au fost obligați să plătească pentru apa pe care o consumau, în loc să o primească gratis, din partea

statului, ca până atunci. Obținând profituri mai mari, utilitățile ar fi putut, suna teoria Băncii Mondiale, să-și extindă serviciile în mod continuu, pentru mai buna deservire a consumatorilor, urmând ca, pe viitor, în măsură ce se introduceau tehnologii moderne, mai fiabile, facturile la apă să scadă. Dar, incapabili să-și plătească datoriile către regiile de apă, tot mai mulți utilizatori au renunțat la serviciile lor, astfel încât efectul a fost tocmai invers celui scontat: companiile de alimentare cu apă s-au văzut nevoite să crească prețurile, sărăcindu-i și mai mult pe consumatori. Cum aceștia au fost nevoiți să caute alte surse de apă, rezultatul a fost dezastruos, anume o epidemie de holeră în urma căreia mulți oameni au murit. Obiectivul propus (apă curentă pentru toți) nu a putut fi realizat, date fiind cauzele expuse mai sus. Studiile amănunțite efectuate în Africa de Sud de către McDonald și alții demonstrează astfel că și „costul recuperării investițiilor în serviciile municipale au impus un efort financiar zdrobitor asupra familiilor cu venituri mici, contribuind la numeroase debranșări de la sistemul de alimentare cu apă dar și la evacuări forțate, afectând milioane de familii sărace, ce s-au văzut astfel în imposibilitatea de a mai avea un trai cel puțin decent.”¹⁵

O logică similară, venită tot din partea „experților” de la Banca Mondială, a generat în Argentina un val masiv de privatizare (tot în ceea ce privește alimentarea cu apă, telecomunicațiile, electricitatea, transporturile), care a rezultat într-un uriaș curent de capital supra-acumulat și o explozie a prețurilor bunurilor de larg consum, urmate de colaps, de o sărăcire totală a populației (se apreciază că mai bine de jumătate dintre argentinienii au fost aduși astfel în săpă de lemn), pe măsură ce investițiile capitaliste se retrăgeau din această țară ce devenise neguvernabilă. Să luăm însă și alt exemplu, cel al drepturilor asupra pământului, în Mexic. Constituția dată în 1917, în urma revoluției mexicane, stipula protejarea drepturilor legale ale populației indigene și încorpora aceste drepturi în sistemul *ejido*, ce permitea ca pământurile să fie deținute în proprietate și folosite comună. În 1991, guvernul Salinas a votat o lege reformistă, care permitea și chiar încuraja privatizarea acestor pământuri. De vreme ce sistemul *ejido* asigurase baza unei siguranțe colective printre comunitățile de indigeni, guvernul trebuia să-și asume, pe viitor, responsabilitatea

de a asigura în continuare această siguranță, lucru de care nu s-a îngrijit. De altfel, legea nu era decât una dintre măsurile reformiste adoptate de guvernul Salinas, măsuri care, lipsite de o protecție socială adecvată, aveau să aibă efecte dramatice predictibile asupra bunăstării și veniturilor populației.¹⁶ S-a declanșat astfel o rezistență acerbă față de reformarea sistemului *ejido*, și cele mai radicale grupări de țărani sărăciți prin „bunăvoința” guvernului au sfârșit prin a se alătura rebeliunii zapatiste izbucnite în statul Chiapas, în chiar prima zi a anului 1994, adică atunci când acordul NAFTA urma să intre în vigoare. Creșterea ulterioară, de asemenea previzibilă, a nivelului de importuri a mai dat o lovitură păturilor sărace, căci produsele (grâul și porumbul, în primul rând), importate la prețuri foarte mici din Statele Unite, unde agrobusiness-ul atinsese un înalt nivel tehnologic și productiv, au dus la scăderea prețurilor de vânzare a acestor produse, provocând o pauperizare și mai accentuată a producătorilor agricoli mexicani. Amenințați să moară de foame, mulți fermieri au fost nevoiți să-și vândă pământurile și să îngroașe rândul șomerilor, din orașele supraaglomerate ale țării. Efecte asemănătoare asupra populației rurale au fost întâlnite pretutindeni. Importurile ieftine de vegetale din California și orez din Louisiana, efectuate la comanda Organizației Mondiale a Comerțului, ruinează în prezent comunitățile rurale din Japonia și Taiwan, de pildă. Concurența externă, favorizată de aceeași instituție, a dat peste cap viața în mediul rural până și în India. Efectul, precizează Roy, este devastator: „Economia rurală a Indiei, care asigura traiul a 700 milioane de persoane, a fost pur și simplu strangulată. Fermierii ce produc prea mult sunt în pericol, cei ce produc prea puțin sunt de asemenea amenințați, iar muncitorii agricoli lipsiți de pământ rămân fără slujbe, pe măsură ce marii proprietari și fermieri nu-i mai pot plăti și se văd siliți să renunțe la serviciile lor. Toți acești oameni, de ordinul milioanei, iau apoi drumul orașelor, în căutare de muncă.”¹⁷ În China se estimează că cel puțin jumătate de miliard de oameni vor trebui să fie absorbiți în procesul de urbanizare, în viitorii zece ani, dacă se dorește ca nemulțumirile și revoltele în zonele rurale să fie evitate. Cu ce se vor ocupa acești oameni în orașe rămâne încă incert, deși, așa cum am văzut, vastele planuri de dezvoltare a infrastructurii fizice acum în curs de

desfășurare în China vor reuși să pună capăt, cel puțin într-o oarecare măsură, nemulțumirii populației.

Esențialul privatizării înseamnă, concluzionează Roy, „transferul valorilor publice productive de la stat către companiile private. Valorile productive includ resursele naturale: pământul, pădurile, apa, aerul. Dar acestea sunt bunuri posedate de stat pe baza încrederii pe care populația a investit-o în el, ca organ reprezentativ al unei comunități, a unei națiuni. Să smulgi aceste valori și să le înstrăinezi, vânzându-le ca pe niște mărfuri oarecare companiilor private înseamnă, la urma urmei, un proces de depozitare barbară, la un nivel cum nu s-a mai cunoscut în istorie.”¹⁸

Că rebeliunea zapatistă din Chiapas, în Mexic, s-a produs ca o încercare disperată de a proteja drepturile populației indigene este un fapt cert. Că factorul cheie care a declanșat criza a fost implementarea unei privatizări generalizate și a liberului schimb, prin acordurile NAFTA, de asemenea nu poate fi pus la îndoială. Izbucniri violente, de acest gen, ridică problema spinoasă a rezistenței în fața acumulării prin depozitare.

Conflicte implicând acumularea prin depozitare

Acumularea primitivă, așa cum o descrie Marx, atrage după sine o întreagă gamă de conflicte episodice, dar foarte violente. Nașterea capitalismului nu a fost o afacere pașnică. A fost scrisă în istoria lumii, cum frumos spune gânditorul german, „cu litere de foc și sânge”. Christopher Hill, în cartea sa *The World Turned Upside Down*, oferă o descriere detaliată a modului în care aceste conflicte s-au desfășurat în secolul al XVII-lea, în Marea Britanie, pe măsură ce forțele capitalismului incipient și proprietarii de pământ au fost nevoiți să se confrunte, în mod repetat, cu mișcări populare îndreptate împotriva capitalismului și privatizării, mișcări ce au dus la apariția unor forme radical diferite de organizații sociale.¹⁹ Acumularea prin depozitare, în perioada contemporană, a provocat de asemenea conflicte politice și sociale și vaste focare de rezistență. Multe dintre acestea formează acum nucleul mișcărilor, aparent dezorganizate, dar extrem de răspândite, ce se

manifestă împotriva globalizării. Fermentul opiniilor antiglobalizare din cadrul acestor mișcări pare să izvorască din aceleași idealuri generate în alte momente tensionate ale istoriei (perioada 1640-1680, marcată de război civil și Restaurație, în Marea Britanie, sau „revoluțiile glorioase” din Franța anilor 1830-1848, ce au dus, în cele din urmă, la proclamarea Republicii Franceze). Emfaza cu care au fost susținute, revendicările privind drepturile și proprietățile comune indică o continuitate între mișcările revoluționare de atunci și cele antiglobalizare de astăzi.

Aceste conflicte pun, totuși, serioase dificultăți de interpretare și analiză. Nu poți face omletă fără să spargi ouăle, spune un vechi proverb, iar nașterea capitalismului a atras după sine acerbe și adeseori episoade violente de „distrugere creativă”. În vreme ce violența de clasă dădea naștere unor situații critice, partea pozitivă a fenomenului a fost distrugerea relațiilor feudale, eliberarea energiilor creative, deschiderea societății către noile curente de schimbare organizatorică și tehnologică și înlocuirea vechii lumi, bazate pe superstiție și ignoranță, cu una a iluminării prin știință și având potențialul de a-i elibera pe oameni de chingile stricte ale materialismului. Din acest punct de vedere, poate fi spus că acumularea primitivă a reprezentat un stadiu necesar, deși hidos, prin care societatea umană a trebuit să treacă spre a ajunge la un stat unde atât capitalismul, cât și o alternativă de socialism să fie posibile. Marx (opunându-se anarhiștilor de genul lui Reclus sau Kropotkin, precum și adepților tipului de socialism propovăduit de William Morris) nu a pus mare preț pe formele sociale distruse de acumularea primitivă și nici nu a susținut perpetuarea unui *statu quo* sau revenirea la relațiile sociale și formele productive pre-capitaliste. El a implementat ideea că există un factor de progres vizavi de dezvoltarea capitalistă și acest lucru a fost valabil până și pentru imperialismul britanic în India (o poziție ce nu s-a bucurat însă deloc de aprecieri, în cadrul mișcării antiimperialiste declanșate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, așa cum de altfel primirea glacială a lucrării lui Bill Warren despre imperialism ca pionier al capitalismului a demonstrat).²⁰

Chestiunea are o importanță esențială în orice evaluare politică asupra practicilor imperialiste contemporane. Pe când nivelul de

exploatare a forței de muncă în țările în curs de dezvoltare este fără îndoială ridicat și pot fi identificate numeroase exemple de practici abuzive, studiul, privit din perspectivă etnografică, al transformărilor sociale induse de investițiile externe directe, dezvoltarea industrială și sistemul de producție offshore în multe părți ale lumii ne dezvăluie o istorie mult mai complexă. În unele privințe, poziția femeilor, care asigură grosul forței de muncă, s-a schimbat radical, chiar s-a îmbunătățit. Confrunțați cu dilema de a accepta slujbe în industrie sau de a se reîntoarce în sărăcia satelor de unde proveneau, mulți muncitori și-au exprimat puternica opțiune pentru prima variantă. Pe de altă parte, suficienți membri ai clasei muncitoare au reușit să atingă un standard de viață decent, net superior condițiilor mizere din viața lor de până atunci, din mediul rural. Este așadar de discutat dacă problema principală în Indonezia, de pildă, a reprezentat-o impactul rapidei industrializări asupra standardelor de viață, între 1980 și 1990, sau devalorizarea și dezindustrializarea survenite în timpul crizei financiare din 1997-1998, care a distrus mult din ceea ce industrializarea reușise să făurească. Care dintre aceste probleme a fost, așadar, mai serioasă: importul și inserția de acumulare de capital prin intermediul reproducției dezvoltate în economia indoneziană sau totala fărâmițare a acestor activități din cauza acumulării prin depozitare? Deși pare logic că ultima problemă reprezintă o consecință firească a celei dintâi, și că adevărata tragedie este constituită din atragerea (deseori forțată) a populației rurale, către proletariat, doar pentru a deveni o forță de muncă inutilă, eu consider de asemenea plauzibil ca acest al doilea episod să fi avut mai multe consecințe negative asupra aspirațiilor, speranțelor într-un viitor mai bun și posibilităților de realizare ale populației sărăcite decât primul. Concluzia firească e că acumularea primitivă care deschide calea reproducției dezvoltate reprezintă un lucru benefic, în vreme ce acumularea prin depozitare, ce întrerupe și chiar distruge drumul deja creat, are profunde conotații negative.

Recunoașterea faptului că acumularea primitivă poate fi un precursor necesar pentru mai multe schimbări în bine ridică o altă problemă majoră, cea a politicilor de depozitare într-un regim socialist. În cadrul tradiției marxiste și comuniste, revoluționare, s-a

vehiculat ideea necesității de a organiza un proces economic echivalent cu acumularea primitivă, pentru implementarea programelor de modernizare în acele țări care nu trecuseră prin stadiile incipiente ale dezvoltării capitaliste. Acest lucru a însemnat uneori manifestări violente la fel de groaznice, cum a fost cazul colectivizării forțate a agriculturii în fosta Uniune Sovietică (eliminarea așa-zisilor „kulaci”), ca și în China și în Europa de Est. Asemenea politici cu greu ar putea fi caracterizate ca fiind de succes, iar ele au generat rezistență din partea anumitor grupări, rezistență zdrobită însă cu brutalitate. Această abordare și-a creat propriile dificultăți, oriunde sistemul a fost implementat. Greutățile pe care sandiniștii din Nicaragua le-au întâmpinat, în negocierile lor cu indienii Mesquito, în încercarea lor de a organiza după modelul socialist regiunea, au creat un cal troian prin intermediul căruia CIA a putut infiltra cu succes luptătorii Contras, spre a zdrobi mișcarea revoluționară.

Așadar, în vreme ce lupta împotriva acumulării primitive poate semăna germenii unor mișcări insurgente, inclusiv din partea țăranimii, scopul politicii socialiste nu a fost de a proteja vechea ordine, ci de a ataca direct relațiile sociale și formele de putere statală ce încercau să transforme această ordine, ajungându-se astfel la o configurație total diferită a relațiilor de clasă și a puterii de stat. Formula aceasta a reprezentat crezul de căpătâi al multor mișcări revoluționare care au înflorit în țările sărace, la scurtă vreme după sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Ele au luptat împotriva imperialismului capitalist, dar au făcut asta în numele unui alt tip de modernizare, decât pentru apărarea tradiției. În lupta lor, revoluționarii s-au văzut deseori puși pe poziții divergente tocmai cu cei pe care susțineau că-i protejează, spre a revitaliza sistemul tradițional de producție, tiparele culturale și relațiile sociale.

Mișcările insurgente împotriva acumulării prin depozitare nu trebuie însă neapărat alăturate dezvoltării prin intermediul sistemului socialist a unei societăți. Succesele realizate inițial de alternativa socialistă (realizările Cubei, în primii ani ai erei Castro, în domeniul asistenței medicale, al educației și al agriculturii, de pildă), pe de o parte, și climatul represiv existent, pe scară largă, în statele de dincolo de Cortina de Fier, pe de alta, le-au creat dificultăți celor cu vederi

de stânga în a pretinde o poziție de conducere pașnică mai curând decât una de dominare prin coerciție, în relația cu acele mișcări.

Mișcările insurgente împotriva acumulării prin depozitare au mers, în general, pe o cale politică diferită, în unele situații devenind chiar ostile politicii socialiste. Uneori, acest lucru s-a datorat diferențelor ideologice, dar în altele, responsabile au fost motive pragmatice, organizatorice, derivate din însăși natura luptei lor, pentru cauza celor mulți. Diversitatea acestor mișcări protestatice este extraordinară și ne-ar fi poate chiar greu să ne imaginăm că există o legătură între ele. Lupta populațiilor Ogoni împotriva degradării pământurilor lor de către marile companii petroliere, precum Shell Oil; rezistența îndelungată față de proiectele Băncii Mondiale, privind construirea unor baraje uriașe, în India și America Latină; mișcările țărănești împotriva biopirateriei; protestele împotriva hranei modificate genetic și pentru preservarea produselor naturale și a sistemului de producție tradițional; lupta pentru menținerea accesului populațiilor indigene la rezervele forestiere, în timpul limitării activității companiilor de prelucrare a lemnului; conflictele politice împotriva privatizării; mișcarea de obținere a unor drepturi pentru muncitori sau femei, în țările în curs de dezvoltare; campaniile pentru protecția biodiversității și pentru a preveni distrugerea mediului; mișcările țărănești pentru a avea acces la terenurile agricole; protestele împotriva construirii de autostrăzi și aeroporturi; miile de manifestații împotriva programelor de austeritate impuse de FMI – iată doar câteva dintre nenumăratele forme pe care mișcările de protest le-au cunoscut, în întreaga lume, după 1980.²¹ Aceste mișcări și revolte au fost frecvent oprite cu o violență feroce, în mare măsură de către puterea statală, acționând în numele „ordinii și stabilității”. Statele clientelare, sprijinite militar sau în unele cazuri având forțe speciale antrenate de către statele majore ale marilor puteri (Statele Unite, în primul rând, dar și Marea Britanie și Franța, în mai mică măsură), au preluat controlul în cadrul unui sistem bazat pe represiune și lichidarea fără milă a oricărei mișcări ce se opunea acumulării prin depozitare.

La această complexă frescă socială trebuie adăugată extraordinara proliferare a organizațiilor non-guvernamentale internaționale, în mod deosebit după 1970, majoritatea dedicate unui anumit scop

(protecția mediului, statutul femeii în societate, lupta pentru drepturi civile, pentru drepturile muncitorilor, pentru eliminarea sărăciei, etc). În vreme ce unele dintre aceste organizații descindeau din tradiția religioasă și umanistă a Occidentului, altele au fost fondate în numele eradicării sărăciei, dar de către indivizi interesați mai curând de speculațiile financiare și de dezvoltarea pieței... Este greu de făcut o imagine completă asupra dezvoltării luate de organizațiile respective, precum și asupra diversității obiectivelor lor, declarate sau nedeclarete. Un activist de calibrul lui Roy a spus-o răspicat: „Ceea ce se întâmplă astăzi în lume este prea colosal pentru ca rațiunea umană să poată înțelege pe de-a-ntregul. Dar se întâmplă lucruri teribile, îngrozitoare... Să încerci să măsoari dimensiunile acestor fenomene, să vrei să le definești, să dorești să li te împotrivești, este imposibil. Singura cale în care lupta poate fi dusă este de a angaja anumite războaie, în anumite moduri.”²²

Dar mișcările de care vorbeam nu au întotdeauna o finalitate clară. Ele deseori exprimă contradicții interne, ca în cazul divergențelor iscate între populațiile indigene ce-și reclamau drepturile legitime asupra unor teritorii revendicate și de organizațiile ecologiste, ca fiind vitale pentru menținerea echilibrului ecologic și prevenirea distrugerii lanțului trofic. Și, în parte și datorită condițiilor distincte care au generat astfel de mișcări, orientarea lor politică și modul de organizare diferă net de acelea având ca factor determinant reproducția dezvoltată. Rebeliunea zapatistă, de pildă, nu a căutat să pună mâna pe puterea statală sau să declanșeze o revoluție politică, ci a încercat să determine puterea existentă să se implice mai mult în găsirea de alternative pentru comunitățile sărace și să le ajute să se dezvolte. Din punct de vedere organizatoric, rebeliunea a căutat să evite avangardismul și a refuzat categoric să ia forma unui partid politic. În locul acestei variante, s-a preferat continuarea emiterii unor revendicări de pe pozițiile unei mișcări sociale de amploare, în care culturile indigene să dețină un rol vital. Prin urmare, am putea spune că această mișcare zapatistă a reprezentat un fel de „revoluție pasivă”, în cadrul logicii teritoriale a puterii deținute de aparatul de stat din Mexic.²³

Efectul total al acestor mișcări a fost de a schimba din temelii structura organizațiilor politice, diferențiindu-le de partidele politice

tradiționale, sau de sindicatele clasice, pentru a le transforma în entități mai puternice din punct de vedere social, cu bază de reprezentare mult mai largă, dar cu implicare politică directă mai redusă. Și, deși se poate spune că această mișcare și-a pierdut rolul militant, orientat aproape exclusiv către sfera politică, ea a devenit mult mai profundă, mai relevantă și mai implicată în activitatea cotidiană. Ea și-a extras seva din această implicare, dar procedând astfel, deseori s-a confruntat cu dificultăți în a se delimita de factorii locali, particulari, spre a înțelege macro-politicile impuse de acumularea prin depozitare.

Pericolul este să privim toate aceste conflicte împotriva depozitării ca fiind prin definiție „pozitive” sau să le plasăm sub un slogan general, de tipul celui lansat de Hardt și Negri, cu „mulțimile care se vor ridica în mod miraculos spre a moșteni Pământul”.²⁴ Aici, consider eu, rezidă adevărata dificultate politică. Deoarece dacă Marx are dreptate doar pe jumătate, spunând că există elemente progresive în acumularea primitivă, spre a face omletă, trebuie să spargi totuși câteva ouă, așadar și în cazul nostru este necesar să acceptăm riscurile pe care acest tip de acumulare le implică. Iar aceste riscuri, cu care se confruntă mișcarea antiglobalizare sau organizațiile ce caută alternative globalizării, amenință să distrugă o mișcare care se arată atât de promițătoare în lupta anticapitalistă și antiimperialistă. Și iată cum argumentez această afirmație.

Domeniul dual al luptei anticapitaliste și antiimperialiste

Viziunea clasică pe care marxistii și socialiștii o au este aceea că proletariatul, definit ca totalitatea muncitorilor plătiți pentru eforturile lor, dar vându-și de dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producție, a reprezentat elementul cheie al schimbărilor istorice, în ultimele secole. Principala contradicție opunea capitaliștilor pe muncitori, ambele categorii văzute în cadrul și în jurul procesului de producție. „Armele” inițiale ale clasei muncitoare au fost uniunile comerciale și partidele politice al căror scop era să cucerească puterea politică, fie pentru a obține o mai mare echitate socială, fie pentru a elimina definitiv dominația capitaliștilor. Accentul a căzut, de aceea,

pe relațiile dintre clase, pe lupta dintre clase, în cadrul procesului de acumulare de capital, înțeleasă ca reproducție extinsă. Toate celelalte forme de luptă au fost privite ca subsidiare, secundare sau chiar ignorate, ca fiind marginale și nerelevante. Au existat, desigur, multe nuanțe și variații pe această temă, dar nucleul oricărei teorii l-a reprezentat ideea că proletariatul este unicul agent al transformărilor istorice. Luptele duse în numele acestui principiu au dat roade, în secolul XX, în majoritatea țărilor capitaliste dezvoltate. Deși aici nu s-au petrecut transformări revoluționare de proporții, creșterea puterii organizațiilor muncitorești și a partidelor politice reprezentative pentru proletariatul a adus cu sine îmbunătățiri remarcabile ale nivelului de trai, alături de instituționalizarea unei game largi de măsuri vizând protecția socială. Statele cu tradiție social-democrată care au apărut, în mod special în vestul Europei și în Scandinavia, pot fi privite, în ciuda inerentelor probleme și dificultăți ce le-au stat în cale, ca modele de dezvoltare progresivă. Dar faptul că ele au ajuns aici se datorează în mare parte determinării și hotărârii de care au dat dovadă organizațiile proletare din țările respective, în cadrul procesului de reproducție extinsă. Cred că este important să înțelegem semnificația acestei afirmații.

Și totuși, chiar dacă determinarea, dorința de a duce ceva la bun sfârșit, a fost productivă, ea s-a făcut prin neglijarea multor aspecte importante, economico-sociale. Încercările de a integra mișcarea socială urbană în programul politic al partidelor de stânga au eșuat, excepție făcând, desigur, țările cu regimuri comuniste. Mișcările sociale, precum feminismul și ecologismul, au rămas în afara vederilor stângii tradiționale. A existat, în cadrul acestei mișcări de stânga, o tendință de a ignora conexiunile dintre lupta internă pentru bunăstare socială și schimbările externe (rezultatul fiind acela că, în țările capitaliste dezvoltate, o mare parte din mișcarea muncitorească a sfârșit prin a deveni un soi de „aristocrație proletară”, recurgând până și la măsuri imperialiste, spre a-și păstra privilegiile intacte!). Bătăliile duse împotriva acumulării prin depozitare au fost considerate irelevante. Această determinare, specifică majorității mișcărilor de inspirație marxistă și comunistă, de a pune accentul doar pe lupta proletariatului, neglijând celălalt aspect al problemei, a reprezentat

o greșeală fatală. Deoarece ambele forme de luptă sunt legate organic în cadrul geografiei istorice a capitalismului, atunci stânga nu numai că își secătuiește singură forța, dar ajunge să-și mutilizeze, pur și simplu, puterile analitice și programatice, prin ignorarea totală a unei părți din dualitatea sa.

În îndelungata dinamică a luptei de clasă, de după criza din 1973, mișcările muncitorești de pretutindeni au fost nevoite să adopte o poziție defensivă. Deși au fost inegalități flagrante în modul în care aceste mișcări s-au desfășurat (depinzând de puterea lor de rezistență), efectul a fost, în general, de diminuare a capacității lor de a influența traiectoria dezvoltării capitaliste globale. Rapida creștere a producției în estul și sud-estul Asiei s-a petrecut într-o lume unde, cu singura excepție a Coreei de Sud, mișcările sindicale independente (opuse corporațiilor) fie nu existau, fie erau persecutate și unde comunismul și socialismul, ca mișcări politice, erau reprimare cu brutalitate (baia de sânge din Indonezia, din 1965, când Suharto a răsturnat de la putere regimul lui Sukarno și aproape un milion de oameni au fost uciși, este cel mai edificator exemplu). În alte părți, de-a lungul Americii Latine, ca și în Europa sau în America de Nord, ascensiunea capitalului financiar, comerțul mai liber și disciplinarea statelor în a menține fluxuri de piețe de capital liberalizate, fără să se țină seama de granițe, a făcut ca formele tradiționale ale organizării muncitorești să fie mai puțin potrivite și, în consecință, a diminuat succesul mișcărilor sindicale. Mișcările revoluționare, chiar și cele reformiste (de genul celor survenite în Chile, sub guvernarea Allende), au fost reprimare violent de către puterea militară.

Dar dificultatea profundă în a susține reproducția dezvoltată a generat, de asemenea, discuții și mai aprinse asupra politicilor de acumulare prin depozitare. Formele organizațiilor întemeiate pentru a combate primul termen al acestei relații (reproducția dezvoltată), nu au funcționat cum trebuie atunci când a fost vorba să se confrunte cu ultimul termen (acumularea prin depozitare). Generalizând, am putea spune fără teama de a greși că formele organizațiilor politice ale stângii, înființate între 1945-1973, când reproducția dezvoltată cunoștea o puternică ascensiune, au devenit desuete în lumea de după momentul 1973, când acumularea prin depozitare a devenit

contradicția fundamentală a organizării imperialiste a acumulării de capital.

Rezultatul l-a constituit nașterea unui tip cu totul diferit de politică de rezistență, având o altă viziune asupra socialismului și comunismului. Diferența a fost recunoscută clar, încă de la început, de către analiștii politici. Iată, prin urmare, ce scria Samir Amin, referindu-se la conflictele purtate în ceea ce el numea „zonele periferice ale capitalismului”:

dezvoltarea inegală, iminentă în cursul expansiunii capitaliste, a plasat pe agenda istoriei un alt tip de revoluție, aceea a oamenilor (deci nu neapărat a claselor!) de la periferie. Această revoluție este anticapitalistă în sensul că se împotrivesc dezvoltării capitaliste, așa cum apare ea la ora actuală, pentru că este intolerabilă pentru oamenii respectivi, ajunși la pragul cel mai de jos al sărăciei. Dar nu înseamnă că asemenea revoluții anticapitaliste ar fi socialiste... Prin natura circumstanțelor în care au apărut, ele au o natură complexă. Expresie a contradicțiilor, noi și specifice, care nu puteau fi imaginate de perspectiva clasică a tranziției socialiste, așa cum și-o imagina Marx, mișcările de acest gen oferă regimurilor post-capitaliste adevăratul lor conținut, reprezentându-le ca pe un edificiu popular, național, în cadrul căruia tendințele socialiste, capitaliste și etatiste se combină și intră în conflict.

Din păcate, își continuă Amin dizertația, multe mișcări contemporane

se folosesc de revoltele populare spontane izbucnite împotriva condițiilor inacceptabile pe care capitalismul periferic le creează; până la urmă, aceste mișcări eșuează, nefiind capabile să îndeplinească cerințele impuse de o astfel de revoluție, în care modernizarea și acordarea de drepturi maselor largi ale populației se împletesc; drept rezultat dimensiunea lor fundamentală, vehicularea mitului comunist, de făurire a unei societăți unde toți să aibă drepturi și îndatoriri egale, continuă să se exprime într-un limbaj în care preocupările metafizice se reflectă exclusiv în viziune socială.²⁵

Deși nu cred că acumularea prin depozitare este un fenomen ce apare doar la periferie, este totuși neîndoielnic faptul că unele dintre cele mai abjecte și mai inumane manifestări ale sale se petrec în regiunile vulnerabile și sărace, în cadrul dezvoltării geografice inegale.

Conflictele în privința depozitării au loc, totuși, la diferite nivele. Multe sunt locale, altele regionale, nu puține devin globale, astfel încât controlul asupra aparatului de stat – obiectivul primar al mișcărilor socialiste și comuniste tradiționale, apare ca fiind tot mai puțin relevant. Când această schimbare de optică este combinată și cu sentimentul de dezamăgire provocat de ce a reușit să facă dezvoltarea de tip socialist, atunci tendința de a căuta o politică alternativă la capitalism cât și la socialism pare să fie tot mai puternică. Țintele și obiectivele unor asemenea lupte sunt, remarcă Amin, difuze, în mare măsură funcție a formelor incomplete și imprevizibile luate de acumularea prin depozitare. Distrugerea mediului într-un loc, privatizarea serviciilor în altul, expulzarea de pe un teren aici, biopirateria acolo – fiecare dintre aceste aspecte își creează propria dinamică. Tendința este, așadar, de a căuta forme organizatorice ad hoc, mai flexibile, ce pot fi construite în interiorul societății civile, spre a putea răspunde acestor conflicte. Întreaga gamă a luptelor anticapitaliste, antiimperialiste și antiglobalizare a fost consecvent reconfigurată și o dinamică politică total diferită a intrat în acțiune.

În opinia multor analiști, aceste noi mișcări, cu însușirile lor speciale, pot fi denumite „postmoderne”. De altfel, în acest mod a și fost categorisită deseori rebeliunea zapatistă. Deși descrierea unor asemenea mișcări este, indubitabil, corectă, apelativul „postmodern” mi se pare nepotrivit. Poate părea ilar să stârnești discuții pornind de la un singur termen, dar conotațiile acestui cuvânt sunt totuși extrem de importante. Și am să explic de ce. De la bun început trebuie spus că există o anumită dificultate de interpretare a acestui termen, dificultate datorată inerentei periodicizării și istoricismului inevitabil atașat prefixului „post”. Au existat, cum deja am arătat, nenumărate episoade de acumulare primitivă și de acumulare prin depozitare, în cadrul geografiei istorice a capitalismului. Studiul lui Eric Wolf, *Războaiele țărănești ale secolului XX*, analizează o dimensiune

specifică a acestor conflicte, dintr-o perspectivă comparată, demonstrând că ele nu au însă nimic de-a face cu ideea de postmodernitate. Prin urmare, apare întrucâtva surprinzător să descoperim că June Nash, a cărei descriere a schimbărilor survenite în regiunea Chiapas oferă o evidență documentară exemplară, este de acord cu denumirea de „postmodern” atunci când se referă la rebeliunea zapatistă, când ar fi mult mai elocvent să privim această mișcare revoluționară ca o rezultată a îndelungatelor lupte purtate de populația rurală și de indigeni împotriva încălcărilor drepturilor lor de către imperialismul capitalist și a continuei amenințări cu depozitarea de bunurile ce aparținuseră mereu acestor populații, amenințare venită din partea statului. În cazul mișcării zapatiste este semnificativ, spun eu, că luptele au izbucnit în regiunile forestiere unde indigenii strămutați au alcătuit o alianță, împreună cu populația *mestizos*, bazată pe sărăcirea, în egală măsură, a ambelor comunități și pe sistematica lor excludere de la exploatarea rezervelor naturale locale (în primul rând petrolul și lemnul). Descrierea ulterioară a mișcării, ca aparținând exclusiv „populației indigene”, pare să fi luat în considerare mai curând mult trâmbițata necesitate de a se respecta Constituția mexicană, ce specifica acordarea de drepturi indigenilor, decât cauzele care au dus la această revoltă.²⁶

Dar în același mod în care negarea „legăturii organice” dintre acumularea prin depozitare și reproducția dezvoltată a lipsit de puteri și a limitat viziunea politică a stângii tradiționale, și recurgerea la conceptul de „conflict postmodern” a avut un impact similar asupra noilor mișcări pornite împotriva acumulării prin depozitare. Ostilitatea existentă între cele două curente de gândire și stiluri de organizare este deja mai mult decât evidentă astăzi, în cadrul mișcării antiglobalizare. O întreagă aripă a acestei mișcări privește lupta pentru controlul aparatului de stat ca fiind nu doar irelevantă, dar și deloc necesară, o diversiune creatoare de iluzii. Răspunsul rezidă, spun reprezentanții acestei aripi, în localizarea problemei principale.²⁷ De asemenea, ei au tendința de a nega mișcarea sindicală, pe care o privesc ca fiind o formă de organizare închistată, reacționară și opresivă, care trebuie înlocuită de o mișcare socială postmodernă, mai cursivă și mai deschisă. Astfel, nu-i de mirare că mișcărilor

sindicale din, să spunem, Indonezia sau Thailanda, pe cale de a se naște, și care luptă împotriva exact acelorași forțe neolibérale de opresiune ca și zapatiștii, deși în circumstanțe diferite și de pe alte baze socio-culturale, s-au văzut excluse. Pe de altă parte, mulți socialiști tradiționaliști privesc noua mișcare ca pe o acțiune naivă și autodistructivă, și spun că nu este nimic de învățat din ea. Divergențele de acest gen produc sciziuni, cum s-a întâmplat și în cadrul dezbaterilor celui mai recent Forum Social Mondial, desfășurat la Porto Alegre. Ascensiunea Partidului Muncitoresc Brazilian, care are desigur o bază „proletară” și caută să se mențină la putere prin folosirea doctrinelor și măsurilor tradiționale ale stângii, face dezbaterile mai aprinsă și mai stringentă.

Dar divergențele apărute în cadrul acestor mișcări nu pot fi ascunse la nesfârșit sub nebulosul concept al „multitudinii de opinii”. Ele trebuie privite atât din puncte de vedere politic, cât și din punct de vedere analitic. Din această ultimă perspectivă, formulările Rozei Luxemburg ne sunt încă de mare folos. Într-adevăr, așa cum a sesizat revoluționara germană, acumularea de capital are un caracter dual. Dar cele două aspecte ale reproducerii dezvoltate și acumulării prin depozitare sunt organic legate și interconectate dialectic. Prin urmare, să fim de acord că luptele purtate pe planul reproducerii dezvoltate (asupra cărora stânga tradiționalistă pune accentul cu atâta emfază) trebuie privite în legătură dialectică cu cele duse împotriva acumulării prin depozitare, asupra cărora mișcările antiglobalizare își canalizează atenția. Dacă perioada contemporană a asistat la o modificare a modului de abordare a problemei, de la acumularea prin reproducere dezvoltată la cea prin depozitare, și dacă această din urmă metodă stă la baza practicilor imperialiste, este logic să ne gândim că mișcările antiglobalizare vor privi acumularea prin depozitare ca „inamicul public numărul 1”, împotriva căruia trebuie să lupte. Dar acționând astfel, ele au datoria de a nu ignora relația dialectică cu lupta dusă pe tărâmul reproducerii dezvoltate.

Acest fapt repune însă pe tapet ideea că nu toate luptele împotriva depozitării sunt duse în numele progresului. Gândiți-vă numai la mișcările paramilitare, la „milițiile” apărute în Statele Unite, sau la sentimentele xenofobe ale enclavelor etnice, care nu văd deloc cu

ochi buni imigrația și care îi privesc pe imigranți ca pe niște indivizi ce atentează la drepturile lor, vechi de secole, asupra teritoriului și bunurilor. Pericolul ascuns constă în aceea că o politică de „nostalgie” după ce a fost pierdut va înlocui încercarea de a găsi căi de îmbunătățire a situației populațiilor sărăcite și oprimate; că politicile de excludere, duse de localnici, vor domina nevoia de construire a unei alternative la globalizare, pe o varietate de scale geografice; că reîntoarcerea la vechile modele de relații sociale și sisteme de producție va fi văzută ca o soluție, într-o lume în permanentă schimbare. Se pare că rezolvarea tuturor acestor probleme nu va fi deloc o sarcină ușoară.

Și totuși, pare relativ ușor să găsim anumite posibilități de reconciliere. Să luăm, de pildă, argumentele lui Roy împotriva masivelor investiții în construirea de baraje pe valea Narmada, din India. Roy este de acord cu aprovizionarea populației rurale, foarte sărace, de aici, cu energie ieftină. Ea nu este o antimodernistă. Dar argumentele ei împotriva construirii acestor baraje ni se par logice și corecte: (a) curentul electric este relativ scump, vizavi de alte forme de energie, de vreme ce profiturile obținute dintr-o agricultură ce folosește – cu ajutorul electricității – irigațiile intensive, par să fie minime; (b) efectele asupra mediului se dovedesc devastatoare (în condițiile în care proiectanții acestui gigantic proiect nici nu s-au obosit să le calculeze!); (c) profiturile ce vor fi obținute din imensele investiții bănești efectuate se vor scurge în buzunarele unei elite restrânse de consultanți, ingineri, companii de construcții, producători de turbine, etc (mulți dintre ei fiind străini, printre ei numărându-se și atât de criticatul concern american Enron), iar aceste investiții ar fi putut fi folosite, în folosul populației Indiei, mult mai eficient, pe alte căi; (d) toate riscurile decurgând din nefinalizarea proiectului sunt suportate de statul indian, în condițiile în care companiilor constructoare li se garantează o rată de returnare și (e) zeci de mii de oameni au fost strămutați din așezările lor, cei mai mulți dintre ei fiind deja *paria* ai societății, fără să primească nici un fel de despăgubiri sau beneficii. Ei nu au fost nici măcar consultați sau avertizați asupra proiectului și s-au trezit cu casele inundate atunci când guvernul a luat hotărârea de a închide barajul, în timpul

sezonului musonic! Deși acesta este doar un conflict specific, într-un loc bine delimitat, conflict ce trebuie dus prin modalități specifice, devine îndeajuns de edificator caracterul său general, de clasă, ca aparținând procesului „barbar” de depozitare.²⁸ Faptul că peste 30 de milioane de oameni au fost strămutați, din cauza proiectelor de baraje energetice doar în India ultimelor decenii, ne dă o imagine a amploarei și brutalității acestui proces. Astfel că reconcilierea, de care vorbeam ceva mai devreme, depinde în mod crucial de recunoașterea rolului politic fundamental al acumulării prin depozitare, ca element de bază al luptei de clasă.

Opinia mea este că mișcările politice, dacă doresc să aibă un impact pe termen lung și de amploare, trebuie să se ridice deasupra nostalgiilor pentru ceea ce au pierdut și, în egală măsură, să fie gata a recunoaște aspectele pozitive ale transferului de bunuri ce poate fi obținut prin forme limitate de depozitare (ca, de pildă, prin reforme agrare sau noi structuri ale factorilor decizionali, în primul rând în domeniul exploatărilor forestiere). Trebuie, de asemenea, făcută o diferențiere între aspectele progresive și cele regresive ale acumulării prin depozitare și căutată o cale de ghidare a primelor spre o mișcare politică mai amplă, cu o valoare sporită față de mișcările locale, care deseori refuză să renunțe la particularitățile lor. Totuși, chiar și procedând astfel, e necesară găsirea de căi pentru înțelegerea semnificației elementelor comune, ce pot identifica, individualiza, o anumită comunitate (elemente cum ar fi clasă socială, sex, localizare, cultură). Astfel, trebuie studiate particularitățile istorice și tradițiile ce decurg din modul în care factorii individualizanti au apărut ca răspuns la introducerea relațiilor capitaliste, iar aceste elemente comune trebuie privite ca entități sociale cu calități și aspirații distincte și deseori contradictorii. Altfel, există pericolul de a recrea lacunele descrierii marxiste a acumulării primitive și nu vom reuși să vedem nici potențialul creativ ce rezidă în ceea ce unii analiști numesc „relații sociale și sisteme de producție non-capitaliste” și „tradiționale”, refuzând să se aplece asupra acestor termeni. E necesar, așadar, să găsim modalități, atât teoretice cât și concrete, de a depăși conceptul amorf de „multitudine” fără a cădea în capcana unor mentalități de genul „comunitatea mea, țara mea, grupul meu social bun său rău”.

Dincolo de toate, conexiunea dintre conflictele din cadrul reproducției dezvoltate și împotriva acumulării prin depozitare trebuie cultivată asiduu. Din fericire, în acest domeniu, existența unui veritabil „cordon ombilical” între formele de luptă reprezentate prin acordurile instituționale și financiare sprijinite de puterea de stat (inclusă în și simbolizată de Fondul Monetar Internațional și Organizația Mondială a Comerțului) a fost clar recunoscută. Asemenea acorduri și aranjamente au devenit principala țintă a mișcărilor de protest, în ultimii ani. Identificarea fără eroare a „miezului problemei” ar trebui să facă posibilă punerea în practică, în exterior, a unor politici de distrugere creativă de o mai largă amploare, îndreptate împotriva regimului dominant al imperialismului neoliberal, extins asupra întregii lumi de către puterile capitaliste hegemonice.

Imperialismul văzut ca acumulare prin depozitare

Când Joseph Chamberlain arunca Marea Britanie în catastrofalul război cu burii, prin anexarea teritoriului Witwatersrand, la începutul secolului XX, era evident pentru toți că adevăratul motiv al agresiunii consta în acapararea imenselor resurse de aur și diamant ale regiunii. Așa cum am remarcat ceva mai devreme, convertirea lui Chamberlain la logica imperialistă a puterii s-a produs din cauza inabilității sale de a găsi soluții pe plan intern graverelor probleme de supra-acumulare cu care era confruntată Marea Britanie la acea oră. Această inabilitate se datora, în mare măsură, structurii claselor sociale, care bloca orice desfășurare pe scară largă a surplusurilor de capital în reforme sociale sau investiții în infrastructură, pe tărâm britanic. Campania dusă de administrația Bush, pentru o intervenție militară în Orientul Mijlociu este motivată în primul rând de dorința de a asigura americanilor controlul deplin asupra resurselor de petrol ale zonei. Necesitatea extinderii acestui control a fost relevată încă de acum câteva decenii, când președintele Carter a enunțat primul doctrina potrivit căreia Statele Unite trebuie să fie pregătite oricând să facă uz de forță pentru a asigura un flux neîntrerupt de petrol din zona Golfului, în economia mondială. De când a început recesiunea economiei mondiale, corelată cu sporirea

prețului petrolului, scăderea generală a acestuia din urmă poate fi văzută ca o tactică de lucru, în încercarea de a contacara efectele problemei cronice a supra-acumulării, apărute în ultimele trei decenii. La fel cum s-a întâmplat și în Marea Britanie, la cumpăna secolelor XIX-XX, la fel și acum, mai ales în ultimii ani, blocarea reformelor interne și a investițiilor în infrastructură, de către configurația specifică dată de interesele divergente ale claselor sociale, au jucat un rol crucial în schimbarea politicii Statelor Unite, către un imperialism tot mai pronunțat. Este tentant, așadar, să privim invazia americană în Irak ca pe echivalentul implicării britanice în războaiele cu burii, ambele conflicte putând fi înțelese ca un adevărat „cântec de lebedă” al hegemoniei celor două mari puteri, pe cale de a ceda rolul dominant altor state sau grupări de state.

Dar intervențiile militare reprezintă doar vârful aisbergului imperialist. Statul își folosește puterea hegemonică, în mod tipic, pentru a asigura și promova acele acorduri instituționale externe cu ajutorul cărora asimetria relațiilor comerciale poate lucra exclusiv în beneficiul lui. Prin intermediul unor astfel de mijloace, statul hegemonic impune un soi de „tribut” celorlalte țări ale lumii. Așa se face că liberul schimb și piețele de capital deschise au devenit principalele modalități de a avantaja marile corporații monopoliste existente în țările capitaliste dezvoltate, care deja domină comerțul, producția, serviciile și finanțele, în cadrul lumii capitaliste. Iar factorul primordial pentru acumularea prin depozitare a fost, așadar, deschiderea forțată a piețelor de capital, pe toate meridianele globului, prin presiunile internaționale exercitate de Fondul Monetar Internațional și Organizația Mondială a Comerțului, sprijinite de puterea formidabilă a Statelor Unite (și într-o mai mică măsură de statele din Europa Occidentală). Rezultatul a fost că acelor țări care refuzau să accepte „protecția” SUA li se refuza accesul la vasta piață de desfacere americană.

Dar nici unul dintre aceste aspecte nu ar fi căpătat importanța pe care o are în prezent dacă nu ar fi generat problema cronică a supra-acumulării de capital prin reproducție extinsă, însoțită și de refuzul politicianilor de a încerca rezolvarea acestei probleme pe calea reformelor interne. Ca răspuns la acest fenomen, asistăm la o

creștere în importanță a acumulării prin depozitare, simbolizată prin ascensiunea pe care au cunoscut-o, pe plan internațional, politicile neoliberale și de privatizare. Totodată, din când în când intervin accese de devalorizare „prădalnică” a bunurilor și valorilor, într-o parte sau alta a lumii. Iar aceste aspecte par să reprezinte esența practicilor imperialiste contemporane. Burghezia americană a redescoperit, am putea spune, ceea ce descoperise cea britanică, în ultimele trei decade ale secolului al XIX-lea, respectiv că, așa cum spune Arendt, „păcatul original al jafului”, care făcuse posibilă acumularea de capital originală, „trebuia, la nevoie, repetat, ca nu cumva motorul acumulării să se oprească brusc”.²⁹ Dacă este așa, atunci „noul imperialism” pare nimic altceva decât o variantă revăzută și adăugită a celui de tip vechi, deși într-un spațiu și un timp diferite. Dacă această caracterizare reprezintă o conceptualizare veridică sau nu, rămâne de văzut...

5

Încuviințarea constrângerii

Imperialismul de sorginte capitalistă se naște din relația dialectică stabilită între logicile de putere capitalistă și teritorială. Cele două tipuri de logică sunt distincte și în nici un caz reductibile una la cealaltă, dar ele se află într-o strânsă interdependență. Fiecare dintre ele ar putea fi interpretată ca și componentă a celeilalte. Dar rezultatele pot varia substanțial, în spațiu și timp. Fiecare tip de logică generează contradicții care trebuie să fie limitate de logica opusă. De exemplu, continua acumulare de capital produce crize periodice în cadrul logicii teritoriale din cauza necesității de a crea o acumulare paralelă de putere politico-militară. Când controlul politic se schimbă în cadrul logicii teritoriale, fluxurile de capital trebuie de asemenea să sufere o schimbare, spre a se acomoda noii situații. Statele își gestionează problemele economice, sociale și politice potrivit propriilor reguli și tradiții și produc astfel stiluri distincte de guvernare. Astfel, se creează o bază pentru dezvoltarea geografică inegală, pentru conflictele geopolitice și pentru diferitele forme de politici imperialiste. Așa se face că imperialismul nu poate fi înțeles fără a-l confrunța cu teoria statului capitalist, în toată diversitatea sa. Diferitele țări produc diferite tipuri de imperialism, așa cum a fost cazul imperialismului britanic, al celui francez, olandez, belgian, etc., între 1870 și 1945. Imperialismul, ca și imperiile, apare în diferite forme. Deși imperialismul poate sta, pornind de la varietatea conflictelor politice din cadrul

logicii teritoriale a puterii, sub semnul unui număr uriaș de posibilități de afirmare, cred totuși că putem stabili un cadru solid de interpretare pentru formele capitaliste distincte pe care el le îmbracă, invocând în primul rând dubla dialectică a logicii de putere capitaliste, respectiv teritoriale, și în al doilea rând relațiile interne și externe ale statelor capitaliste.

Din această optică, să abordăm recenta schimbare în politica Statelor Unite, care a trecut de la imperialismul de tip neoliberal la cel de sorginte neoconservatoare. Economia capitalistă mondială a susținut o reconfigurare radicală, ca reacție la criza de supra-acumulare din 1973-1975. Fluxurile financiare au devenit principalul motiv al articulării logicii capitaliste a puterii. Dar odată această veritabilă „cutie a Pandorei”, reprezentată de capitalul financiar, deschisă, presiunea pentru adoptarea unor transformări de substanță în aparatul statal a crescut, de asemenea. Pas cu pas, multe state, și în primul rând Statele Unite și Marea Britanie, au ales să adopte politica neoliberală. Altele au căutat să urmeze exemplul marilor puteri capitaliste sau au fost forțate să procedeze astfel prin politica de ajustări structurale, impusă de FMI. Statul neoliberal a căutat, în mod tipic, să limiteze bunurile comune, să le privatizeze și să construiască un cadru pentru dezvoltarea liberului schimb și a piețelor de capital. Acest stat este obligat să mențină disciplina clasei muncitoare și să asigure un „climat de afaceri favorabil”. Dacă o țară anume eșuează sau chiar refuză în a proceda astfel, este imediat considerată ca fiind „falimentară” sau „opresivă”. Rezultatul a fost apariția unor forme tipice de imperialism neoliberal. Acumularea prin depozitare a ieșit din conul de umbră în care se menținuse, înainte de 1970, spre a deveni o caracteristică majoră în cadrul logicii capitaliste. Procedând astfel, a îndeplinit două scopuri. Pe de o parte, punerea în circulație a unor bunuri cu cost scăzut a asigurat vaste piețe de desfacere, pentru absorbirea surplusului de capital. Pe de alta, a asigurat mijloacele de a obliga populațiile și teritoriile cele mai sărace să poarte povara grea a devalorizării. Dacă volatilitatea și nenumăratele crize de credite și lichidități aveau să devină caracteristici ale economiei mondiale, imperialismul era chemat să le gestioneze, prin instituții precum FMI, spre a proteja principalele

centre de acumulare de capital împotriva devalorizării. Și tocmai într-o asemenea sarcină s-a angajat complexul Wall Street – Trezoreria SUA – FMI, în alianță cu autoritățile europene și japoneze, de mai mult de două decenii.

Dar trecerea către finanțializare a avut multe costuri interne, cum ar fi dezindustrializarea, faze de inflație rapidă urmate de nefuncționarea sistemului de creditare și un șomaj structural cronicizat. Statele Unite și-au pierdut supremația în domeniul productiv, cu excepția unor domenii precum apărarea, sectorul energetic și agricultura. Deschiderea unor piețe globale atât pentru bunuri cât și pentru capital a creat oportunități pentru ca alte state să se integreze în economia mondială, la început doar absorbind surplusurile de capital ale marilor puteri capitaliste, apoi devenind ele însele producătoare de astfel de surplusuri. Astfel, ele au devenit competitori demn de luat în seamă, pe piața mondială. Ceea ce putem numi „sub-imperialism” s-a dezvoltat nu doar în Europa, ci și în Asia de Est și de Sud-Est, pe măsură ce fiecare centru de acumulare de capital, aflându-se în ascensiune, își căuta propriile fixări spațio-temporale pentru surplusurile de capital, prin definirea sferelor teritoriale de influență. Dar aceste sfere de influență au fost mai degrabă suprapuse și îngemănate, decât exclusiviste, reflectând facilitatea și fluiditatea mobilității capitalului în spațiu și rețeaua de interdependență spațială, care a început să ignore într-o măsură tot mai mare granițele statelor.

Beneficiile acestui sistem au fost culese de o grupare restrânsă de directori de corporații, bancheri și rentieri. Și astfel a apărut o nouă clasă de capitaliști „transnaționali”, care vedeau în Wall Street, dar și în alte centre, cum ar fi Londra sau Frankfurt, locuri sigure pentru plasamentele de capital. Pe când puterea economică părea concentrată în principal în interiorul Statelor Unite, alte concentrări teritoriale, de putere financiară de astă dată, puteau să apară și chiar au apărut. Capitalul concentrat pe piețele europene și nipone și-a putut tăia partea leului, cum a fost capabil să procedeze, de altfel, aproape orice afacerist sau rentier care se poziționase corect în matricea instituțiilor capitaliste. Crizele provocate de datorii pot măcina economiile Braziliei sau Mexicului, crizele de lichidități pot distruge economiile Thailandei sau Indoneziei, dar rentierii și

corporații din toate aceste țări nu numai că-și vor păstra intact capitalul, dar vor reuși chiar să-și îmbunătățească poziția socială! Cu alte cuvinte, clasele privilegiate își pot închide prăvăliile în ghetourile din Bombay, Sao Paulo sau Kuweit, în timp ce se bucură de roadele investițiilor făcute la bursa din Wall Street... Dar faptul că Wall Street a fost inundată cu bani nu înseamnă că americanii stăpânesc acei bani. Problema bursei new-yorkeze a fost de a găsi utilizări profitabile pentru toate surplusurile de bani pe care îi gestiona, fără să mai conteze că banii respectivi erau deținuți de capitaliștii americani sau de cei străini.

Această dispersare geografică a puterii clasei capitaliste nu s-a aplicat numai la rentieri și la interesele financiare; capitalul productiv a folosit și avantajele oferite de volatilitatea spațială și de schimbarea logicilor teritoriale. Marile concerne internaționale de electronice, încălțăminte și îmbrăcăminte au avut enorm de câștigat din această mobilitate geografică. Dar la fel au procedat și alte grupuri sociale. Afaceriștii chinezi din diaspora, de pildă, și-au îmbunătățit poziția deoarece aveau nu doar mijloacele, ci și o poziție favorabilă în a extrage profit din mobilitate. Astfel, afaceriștii chinezi din Taiwan și Coreea de Sud care preluaseră contracte de investiții, s-au mutat în America Latină sau Africa de Sud și afacerile le-au mers excelent, în vreme ce angajații lor au suferit o pauperizare teribilă.¹

Dar caracteristica specială a acestei lumi ar fi aceea că o clasă tot mai puternică de finanțiști, directori de corporații și rentieri, vor căuta să-și protejeze interesele și să construiască o arhitectură instituțională grație căreia să poate acapara bogăția întregii planete exclusiv în folosul lor. Această clasă acordă foarte puțină atenție apartenenței geografice sau fidelității față de națiunea din sânul căreia provin sau față de tradiții. Ea este multirasială, multietnică, multiculturală și cosmopolită. Dacă exigențele sale financiare și goana după profit au necesitat închiderea de fabrici și uzine și diminuarea capacităților de producție în propria ogradă, nu-i nici o problemă. Așa se face că interesele finanțiștilor americani nu le-au creat acestora nici remușcări și nici bătăi de cap atunci când i-au determinat ca, pentru a-și menține intacte profiturile, să submineze hegemonia SUA în producție, de pildă! Acest sistem a cunoscut o dezvoltare puternică în timpul administrației Clinton, când

Trezoreria, condusă de atotputernicii Rubin și Summers, a pus la cale afaceri internaționale de amploare, spre a-i avantaja pe rentierii de pe Wall Street, deși o asemenea abordare a însemnat asumarea unor riscuri imense. Apogeul acestei modalități bizare de acțiune l-a reprezentat „disciplinarea” competitorilor din Asia de Est și de Sud-Est, între anii 1997-1998, într-o manieră care să permită centrelor financiare din Japonia și Europa, dar în primul rând celor din Statele Unite să-și însușească bunurile produse de harnicii asiatici aproape pe gratis și prin urmare să-și mărească propriile lor profituri, cu prețul unei devalorizări masive și a degradării considerabile a nivelului de trai în țările „pedepsite” astfel. Acesta este însă doar unul dintre exemplele de crize financiare sau provocate de înglodarea în datorii, care au afectat țările în curs de dezvoltare după 1980.

Imperialismul neoliberal, prin implicarea lui pe plan extern, a prezentat tendința de a genera nesiguranță în interior. Multe elemente din clasa de mijloc au găsit în apărarea teritoriului, națiunii și tradițiilor, modalitatea de a se apăra împotriva capitalismului neoliberal, prădalnic. Rasismul și naționalismul care odinioară menținuseră ideea de stat național și cea de imperiu unite, au reapărut acum, dezvoltate însă într-o formă limitată, la nivelul micii burghezii și al clasei muncitoare, ca o formă de luptă împotriva cosmopolismului capitalului financiar. De vreme ce blamarea imigranților pentru problemele cu care se confruntau aceste clase sociale a reprezentat o diversiune convenabilă intereselor elitei financiare, nu-i de mirare că politicile exclusiviste bazate pe apartenența la o anumită rasă, etnie și religie, s-au dezvoltat, în mod deosebit în Europa, unde mișcările neofasciste au început să dobândească un important suport popular. Elitele financiare și corporatiste, întrunite la Davos, în 1996, s-au arătat îngrijorate de răbufnirile violente împotriva globalizării, din sânul țărilor puternic industrializate, care pot avea „un impact distructiv asupra activității economice și a stabilității sociale în multe țări”. Sentimentul dominant, acela de „neajutorare și anxietate”, a dus la „ascensiunea unui nou tip de politician populist”, o atare situație putând „genera foarte ușor revolte”.²

Însă exact în perioada respectivă, mișcarea antiglobalizare începuse să se dezolte, atacând puterea capitalului financiar și instituțiile

sale principale (FMI și Banca Mondială), reclamând obținerea drepturilor și bunurilor comune și cerând un spațiu în cadrul căruia diferențele naționale, regionale și locale, să se poată manifesta. Iar în condițiile în care statul îi sprijinea atât de evident pe magnatii financiari, acționând ca un agent de bază al politicilor de acumulare prin depozitare, această mișcare a căutat să-și asigure suportul instituțiilor societății civile, spre a transforma logicile teritoriale ale puterii la o varietate de nivele, de la cele locale la cele globale (ca în cazul mișcări de protecție a mediului). Răspândirea pe o scară tot mai largă a fraudelor, jafurilor și violenței a generat, prin urmare, multe riposte brutale. Dar efectul de domino nu s-a oprit aici: politețea de fațadă ce ar fi trebuit să însoțească funcționarea corectă a mecanismelor pieței a început să fie tot mai puțin respectată în relațiile economico-sociale, și, drept urmare, mișcările de protest ce au zguduit lumea au sfârșit prin a fi înnăbușite cu cruzime de către puterea statală. Mișcări armate de mică amploare au izbucnit de-a lungul planetei, multe dintre ele fiind sprijinite financiar și militar, în mod paradoxal, tocmai de către Statele Unite...

Renunțând la formele tradiționale ale luptei de clasă, precum ar fi mișcarea sindicală sau partidele politice și chiar la dorința de a accede la puterea statală (văzută acum ca fiind iremediabil compromisă), aceste mișcări opoziționiste au căutat să-și creeze forme autonome de organizare socială, punând chiar bazele unor logici teritoriale de putere (cum au făcut zapatistii), fundamentate pentru a-i apăra de capitalismul prădalnic. O serie întreagă de organizații non-guvernamentale (unele dintre ele sponsorizate însă de guverne!) au căutat să controleze aceste mișcări sociale și să le canalizeze pe anumite căi, unele revoluționare, altele însă urmărind acomodarea la regimurile de putere neo-liberale. Dar rezultatul a fost un melanj de mișcări sociale locale, dispersate și inegale, străduindu-se fie să înfrunte, fie să frâneze practicile imperialiste orchestrate de capitalul financiar și de statele cu guvernare neoliberală.

Volatilitatea inerentă neoliberalismului a sfârșit, în cele din urmă, prin a bântui chiar inima Statelor Unite. Colapsul economic care s-a făcut simțit în primul rând în industria componentelor high-tech, cu începere din 1999, s-a extins și la alte ramuri economice, și a dezvăluit

că tot ceea ce trecuse drept capital financiar a fost de fapt capital fictiv nerecuperabil, având ca suport practici de acontare scandaloase și bunuri total lipsite de valoare. Chiar și înainte de evenimentele din 9 septembrie 2001, era clar că imperialismul neoliberal se măcina din interior, că nici măcar bunurile și valorile bursei de pe Wall Street nu puteau fi protejate și că zilele neoliberalismului și ale formei sale specifice de imperialism erau numărate. Întrebările care se puneau, în aceste condiții, erau ce tip de relații între logicile capitaliste și teritoriale ale puterii aveau să apară și ce tip de imperialism vor genera ele.

Alegerea întâmplătoare a lui George W. Bush, un creștin fundamentalist, în funcția de președinte al Statelor Unite, a adus la putere un grup de gânditori neoconservatori. Aceștia, bine organizați în numeroase instituții de studii interdisciplinare, ca și neoliberalii de dinaintea lor, căutau de mult să-și impună programul în cadrul guvernării. Și era un vorba despre un program total diferit de cel neoliberal. Obiectivul său primar este stabilirea și respectul pentru ordine, atât pe plan intern, cât și pe scena internațională. Aceasta implica o conducere puternică, hotărâtă, la vârf și o loialitate temeinică la bază, alături de construirea unei ierarhii a puterii în egală măsură sigură și clară. Pentru mișcarea neoconservatoare, aderența la principiile morale este de asemenea crucială. În acestea, ea își identifică, am putea spune, coloana vertebrală și baza electorală, obținând astfel sprijinul creștinilor fundamentalisti, ale căror credințe sunt cu totul aparte. După sângeroasele atentate din septembrie, de pildă, Jerry Falwell și Pat Robertson (doi lideri marcanti ai mișcării fundamentaliste creștine) și-au exprimat părerea că aceste evenimente reprezintă un semn al mâniei divine, față de permisivitatea arătată de societate pentru avort și homosexualitate. Mai târziu, într-una dintre cele mai urmărite emisiuni de televiziune din America, Falwell declara, nici mai mult, nici mai puțin, că profetul Mahomed a fost primul terorist, în vreme ce alți vorbitori își manifestau sprijinul deschis pentru mișcarea sionistă și pentru politica brutală a premierul israelian Sharon, împotriva palestienilor din teritoriile ocupate, pornind de la premisa că toate aceste acțiuni vor conduce, în final, la Armageddon, sau la a doua venire a lui Isus Christos! O asemenea credință

bigotă este însă foarte răspândită în America (fostul președinte Ronald Reagan era un adept al ei). Este dificil pentru un european să înțeleagă că mai bine de o treime din populația SUA susține cu tărie asemenea credințe (incluzând și creaționismul, prin negarea teoriei evoluționiste!), care implică acceptarea ororilor războiului (în mod deosebit cel dus în Orientul Mijlociu), ca un preludiu la împlinirea voinței divine în privința Pământului. Să ne mai mirăm că majoritatea militarilor americani sunt recrutați din Sud, acolo unde aceste credințe sînt și astăzi împământenite?...

În vreme ce neoconservatorii știu prea bine că nu se pot menține la putere vehiculând o asemenea platformă politică, influența dreptei creștine nu poate fi totuși subestimată. Eșecul de a impune constrângeri Israelului, după valul de violențe declanșate de premierul Sharon împotriva palestinienilor (acțiune interpretată de fundamentalisti ca un pas pozitiv, pe drumul spre Armageddon), reprezintă un fapt edificator. Iar conflictul cu lumea arabă a oferit un excelent prilej pentru ca asemenea atitudini să se strecoare în retorica unei cruciade creștine îndreptate împotriva Jihadului propovăduit de islamiști, convertind astfel teoriile lui Huntington, despre iminența unei ciocniri a civilizațiilor, într-un fapt geopolitic.³

Intențiile neoconservatorilor în privința politicii externe au fost expuse în *Proiectul pentru Noul Secol American*, apărut în 1997.⁴ Titlul vorbește de la sine, așa cum o făcuse și lucrarea lui Luce, în 1941, despre un control temporal, mai degrabă decât de unul teritorial. El repetă deliberat, prin urmare, toate scăpările pe care Smith le-a evidențiat în prezentarea lui Luce.⁵ Proiectul este „dedicat câtorva perceptive fundamentaliste: dominația americană este bună și pentru Statele Unite, și pentru restul lumii; că o asemenea dominație necesită putere militară, energie diplomatică și asumarea unor principii morale; că prea puțini lideri moderni par născuți pentru a domina lumea”. Principiile acestea au fost expuse și în declarația lui Bush, la comemorarea evenimentelor din 11 septembrie (citate în capitolul 1 al cărții). Deși recunoscute ca valori americane distincte, aceste principii sunt prezentate ca universale, cu termeni precum libertate, democrație sau respect față de proprietatea privată, față de drepturile omului și față de lege, reunite într-un soi de cod de conduită pentru

întreaga lume. Proiectul caută de asemenea să „găsească sprijin pentru o viguroasă politică americană de principii și de implicare în afacerile internaționale”. Aceasta înseamnă exportarea, și dacă e nevoie impunerea unor coduri de conduită similare pentru toate celelalte țări ale lumii. Nucleul grupului care a elaborat acest „Proiect” îl reprezintă militari sau foști militari, ce au făcut parte din Departamentul Apărării în timpul administrațiilor Reagan și Bush Senior. Ei sunt reprezentanți de marcă ai așa-numitului „complex militar-industrial”, împotriva căruia Eisenhower avertizase, cu decenii în urmă, dar care a devenit extrem de puternic în anii cât la Casa Albă s-a aflat Ronald Reagan. Cei mai mulți dintre ei au susținut cauza noului președinte, George Bush Jr. Iar dacă în guvernul lui Clinton, pozițiile cheie se găseau în Departamentul de Finanțe și în Trezorerie (unde Rubin și Summers făceau jocurile), noua administrație de la Washington s-a bazat pe sprijinul experților militari – Cheney, Rumsfeld, Wolfowitz și Colin Powell – în a redesena harta geopolitică a lumii, și s-a bazat pe creștini fundamentalști – prin numirea lui Ashcroft procuror general – pentru a impune ordine în interiorul Americii. Administrația Bush este, așadar, dominată de neoconservatori, profund îndatorați complexului militar-industrial (și altor sectoare majore ale economiei americane, printre care cel energetic sau agricultura) și sprijinită, în judecățile sale morale, de creștinii fundamentalști. Scopul lor a fost acela de a consolida puterea unei minorități prin intermediul unui program politic ce funcționa pe baza logicii teritoriale a puterii. Făcând aceasta, ei au înțeles perfect conexiunea dintre ordinea internă și cea externă. Intuitiv, au acceptat opinia lui Arendt, potrivit căreia menținerea unui imperiu în exterior atrage după sine tiranie internă, dar au pus altfel problema: o activitate militară în exterior necesită o disciplină cazonă acasă...

Irakul a reprezentat de multă vreme o preocupare principală pentru neoconservatori, dar dificultatea era că atragerea sprijinului popular pentru o intervenție militară aici era aproape imposibil de obținut fără un eveniment catastrofal, „comparabil cu Pearl Harbor”, cum ei înșiși recunoșteau. Tentativele din septembrie au oferit adeptilor războiului o șansă extraordinară și accesul de patriotism și solidaritate socială a fost folosit pentru edificarea unui naționalism american

care putea pune bazele unei forme diferite de comportament imperialist și de control intern. Cei mai mulți liberali, chiar și cei care criticaseră până atunci practicile imperialiste americane, au sprijinit Administrația în declanșarea războiului împotriva terorismului și au fost pregătiți să sacrifice unele drepturi civile, spre a servi cauza securității naționale. Acuzația de a fi lipsit de patriotism a fost folosită atunci pentru a suprima accentele critice sau orice idee neconformă cu această abordare. Presa și partidele politice s-au încadrat acestui curent. Iar aceasta a permis conducerii americane să elaboreze o legislație atât de represivă încât îngrozea pe oricine ar fi dorit să i se opună – cea mai importantă lege fiind „Patriot and Homeland Security Acts” (ce conținea prevederi legale pentru menținerea securității interne). Au fost instituite îngrădiri draconice ale drepturilor civile. Prizonierii au fost ținuti ilegal în închisoarea de la Guantanamo, au avut loc numeroase descinderi și rețineri de suspecti, într-un mod ce i-ar fi putut face invidioși pe cei din Gestapo sau pe oamenii lui Lavrenti Beria. Mulți dintre cei arestați au fost ținuti luni întregi fără să aibă acces la un avocat din oficiu și fără să li se aducă la cunoștință pentru ce au fost reținuți. Părea că romanele absurde ale lui Kafka prindeau viață tocmai pe fertilul sol al democrației americane... Poliția putea să rețină, în mod arbitrar, pe orice om suspectat măcar de „terorism”, și în această categorie aveau să fie incluși, în curînd, chiar și militanții antiglobalizare, care până la 11 septembrie nici nu avuseseră habar cine e Osama Bin Laden... Tehnicile de supraveghere au devenit draconice (FBI-ul putea avea acces la înregistrările privind împrumuturile de cărți din bibliotecile publice, era informat asupra vânzărilor de cărți, conexiunilor de Internet, cunoștea aproape totul despre studenții facultăților de stat sau particulare, indiferent că erau străini sau americani, se informa până și în privința cluburilor de scufundări sportive!). De asemenea, Administrația a profitat de ocazie pentru a suprima toate fondurile de ajutorare a săracilor (în numele sacrificiului pentru cauza națională). A fost impus chiar un program ce viza scutirea de taxe, care i-a favorizat copios pe marii bogătași (în numele stimulării economiei) și s-a propus chiar eliminarea taxelor pe dividende, cu deșarta speranță că aceasta va susține bunurile de valori aflate în circulație la bursa de pe Wall Street. Dar

asemenea politici, însoțite de flagrante încălcări ale Cartei Drepturilor și a înseși constituționalității americane, nu ar fi putut fi susținute, după cum avertizau și se temeau Washington, Madison și alți politicieni americani de prestigiu, decât printr-o implicare de factură imperialistă, pe plan extern. Dată fiind amenințarea teroristă, evidențiată mai ales după evenimentele din septembrie 2001, și climatul tensionat, de suprimare a oricărui „eretic” care s-ar fi opus liniei oficiale, chiar și cei cu vederi liberale au acceptat ideea invadării Afghanistanului pentru alungarea talibanilor și urmărirea, pe toate meridianele globului, a activiștilor al Qaeda.

Pentru a profita de moment și a-și vedea împlinite ambițiile, stilul paranoic al politicii americane se cerea pus la treabă. Neoconservatorii insistaseră asupra pericolului reprezentat de acea „axă a Răului”, ce cuprindea Irakul, Iranul, Coreea de Nord și alte țări, pentru ordinea și stabilitatea mondială. În umbra acestei axe se întrezărea însă figura amenințătoare a Chinei, țară ale cărei intenții erau greu de prevăzut și care de mult reprezenta un competitor de temut, pe scena politico-economică a lumii, pentru Statele Unite. Alianța dintre neoconservatori și complexul militar-industrial a exercitat presiuni asupra regimului Clinton, în anii '90, pentru a crește cheltuielile militare și a fi pregătit să lupte oricând pe două fronturi simultan – de pildă atât împotriva Irakului, cât și a Coreei de Nord. Pe lista priorităților, Irakul ocupa un loc fruntaș, pe de-o parte din cauza poziției geopolitice deosebite, pe de alta, a regimului dictatorial, care se dovedise imun la orice încercări de „disciplinare financiară”, grație rezervelor imense de petrol ale țării. Un alt motiv important pentru care Irakul a fost ales ca țintă l-a reprezentat însă riscul ca Saddam Hussein să-și aroge calitatea de lider al mișcării pan-arabe și, din această poziție, să domine zona Orientului Mijlociu, luând astfel, dacă ne putem exprima astfel, „ostatecă”, întreaga economie mondială. Trebuie amintit că o asemenea situație fusese prevăzută încă din timpul administrației Carter, care avertiza, în urmă cu mai bine de două decenii, că orice încercare de a folosi petrolul ca armă de șantaj, de către țările arabe, nu va fi tolerată. Și tocmai din această perspectivă, după 1980, implicarea militară americană în regiune a sporit considerabil. Primul război din Golf nu a produs

o schimbare de regim la Bagdad, în parte pentru că nu a existat un mandat al ONU pentru o astfel de acțiune. Reglementările impuse Irakului au fost nesatisfăcătoare pentru ambele părți. Irakienii s-au văzut supuși unor puternice sancțiuni economice, inspectorii pentru armament au fost trimiși în zonă, spre a căuta eventualul arsenal chimico-nuclear al lui Saddam și apoi expulzați, kurzii au fost protejați, în cadrul unei regiuni autonome din nordul Irakului, de soldații americani și britanici care au impus chiar și o zonă de excludere aeriană, în care avioanele irakiene nu aveau voie să pătrundă, dar pe care acestea au încălcat-o sistematic. Clinton a numit Irakul „o țară malefică” și a militat pentru răsturnarea de la putere a dictatorului Saddam Hussein, dar a insistat ca acest lucru să se facă doar prin sancțiuni economice, nu și prin deschiderea ostilităților militare, metodă care, susțineau neoconservatorii, nu avea cum să dea rezultate...

După 11 septembrie, neoconservatorii au avut ce-și doreau: propriul lor „Pearl Harbor”. Dificultatea, în justificarea unei acțiuni militare împotriva Irakului, era că practic nu existau conexiuni între această țară și al Qaeda sau terorismul mondial. Mai mult, Saddam însuși îl considera pe Bin Laden un „neavenit” pe cale de a-i submina rolul autoasumat de lider al întregii lumi arabe. În cursul invaziei în Afghanistan, magnații industriei militare americane testaseră multe dintre noile armamente de luptă, făcând practic o repetiție generală pentru asaltul împotriva Irakului sau a oricărei alte țări care ar fi încercat să li se opună. În cursul acestui proces, SUA și-a asigurat o prezență militară stabilă în Uzbekistan și Kîrgîstan, căutând astfel să se apropie de rezervele de petrol din zona Mării Caspice (rezerve a căror bogăție rămâne încă un mister și pentru care americanii vor fi nevoiți să concureze cu China, stat ce caută cu obstinație să-și asigure astfel uriașele necesități de combustibil, pentru o economie în plin avânt). După șase luni, răstimp în care talibanii au fost zdrobiți de mașinăria de război americană, Washingtonul și-a îndreptat atenția către Irak. În vara anului 2002, devenise clar că Statele Unite își asumaseră sarcina de a provoca schimbarea regimului lui Saddam, indiferent prin ce mijloace. Singura chestiune în suspensie era cum anume vor justifica americanii o acțiune în forță, față de opinia publică

americană și față de comunitatea internațională. Începând cu acest moment, Administrația Bush a recurs la toate metodele posibile, apelând la o retorică patriotardă și vehiculând afirmații fără nici o bază reală ca pe niște fapte indubitabile (de genul celor descrise în capitolul 1 al acestei lucrări). În paralel, SUA au căutat să construiască o coaliție de țări aliate, în cadrul căreia Marea Britanie, deja implicată în acțiunile militare de excludere aeriană din anumite zone ale Irakului, urma să aibă un rol major. La început, Administrația Bush a negat orice posibilă implicare a ONU și chiar a susținut că n-are nevoie nici măcar de susținerea Congresului american, în vederea declanșării unei acțiuni împotriva Irakului, dar încet-încet, pe măsură ce era supusă unor tot mai intense presiuni interne și internaționale, a trebuit să renunțe la această atitudine sfidătoare. Dar nimic nu a împiedicat guvernul american să cultive în continuare naționalismul proaspăt redescoperit după atentatele sinucigase din 11 septembrie și să exploateze acest sentiment, pentru a-și asigura sprijinul intern, în eventualitatea unei invazii în Irak. Acest proiect, tipic imperialist, a fost folosit și pentru a impune un control mai strict pe plan intern, motivația fiind ușor de găsit: permanenta teamă de atacurile teroristilor, fie că aceștia foloseau cuțitul, bomba sau virușii unor boli letale. Din nefericire, așa cum tot Arendt observa, cu deosebită acuratețe, alăturarea naționalismului și imperialismului nu poate fi realizată fără recurgerea la rasism, și nu-i de mirare că mentalitatea pe care opinia publică americană o are în privința arabilor, cât și însăși politica oficială a guvernului de la Washington, vizavi de imigranții din țările arabe, au dus la o creștere cel puțin îngrijorătoare a valului de rasism în „țara libertății”, care poate provoca Americii daune imense în viitor, atât pe plan intern cât și pe plan internațional.

În timp ce situația cunoaște o evoluție tot mai rapidă, însoțită de obișnuitele „oglinzi” și „perdele de fum” ale declarațiilor oficiale, trebuie totuși să distingem cu precizie încotro bat proiectele imperia-liste ale neoconservatorilor. Voi întreprinde, de aceea, în cele ce urmează, un rezumat al acestei orientări și o evaluare a forțelor îndreptate împotriva ei.

Neoconservatorii urmăresc reconstrucția Irakului repetînd strategia folosită în cazul Germaniei și Japoniei, după cel de-al doilea

război mondial. Irakul va fi liberalizat, din punct de vedere politico-economic, pentru o dezvoltare capitalistă deschisă, scopul acestor acțiuni fiind crearea aici a unei societăți de consum după standardele occidentale, ca model pentru celelalte țări din Orientul Mijlociu. Infrastructurile sociale, instituționale și politice vor fi puse sub administrație americană, dar treptat se va face loc unei administrații politice irakiene, clientelare însă Washingtonului (preferabil, la fel de slabă ca și partidul liberal japonez). Irakul va rămâne demilitarizat, dar se va afla sub protecția forțelor americane, care vor staționa în continuare în zona Golfului.⁶ Petrolul irakian va fi folosit pentru a finanța reconstrucția țării, dar mai ales pentru a acoperi costurile intervenției militare americane și, se speră, va fi vândut pe piața externă (mai curând pe dolari, decât pe euro), la un preț suficient de scăzut spre a stimula revigorarea economiei globale.

Dar ambițiile imperialiste ale neoconservatorilor nu se limitează doar la atât. Ei au început deja să vorbească despre o eventuală intervenție în Iran (care, după ocuparea Irakului, va fi complet înconjurat de forțele SUA) și au lansat acuzații voalate la adresa Siriei, amenințând-o că „ar putea suporta consecințe din cauza politicii sale”. Asemenea remarci au devenit atât de evidente pentru intențiile americane, încât secretarul de stat pentru Afacerile Externe al Marii Britanii s-a simțit nevoit să reafirme refuzul absolut al țării lui de a participa la vreo acțiune militară îndreptată atât împotriva Iranului, cât și împotriva Siriei. Dar poziția neoconservatorilor, expusă în numeroase rânduri de către ministrul apărării, Donald Rumsfeld, este că America nu are nevoie de Marea Britanie spre a-și atinge obiectivele impuse și că va porni chiar o acțiune de pedepsire unilaterală, dacă va fi cazul! Presiunile asupra Siriei și Iranului sunt în creștere, și în paralel Statele Unite supraveghează cu atenție climatul politic din Arabia Saudită, spre a nu permite preluarea puterii de către fundamentalistii musulmani (obiectul principal vizat de Bin Laden), care s-au opus cu vehemență acțiunilor americane în regiune. Între timp, Statele Unite și-au intensificat prezența militară în regiune și au căutat să experimenteze în Irak o terifiantă operațiune militară, cunoscută sub denumirea de „șoc și groază”, care va avea capacitatea de a distruge simultan miile de rachete cu rază lungă de acțiune pe

care nord-coreenii le țin îndreptate spre Seul. O dată declanșată, această formidabila „armada” americană va putea distruge întregul arsenal nuclear coreean, anihilând total orice rezistență armată din partea acestei țări, în mai puțin de douăsprezece ore...

Evaluând toate aceste aspecte, putem avea o privire de ansamblu, din punct de vedere geopolitic. Prin ocuparea Irakului, introducerea unor reforme în Arabia Saudită și „domolirea” Siriei și Iranului, în fața forțelor americane, net superioare, Administrația de la Washington ar reuși să-și creeze o punte de importanță strategică spre Eurasia (așa cum am arătat în capitolul 2), regiune care este în prezent centrul mondial al producției de petrol (și care va continua să furnizeze combustibil pentru cel puțin încă 50 de ani), asigurând nu doar funcționarea economiei mondiale, ci și, poate, sprijin financiar pentru orice țară care ar dori să se opună dominației americane. Acapararea petrolului eurasiatic de către americani le va asigura acestora, și pe viitor, hegemonia mondială. Dacă Statele Unite își vor putea consolida alianțele cu țările est-europene, cum ar fi Polonia sau Bulgaria și (foarte problematic) cu Turcia, dominând Irakul și pacificând Orientul Mijlociu, atunci americanii vor avea posibilitatea de a demarca, printr-o breșă, spațiul eurasiatic, între Europa Occidentală, Rusia și China. Doar în aceste condiții, Statele Unite vor deține o poziție militară și geostrategică îndeajuns de puternică spre a le permite să domine lumea din punct de vedere militar și, prin controlul asupra celor mai mari resurse de petrol, și economic. Faptul apare ca fiind de extremă importanță mai ales când îl raportăm la concurența pe care o pot face americanilor Uniunea Europeană și mai ales China, a cărei tendință de asumare a rolului de hegemon militar și economic în Asia pare să reprezinte o serioasă amenințare pentru neoconservatorii din SUA. Iar neoconservatorii nu vor precupeți nici un efort, și nu vor face economie de mijloace în a-și asigura totala dominație asupra planetei.⁷ În această lume guvernată de „pax americana”, ei speră ca toate segmentele economice și sociale vor înflori sub umbrela sistemului capitalist al liberului schimb, al piețelor deschise. În viziunea neoconservatoare, restul lumii (sau cel puțin toate clasele deținătoare de proprietăți) va trebui să le fie recunoscător americanilor pentru asigurarea climatului de dezvoltare economică, sub egida libertății pieții, pe toate meridianele globului.

Dar se pune întrebarea esențială: oare acest proiect are șanse de izbândă? Există, nu încapе îndoială, personalități din cadrul Administrației Bush, ca și militari de rang înalt din armata americană, care nu doar că nu se arată convinși de fezabilitatea proiectului, dar chiar i se opun în mod activ. Deocamdată, balanța internă a puterii, în interiorul Administrației, înclină de partea neoconservatorilor, dar cine garantează că platanele ei vor rămîne nemișcate și pe viitor?... De o importanță covârșitoare, în acest sens, se va dovedi succesul sau eșecul acțiunii militare din Irak. O intervenție de lungă durată, urmată de ocuparea țării va avea serioase repercusiuni asupra credibilității Administrației de la Washington, care declară că vrea să ducă o bătălie pentru eliberarea țării de sub tirania lui Saddam Hussein și va sfârși prin a impune irakienilor un regim de ocupație, total nepopular.

Totodată, forțele externe care se ridică împotriva imperialismului neoconservator sunt formidabile. Și cu cât acest proiect se conturează mai bine, cu atât el generează o apropiere mai clară între Germania, Franța, Rusia, China și alte țări, care nu se încadrează neapărat în categoria marilor puteri mondiale. Un bloc eurasiatic relativ unificat poate reprezenta, așa cum Kissinger avertiza, în urmă cu câteva decenii, o amenințare serioasă pentru interesele americane și nu se știe cine va ieși triumfător, până la urmă, din acest conflict. În plus, dacă Statele Unite vor continua să exercite presiuni asupra Iranului și Siriei, țări aflate odinioară în sfera de influență britanică, atunci Marea Britanie va înceta, cu siguranță, să mai acorde sprijin necondiționat americanilor, căci englezii nu vor dori să servească intereselor imperialiste ale Washingtonului. Și atunci, mai mult ca sigur, guvernele din unele țări europene, precum Italia sau Spania, care au sprijinit necondiționat politica americană, chiar împotriva voinței popoarelor lor, vor fi alungate de la putere, facilitând transformarea Europei într-un bloc politic unitar, opus planurilor SUA, cu mai multă hotărâre decât în prezent. Pe de altă parte, opoziția globală din cadrul Organizației Națiunilor Unite, față de proiectele și acțiunile americane, va deveni tot mai puternică, iar SUA tot mai izolată.

Prin politica dusă, neoconservatorii au știrbit aura de lider moral al Americii, și prin urmare, capacitatea acestei țări de a întruni un

consens mondial este deja grav diminuată. Până și influența sa culturală este pe cale să scadă. Statele Unite vor fi nevoite, așadar, să încerce să cumpere consensul în cadrul ONU, cu ajutorul uriașelor resurse financiare pe care le dețin. Dar eșecul cu care s-a soldat încercarea de a „mitui” Turcia, țară membră a NATO, chiar și în condițiile situației economice grave cu care turcii se confruntau, și riscul declanșării unor acțiuni de răzbunare, îndreptate împotriva intereselor americane, au dovedit Administrației de la Casa Albă că problema este mult mai complexă. La ora actuală, în lume mai există doar foarte puțină înțelegere față de planurile americane, cel mai important sprijin fiind, în continuare, cel manifestat de Marea Britanie, dar asta în condițiile în care încrederea populației britanice în guvernul Blair se diminuează constant. Date fiind aceste condiții, Statele Unite sunt pe cale să renunțe la hegemonia obținută prin consens, în favoarea unei dominații impuse prin constrângere. SUA aspiră de mult să fie, așa după cum se exprima Colin Powell, „șeful găștii de cartier”, ale cărui ordine să nu fie discutate de nimeni, dar afirmația omului de stat american, că o asemenea situație este acceptabilă, pentru că „boss-ul” acționează întotdeauna așa cum trebuie, deja și-a pierdut credibilitatea. Creșterea valului de proteste populare, de-a lungul și de-a latul globului, acțiune al cărei apogeu a fost atins de uriașele manifestări antirăzboinice din 15 februarie 2003, reprezintă un semnal de care americanii sunt obligați să țină seama.

Există, printre neoconservatorii americani, credința fermă că, o dată ce ei vor fi stabilit ordinea de-a lungul și de-a latul planetei și vor demonstra beneficiile unei astfel de acțiuni, opoziția față de militarismul lor, atât la nivel popular, cât și printre guvernele străine va înceta să-și mai facă simțită prezența. Viziunea trebuie privită ca fiind de domeniul utopicului, dar chiar și o îndeplinire parțială a acțiunii respective depinde în mod crucial de natura beneficiilor create și mai ales de modul în care ele vor fi distribuite. Neoconservatorismul se suprapune peste neoliberalism, în credința că piețele libere de bunuri și capital conțin tot ce este necesar spre a răspândi libertatea și bunăstarea pe întreg Pământul. Până în momentul când s-a demonstrat că o asemenea convingere este falsă, neoconservatorii au „reușit” să transforme conflictele de slabă intensitate, duse sub

regimul neoliberal, pe cuprinsul planetei, într-o confruntare dramatică, singura modalitate, în opinia lor, de a rezolva problemele, o dată pentru totdeauna. Ei vor continua să practice o economie politică bazată pe acumularea prin depozitare (iar acapararea resurselor irakiene de petrol reprezintă un punct fundamental de pornire, în cadrul acestei politici) și nu vor întreprinde nimic spre a stăvili inechitățile sociale tot mai pregnante, pe care formele contemporane de capitalism le produc. Căci, de vreme ce politica fiscală proprie este tot ce contează pentru ei, neoconservatorii vor face ce le stă în putință spre a sprijini adâncirea acestor inegalități, pornind de la premisa că răsplătind inițiativa și talentul celor ce-și permit să plătească taxe, vor reuși să îmbunătățească nivelul de trai al tuturor categoriilor sociale. De aici, ne putem aștepta mai curând la o creștere a intensității luptelor împotriva depozitării și de asemenea la o ațâțare a scânteilor care alimentează astăzi mișcările antiglobalizare, chiar și pe calea alegerilor democratice, cum s-a întâmplat în cazul venirii la putere a lui Lula, în Brazilia, ce caută să limiteze sfera de acțiune în cadrul căreia neoliberalismul poate opera. Pe deasupra, nimic nu pare să oprească alunecarea spre naționalism și spre politicile exclusiviste, ca mijloace de apărare împotriva agresiunii neoliberale. Cu înseși Statele Unite orientate tot mai mult spre rasism, văzut ca o punte între naționalism și imperialism, acest tip de dezintegrare va fi, în viitor, foarte dificil de ținut sub control.

Dincolo de toate acestea, se ridică însă întrebarea crucială: cum vor fi privite proiectele imperialiste neoconservatoare de către lumea islamică? În această privință, putem spune că neoconservatorii se aventurează pe nisipuri mișcătoare. Și spunând asta, mă gândesc în primul rând la faptul că orice apropiere de lumea arabă va trebui să fie fundamentată pe o soluție acceptabilă a conflictului arabo-israelian, vizavi de care Administrația Bush păstrează o tăcere desăvârșită, atunci când nu recurge la promisiuni vagi, sub presiunea unor forțe externe (în special Marea Britanie). Motivul pentru această mimare a indiferenței și pentru refuzul de a încerca măcar o stăvilire a politicii brutale a lui Sharon în Israel rezidă în alianța, deloc „kușer”, cu comunitățile sioniste, alianță sprijinită, din motive eshatologice, asupra cărora am stăruit deja, de către fundamentalistii creștini. Eșecul

de a ajunge la un acord cu palestinienii, fără desfășurarea puterii imperiale în regiune va reprezenta un permanent „ghimpe” în coasta Statelor Unite și va continua să genereze atacuri împotriva intereselor americane, oriunde în lume. Această nepăsare față de soarta poporului palestinian va fi, așadar, o permanentă sursă de opoziție atât împotriva Israelului, cât și împotriva SUA și poate va aprinde flacăra unor puternice răzmerițe, în sânul lumii musulmane. În al doilea rând, ideea că Irakul poate servi ca un proiect demonstrativ, spre a-i dezbăra pe musulmani de mentalitatea fundamentalistă și modalitățile de acțiune total nedemocratice, se bazează pe ipoteza (ce frizează absurdul!) că Irakul ar putea fi transformat, peste noapte, într-un stat capitalist, democratic și prosper, desigur, sub tutela Americii. Dintr-un anumit punct de vedere, alegerea Irakului nu este însă lipsită de sens, dacă ne gândim că această țară nu are doar resurse uriașe de petrol, dar și un număr mare de savanți și tehnicieni talentați și harnici; că a avut, înainte ca Saddam și americanii să le distrugă, o bază agrară și meșteșugărească extrem de bine pusă la punct. Surplusul de capital ar putea, în aceste circumstanțe, găsi cu ușurință debușeuri în reconstruirea tuturor infrastructurilor distruse, dar având în vedere că regulile neoliberale guvernează încă fluxurile financiare și comerțul, și dată fiind actuala stare de supra-acumulare, este dificil să ne închipuim că Irakul ar putea deveni, în doar câțiva ani, echivalentul, pe tărâm arab, al Coreei de Sud. Și chiar dacă ar începe să o facă, nu este sigur că demonstrația își va face pe deplin efectul, ținând cont că pe același drum de dezvoltare capitalistă porniseră și alte state arabe, precum Egiptul și Pakistanul, spre a se confrunta cu un eșec de proporții, în ciuda sprijinului acordat de Statele Unite. Singura posibilitate în care ar exista speranțe pentru o dezvoltare economică durabilă a Irakului, sub ocupație, ar reprezenta-o revigorarea economiei mondiale, la un nivel chiar mai ridicat decât cel existent în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial.

Aceste considerații ne fac să fim mai critici în privința condițiilor economice care prevalează, la ora actuală, în lume și asupra nivelului până la care procesele trasate anterior se îndreaptă către o logică capitalistă a puterii ce este fie solidară, fie se mulează pe acea logică teritorială specifică, pe care imperialismul neoconservator încearcă

să o impună. Deși este greu de spus ce se va întâmpla până la urmă, apare clar profunda inconsistență, dacă nu cumva chiar o contradicție între cele două logici. Și dacă este așa, atunci atât logica teritorială, cât și cea capitalistă vor trebui fie să cedeze, fie să facă față unor consecințe catastrofale. Care sunt, prin urmare, principalele semne ale acestei sciziuni între cele două tipuri de logică?

Primul dintre ele ar fi însuși costul războiului. El nu va putea fi mai mic de 200 de miliarde de dolari, cu posibilitatea ca, pe măsură ce conflictul se prelungește, suma să crească. Sincer vorbind, există un surplus de capital îndeajuns de mare spre a-l suporta, dar acest surplus va solicita o rată de rambursare, care va însemna, pe de o parte, profituri substanțiale pentru Apărare și firmele ce se vor implica în reconstrucția Irakului, dar pe de alta plata de dobânzi pentru creditele guvernamentale. Bombele aruncate asupra Irakului nu reprezintă, orice s-ar spune, o investiție productivă și nu vor readuce nici un fel de valoare în circulația capitalului și în procesul de acumulare, desigur, asta dacă nu luăm în considerare scăderea prețului petrolului, la 20 de dolari per baril, ca parte a ratei de rambursare pentru cheltuielile militare. Desigur, petrolul irakian ar putea reprezenta o răsplată potrivită pentru efortul de război american, dar acest lucru va împiedica folosirea sa pentru dezvoltarea internă a țării, după război, împiedicând astfel Irakul să-și mai joace rolul în acest proiect demonstrativ, referitor la „binefacerile” dezvoltării capitaliste. Vor fi necesari, după toate probabilitățile, câțiva ani pentru a aduce producția de petrol a Irakului la un nivel suficient de ridicat pentru a permite atât acoperirea cheltuielilor militare americane, cât și dezvoltarea economiei irakiene. Și în orice caz, să ținem seama de faptul că Irakul are deja de plătit datorii de 200 de miliarde de dolari (64 de miliarde doar către Rusia), ca să nu mai vorbim de compensațiile derivate din invazia Kuweitului, în deceniul trecut, care se cifrează și ele la peste 100 de miliarde de dolari. Dacă, sub tutela americană, Irakul nu va fi capabil să-și onoreze aceste datorii, atunci se va declanșa mânia celorlalte țări, în primul rând a Rusiei.

Pentru SUA nu există, cu alte cuvinte, multe soluții, decât impli carea totală în acest război, chiar cu riscul înglodării în datorii. Efectele generale ale unui deficit bugetar în permanentă creștere, în

Statele Unite, nu ar fi benigne, nici în cele mai bune circumstanțe. Iar în condițiile actuale, de stagnare economică, de declin al valorii bunurilor, al scăderii încasărilor din taxe, un astfel de deficit, cheltuit în scopuri militare, va împinge economia americană și mai jos, pe panta recesiunii, în loc să o ajute să se revigoreze. Cheltuielile militare sunt câteodată concepute (de către Roza Luxemburg, de pildă), ca un stimul pentru economie (uneori fenomenul este numit „keynesianism militar”), dar ele pot acționa, în acest sens, doar pe termen scurt (în intervalul de timp necesar pentru a înlocui echipamentul și materialul folosite). Și în conjunctura actuală, orice stimul pe termen scurt venit din această direcție este total acoperit de scăderea încrederii consumatorilor și de climatul de teamă (folosită în mod direct de către Administrație pentru propriile sale scopuri) care împiedică oamenii să mai călătorească sau să se implice în alte activități ce implică riscuri. Până și companiile aeriene sunt fie falimentare, fie aproape de faliment, iar firmele de turism se află într-o situație economică foarte grea. Pierderea locurilor de muncă și diminuarea protecției sociale (cum ar fi asigurările de sănătate și chiar fondurile de pensii) se reverberează asupra întregii economii americane. Economia metropolei New York, de pildă, se află acum într-o situație mai precară decât cea din anii 1973-1975, iar deficitul bugetar amenință să o împingă în starea de faliment tehnic în doar câțiva ani.

Problema este exacerbată de către tot mai șubreda poziție internațională a economiei americane. Capitaliștilor străini, economia americană trebuie să le returneze peste o treime din datoria externă a țării și 18% din cea a corporațiilor americane (de două ori mai mult decât în anii '80), iar SUA are nevoie astăzi de o infuzie de capital străin de peste 2 miliarde de dolari zilnic, pentru a încerca să acopere uriașul deficit bugetar, în continuă creștere.⁸ Așa cum am precizat mai devreme, aceste fenomene fac ca economia americană să fie extrem de vulnerabilă la scurgerea de capital, ale cărei prime semne sunt deja vizibile în prăbușirea valorii dolarului, pe piețele mondiale. Roata norocului pare să se întoarcă în favoarea puterilor capitalului financiar, care sunt chemate să susțină economia americană. Logica capitalistă, fără o acțiune statală efectivă, de care Administrația Bush nu pare a fi capabilă, amenință să diminueze puterea economică a

Americii, în loc să o consolideze, cum s-a întâmplat în timpul boom-ului economic din anii '90. În același mod, capitalul speculativ se îndreaptă spre Thailanda, Indonezia și Argentina, pentru a alimenta dezvoltări economice care brusc se transformă în scurgeri de capital și catastrofe economice, astfel încât se poate spune că scurgerea de capital speculativ către Wall Street, în anii '90, a ajuns să aibă astăzi un nedorit revers... Circumstanțele sunt, într-o oarecare măsură, diferite, pentru că dolarul a reprezentat întotdeauna limanul salvator al capitalului mondial și puterea dată de dreptul seniorajului se află încă în mâinile SUA. Dar evoluția situației depinde tot mai mult de încrederea în guvernul american și cum este unanim recunoscut, la ora actuală, faptul că Administrația de la Washington se lasă dominată de coaliția neoconservatorilor, a complexului militar-industrial și, mai îngrijorător, de creștinii fundamentalști, nu e de mirare că logica capitalului vede în schimbarea de regim în Statele Unite o necesitate stringentă pentru propria ei supraviețuire. Aceasta va însemna însă stoparea, chiar forțată, a versiunii neoconservatoare a imperialismului. Dacă un asemenea fapt nu se va întâmpla, uriașul curent impus de orientarea tot mai pronunțată spre o permanentă economie de război poate duce la o formă de sinucidere economică pentru Statele Unite. Recurgerea la militarism va apărea atunci ca o ultimă, disperată soluție pentru ca America să-și păstreze dominația mondială, indiferent de prețul care va trebui plătit.

Dar aici intervine un alt aspect al daunelor potențiale pe care proiectul imperialist al neoconservatorilor le poate provoca. Afirmarea unilaterală a puterii SUA înregistrează un eșec în a recunoaște înaltul nivel atins de integrarea interteritorială ce există la ora actuală în cadrul organizării capitaliste a circulației și acumulării de capital. Amenințarea, de către americani, cu un boicot asupra produselor fabricate în Franța și Germania nu-și găsește rostul, dacă ținem seama de faptul că aportul extern de bunuri, în orice economie funcționabilă, este de o treime, până la o jumătate, din totalul respectivei economii. Dar naționalismul în ascensiune, promovat atât de adepții războiului, cât și de mișcările ce se opun neoliberalismului, poate impune constrângeri asupra fluxurilor internaționale de capital și a dinamicilor acumulării. Retragerea în configurații regionale a circulației de capital

și a acumulării, ale cărei semne deja se fac simțite în economia mondială, poate fi exacerbată de orice răbufnire naționalistă ori rasistă, asta spre a nu mai aduce în discuție modul în care prinde teren ideea unui „conflict între civilizații”. Dar retragerea în cadrul unor blocuri de putere regionale, exercitând practici exclusiviste în vreme ce se angajează în competiția cu alte blocuri, reia, dacă analizăm atent datele problemei, exact configurația care a generat criza mondială a capitalismului, în anii '30 și '40. Cu alte cuvinte, Lenin, profetul comunist atât de hulit astăzi, a avut dreptate... Și probabil că nimeni nu ar vrea să re trăiască tenebroșii ani ai Marii Crize, ceea ce face și mai tulburător curentul ce duce, încet, dar deja evident, către o asemenea catastrofă.

Continuarea politicilor neoliberale pe plan economic, așa cum deja am arătat, atrage după sine o continuare, dacă nu cumva chiar o escaladare a acumulării prin orice mijloace, inclusiv prin depozitare. Ca un corolar al celor prezentate aici, am putea spune că în viitorul nu tocmai îndepărtat, vom asista, pe cât se pare, la o creștere puternică a rezistenței mondiale față de asemenea practici prădalnice, opoziție la care singurul răspuns va fi reprimarea mișcărilor populare de către puterea statală. Aceasta implică continuarea conflictului de slabă intensitate care a caracterizat economia mondială în ultimele două decenii, sau chiar mai mult, fapt ce necesită găsirea unui mod de „îmblânzire” a problemei supra-acumulării globale. Unica posibilitate de a realiza acest lucru, am declarat eu, este programul de proporții pantagruelice (și care, la o analiză atentă, se vedește a fi, în esență, o autentică formă primitivă de acumulare de capital) desfășurat în China, care va declanșa o rată extraordinară a creșterii economice și a dezvoltării infrastructurilor publice, capabilă să absoarbă o mare parte a surplusului de capital din întreaga lume. Singura condiție este însă ca acest proces să nu ducă la izbucnirea unei contra-revoluții, în uriașa țară asiatică. Dar, dacă programul va reuși, colectarea surplusului de capital în China va fi o calamitate pentru economia americană, care în mod curent asigură infuziile de capital spre a sprijini propriul consum neproductiv, atât în sectorul militar, cât și în cel privat. Rezultatul va fi echivalentul unei „ajustări structurale” în economia SUA, care va genera în această țară un grad de austeritate

cum nu s-a mai simțit de la Marea Criză a anilor '30. Într-o asemenea situație, Statele Unite vor fi cu siguranță tentate să-și utilizeze controlul pe care îl au asupra petrolului, spre a opri China din cursa ei fulminantă, declanșând astfel un conflict geopolitic cel puțin la nivelul Asiei Centrale, dacă nu cumva unul cu implicații globale.

Singura posibilitate, fie ea și temporară, de rezolvare a problemei, prin respectarea regulilor modului de producție capitalist, ar reprezenta-o introducerea unui nou „new deal” în manieră rooseveltiană, dar care, de astă dată, să nu se extindă doar la economia Statelor Unite, ci să aibă o extindere globală. Aceasta ar însemna eliberarea logicii circulației de capital și a acumulării de „lanțurile” neoliberale, reformularea puterii statale, în așa fel încât să-i permită acesteia mai multe capacități intervenționiste și de redistribuire, stoparea puterii speculative a capitalului financiar și descentralizarea sau măcar un control democratic asupra atotputernicelor trusturi oligopoliste sau monopoliste (în mod special influența malefică a complexului militar-industrial), care dictează practic totul la ora actuală, de la termenii comerțului internațional până la ce vedem, citim sau auzim din mass media. Efectul va fi întoarcerea la un imperialism de tip „new deal”, mult mai benefic, și, eventual ajungerea la un soi de coaliție a marilor puteri, coaliție asupra căreia Kautsky avertizase cu mult timp în urmă.

Ultra-imperialismul de acest gen, favorizat astăzi în Europa, are totuși, propriile conotații și consecințe negative. Dacă ar fi să-l credem pe Robert Cooper, unul dintre consilierii lui Blair, ultra-imperialismul va favoriza reapariția divergențelor specifice secolului XIX, între statele civilizate, cele barbare și cele sălbatice, de astă dată sub înfățișarea unor state post-moderne, moderne și respectiv pre-moderne, cu cele post-moderne ca „gardieni” ai introducerii comportamentului civilizat, meniți a introduce, prin mijloace directe sau indirecte, alinierea la normele universale (citește „occidentale” și „burgheze”) și la practicile umaniste (citește „capitaliste”), de-a lungul și de-a latul globului. Țările post-moderne, majoritatea dintre ele europene, nu se identifică, din această perspectivă, cu „vechea Europă”, dar, în tot cazul, depășesc Statele Unite, care au unele dificultăți în a urma modelul modernist. Dificultatea constă într-o abordare, din partea americanilor, similară cu cea care a permis

liberalilor din secolul al XIX-lea, precum John Stuart Mill, să justifice menținerea Indiei sub tutela britanică și pretinderea de tribut de la coloniile Coroanei, în vreme ce proclama principiile guvernământului reprezentativ în țările „civilizate”, precum Marea Britanie... În absența unei puternice revigorări a acumulării susținute prin reproducție extinsă, această versiune europeană a imperialismului liberal se poate afunda și mai adânc în marasmul politicilor de acumulare prin depozitare pe tot cuprinsul lumii, spre a nu permite motorului acumulării să se oprească. O asemenea formă alternativă de imperialism colectiv va fi greu de acceptat de către păturile largi ale populației, care s-au opus constant acumulării prin depozitare și celorlalte forme prădalnice ale capitalismului asociate ei. Aserțiunea liberalilor, potrivit căruia dacă o personalitate de talia lui Cooper propune o astfel de strategie, ea trebuie luată în calcul, pare prea familiară autorilor din perioada postcolonială pentru a-i acorda mult credit.⁹

Există însă, și soluții mai radicale, dar construirea unui nou „new deal”, sub conducerea Europei Occidentale și Statelor Unite, atât pe plan intern cât și pe plan internațional, care să se opună forțelor de clasă, deocamdată atotputernice și intereselor speciale întrunite împotriva lui, reprezintă cu siguranță o cauză pentru care merită luptat, în conjunctura actuală. Iar ipoteza că un asemenea „new deal”, prin urmărirea adecvată a unei fixări spațio-temporale pe termen lung, poate ține în frâu problema supra-acumulării, cel puțin pentru câțiva ani și chiar diminua nevoia de acumulare prin depozitare, trebuie să încurajeze forțele democratice și progresive să se alinieze în spatele său și să îl transforme în realitate. Căci noul „new deal” promite să genereze o traiectorie imperială mult mai puțin violentă și mai binevoitoare decât brutalul imperialism militarist pus în practică astăzi de către mișcarea neoconservatoare din Statele Unite.

Adevăratul câmp de bătălie unde conflictul se va desfășura îl reprezintă, desigur, America însăși. Pare însă un teren al speranțelor zădărnice, de vreme ce drastică îngrădire a libertăților civile și recunoașterea pe scară largă a faptului că imperialismul extern va fi instaurat cu prețul menținerii unui regim de tiranie pe plan intern creează bazele unei puternice politici de rezistență, cel puțin din partea celor care cred cu adevărat în Carta Drepturilor și a căror viziune asupra

constituționalității diferă net de cea a majorității neoconservatoare ce domină astăzi Curtea Supremă a SUA. Acești oameni sunt poate la fel de numeroși ca și fundamentalistii creștini care exercită o influență așa de sinistă asupra guvernării. Și există voci, chiar în cadrul majorității creștine, în special printre liderii acesteia (care au adoptat o poziție antirăzboinică), ce susțin că izolarea creștinilor fundamentalști și afirmarea unei toleranțe religioase și a coexistenței pașnice cu celelalte popoare ar trebui să fie principalele imperative morale. Există o tendință tot mai pronunțată ca mișcările antiimperialiste și antirăzboinice să se exprime liber, dar climatul de naționalism, patriotism și reducerea la tăcere a dizidenților, în special în media, înseamnă că lupta împotriva versiunii neoconservatoare a imperialismului, ca și împotriva continuării neoliberalismului pe plan economic, se află abia la început. Puterea claselor sociale ce se aliniază spre a susține neoliberalismul este formidabilă, dar cu cât formula de guvernare neoconservatoare devine mai problematică, pe plan intern și internațional, cu atât mai mult își va face simțită prezența o tendință de scindare, în rândul claselor elitiste. Acestea se vor trezi minate de disensiuni interne, asupra drumului pe care logica teritorială a puterii îl are de urmat. Dificultățile cu care se confruntă astăzi modelul neoliberal și amenințările ce planează asupra Statelor Unite pot determina necesitatea de a construi o logică alternativă a puterii teritoriale. Dacă acest lucru se va întâmpla sau nu depinde în mod hotărâtor de balanța forțelor din interiorul SUA. Și chiar dacă ele nu vor juca un rol determinant, vor avea totuși un cuvânt de spus în viitorul individual și colectiv. În această privință, restul lumii nu poate decât să privească, să aștepte și să spere. Dar un singur lucru poate fi spus, cu certitudine. Antiamericanismul, răspândit astăzi tot mai mult în lume nu poate și nu va fi vreodată de folos cuiva. Iar acei oameni din Statele Unite care se străduiesc să făurească o alternativă pentru politica internă, și cu efect asupra angajamentelor externe ale Americii, merită toată simpatia și sprijinul forțelor progresiste de pretutindeni. Într-un mod similar celui în care dialectica internă și cea externă au o importanță capitală în construirea imperialismului neoconservator, de partea cealaltă, ca un revers al medaliei, schimbarea acestor dialectici poate juca un rol fundamental în politica antiimperialistă.

Lucrări similare

S. Amin, *Imperialism and Unequal Development*, (New York: Monthly Review Press, 1977).

J. Atls, „A Classicist's Legacy: New Empire Builders’, *New York Times*, Week in Review, Sunday, 4 May 2003, pp. 1 and 4.

W. Bello, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy* (London: Zed Books, 2002).

M. Boot, *The Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power* (New York: Basic Books, 2002).

K. Boulding și T. Mukerjee (editori), *Economic Imperialism: A Book of Readings* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972).

J. Cavanaugh, J. Mander, și alții, *Alternatives to Globalization* (San Francisco: Bennett-Koehler, 2002).

J. Comaroff și J. Comaroff (editori), *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism* (Durham, NC: Duke University Press, 2001).

R. Falk, *Predatory Globalization: A Critique* (Cambridge: Polity Press, 1999).

N. Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons of Global Power* (New York: Basic Books, 2003).

W. Finnegan, „The Economics of Empire: Notes on the Washington Consensus, ”, *Harper's Magazine*, vol. 306, no. 1836 (May, 2003), pp. 41-54.

S. George și F. Sabelli, *Faith and Credit* (Harmondsworth: Penguin, 1995).

S. Hersh, „Annals of National Security: How the Pentagon Outwitted the C.I.A.”, *The New Yorker* (12 May 2003), pp. 44-51.

P. Hirst și G. Thompson, *Globalization in Question: The Interna-*

tional Economy and the Possibility of Global Governance, (Cambridge: Polity Press, ediția 1999, revizuită).

E. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (London: Weidenfeld&Nicolson, 1987).

J.A. Hobson, *Imperialism* (Ann Arbor: University of Michigan Press, ed. with a new introduction by P. Siegelman, 1965 edn.).

D. Judd, *Radical Joe: A Life of Joseph Chamberlain* (London: Hamish Hamilton, 1977).

R. Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (New York: Knopf, 2003).

V. Kiernan, *America: The New Imperialism* (London: Zed Books, 1978).

N. Klein, *No Logo* (New York: Picador, 2000).

D. Korton, *When Corporations Rule the World* (Bloomfield, CT: Kummarian Press, 2001).

C. Kupchan, *The End of the American Era in US Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century* (New York: Knopf, 2002).

B. Lewis, *What Went Wrong: Western Impact and Middle East Response* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

H. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York: Norton, ed. by A.J. Pearce, 1962 edn.).

H. Magdoff, *The Age of Imperialism: The Economics of U.S. Foreign Policy* (New York: Monthly Review Press, 1969).

K. E. Meyer, *The Dust of Empire: The Race for Mastery in the Asian Heartland* (New York: Public Affairs, 2003).

M. Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labor* (London: Zed Books, ediția 1999).

W. Nordhaus, „Iraq: The Economic Consequences of War”, *The New York Review of Books*, vol xlix, no. 19 (5 December 2002), pp 9-12.

R. Owen și B. Sutcliffe (editori), *Studies in the Theory of Imperialism* (London: Longman, 1972).

Oxfam International, *Rigged Rules and Double Standards* (London: Oxfam International, 2002).

H. Radice, *International Firms and Modern Imperialism* (Hardmondsworth: Penguin, 1975).

S. Sassen, *Globalization and Its Discontents* (New York: New Press, 1998).

A. Schlesinger, *The Cycles of American History* (Boston: Houghton Mifflin, 1980).

V. Shiva, *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge* (Boston: South End Press, 1997).

V. Shiva, *Protect or Plunder? Understanding Intellectual Property Rights* (London: Zed Books, 2001).

K. Singh, *The Globalization of Finance: A Citizen's Guide* (London: Zed Books, 1999).

G. Soros, *George Soros on Globalization* (New York: Public Affairs, 2002).

R. Steven, *Japan's New Imperialism* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1990).

J. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: Norton, 2002).

A. Thornton, *Doctrines of Imperialism* (New York: Wiley, 1965).

A.K. Weinberg, *Manifest Destiny* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1935).

D. Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York: Simon&Schuster, 1991).

Bibliografie

Comentarii de presă

Altman, D., „China: Partner, Rival or Both”, *New York Times*, 2 Mar. 2003, Money and Business section, pp. 1 and 11.

Banerjee, N., „Energy Companies Weigh their Possible Future in Irak”, *New York Times*, 26 Oct. 2002, p. C3.

Bush, G.W., „Securing Freedom’s Triumph”, *New York Times*, 11 Sept. 2002, p. A33.

Cooper, R., „The New Liberal Imperialism”, *Observer*, 7 Apr. 2002.

Crampton, T., „A Strong China May Give Boost to its Neighbors”, *International Herald Tribune*, Economic Outlook, 23 Ian. 2003, pp. 16-17.

de Acule, C., „Keeping a Wary Eye on the Housing Boom”, *International Herald Tribune*, 23 Ian. 2003, p. 11.

Eckholm, E., „Where Workers, Too, Rust, Bitterness Boils Over”, *New York Times*, 20 Mar. 2002, p. A4.

Editorial, *Buenos Aires Herald*, 31 Dec. 2002, p. 4.

Fisk, R., „The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-Interest of America”, *Independent*, 15 Feb. 2003, p. 20.

———, „This Looming War isn’t about Chemical Warheads or Human Rights: It’s about Oil”, *Independent*, 18 Ian. 2003, p. 18.

Friedman, T., „A War for Oil?”, *New York Times*, 5 Ian. 2003, Week in Review section, p. 11.

Hilterman, J., „Halabja: America Didn’t Seem to Mind Poison Gas”, *International Herald Tribune*, 17 Ian. 2003, p. 8.

Ignatieff, M., „The Burden”, *New York Times*, 5 Ian. 2003, Sunday Magazine, pp. 22-54, repr. as „Empire Lite”, in *Prospect* (Feb. 2003), 36-43.

——— „How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism”, *New York Times*, 26 July 2002, Sunday Magazine, pp. 26-58.

Kahn, J., „China Gambles on Big Projects for its Stability”, *New York Times*, 13 Jan. 2003, pp. A1 and A8.

——— „Made in China, Bought in China”, *New York Times*, 5 Jan. 2003, Business section, pp. 1 and 10.

Kirkpatrick, D., „Mr Murdoch's War”, *New York Times*, 7 Apr. 2003, p. C1.

Krueger, A., „Economic Scene”, *New York Times*, 3 Apr. 2003, p. C2.

Madrick, J., „The Iraqi Time Bomb”, *New York Times*, 6 Apr. 2003, Sunday Magazine, p. 48.

Rosenthal, E., „Workers' Plight Brings New Militancy to China”, *New York Times*, 10 Mar. 2003, p. A8.

Tyler, P., „Threats and Responses. New Analysis: A Deepening Fissure”, *New York Times*, 6 Mar. 2003, p. 1.

Cărți și articole de presă

Amin, S., „Imperialism and Globalization”, *Monthly Review* (June 2001), 1-10.

——— „Social Movements at the Periphery”, in P. Wignaraja (ed.), *New Social Movements in the South: Empowering the People* (London: Zed Books, 1993), 76-100.

Anderson, J., „American Hegemony after September 11: Allies, Rivals and Contradictions” unpublished manuscript, Centre for International Borders Research, Queen's University, Belfast, 2002.

Anderson, P., „Internationalism: A Breviary”, *New Life Review*, 14 (Mar. 2002), 20.

Arendt, H., *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, 1968 edn.).

Armstrong, D., „Dick Cheney's Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance”, *Harper's Magazine*, 305 (Oct. 2002), 76-83.

Armstrong, P., A. Glyn, and J. Harrison, *Capitalism since World War II: The Making and Break Up of the Great Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

Arrighi, G., *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times* (London: Verso, 1994).

——— and B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

Baran, P., and P. Sweezy, *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1966).

Berman, M., „Justice/Just Us: Rap and Social Justice in America”, in A. Merrifield and E. Swyngedouw (eds.), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), 161-79.

Bhagwati, J., „The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgets and Dollars”, *Foreign Affairs*, 77/3 (1998), 7-12.

Bleaney, M., *Underconsumption Theories* (London: Methuen, 1976).

Blum, W., *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower* (London: Zet Books, 2002).

Bowden, B., „Reinventing Imperialism in the Wake of September 11”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1/2 (Summer 2002); online at <<http://alternatives.journal.fatih.edu.tr/Bowden.htm>>.

Brenner, R., *The Boom and the Bubble: The U.S. in the World Economy* (London: Verso, 2002).

Brewer, A., *Marxist Theories of Imperialism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980).

Burkett, P., and M. Hart-Landsberg, „Crisis and Recovery in East Asia: The Limits of Capitalist Development”, *Historical Materialism*, 8 (2001), 3-48.

Cain, P., *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism and Finance, 1887-1938* (Oxford University Press, 2003).

Carchedi, G., Imperialism, Dollarization and the Euro, in Leo Panitch and Colin Leys (eds.), *Socialist Register 2002* (London: Merlin Press, 2001), 153-74.

Chamberlain, E., *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993).

Chomsky, N., *9-11* (New York: Seven Stories Press, 2001).

Doyle, M. W., *Empires* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1986).

Freeman, C., *High Tech and High Heels in the Global Economy* (Durham, NC: Duke University Press, 2000).

Gills, B. (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001).

Gowan, P., *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance* (London: Verso, 1999).

——— L. Panitch, and M. Shaw, „The State, Globalization and the New Imperialism: A Round Table Discussion”, *Historical Materialism*, 9 (2001), 3-38.

Guilbaut, S., *How New York Stole the Idea of Modern Art*, trans. A. Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, 1985 edn.).

Hardt, M., and A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000).

Hart, G., *Disabling Globalization: Places of Power in Post-Apartheid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).

Harvey, D., *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).

——— *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982; repr. London: Verso Press, 1999).

——— *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).

——— *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001).

——— *Spaces of Hope* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000).

——— *The Urban Experience* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1989).

Hegel, G. W., *The Philosophy of Right*, trans. T. Knox (New York: Oxford University Press, 1967 edn.).

Henderson, J., „Uneven Crises: Institutional Foundations of East Asian Economic Turmoil”, *Economy and Society*, 28/3 (1999), 327-68.

Hill, C., *The World Turned Upside Down* (Harmondsworth: Penguin, 1984).

Hines, C., *Localization: A Global Manifesto* (London: Earthscan, 2000).

Historical Materialism, 8 (2001), special issue: „Focus on East Asia after the Crisis”.

Hofstadter, R., *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996 edn.).

Huntington, S., *The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order* (New York: Simon&Schuster, 1997).

Isard, W., *Location and the Space Economy* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1956).

Johnson, C., *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (New York: Henry Holt, 2000).

Julien, C.-A., J. Bruhat, C. Bourgin, M. Crouzet, and P. Renouvin, *Les Politiques d'expansion impérialiste* (Paris: Presses Universitaires de France, 1949).

Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).

Klare, M., *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001).

Krugman, P., *Development, Geography and Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

Lee, C.K., *Gender and the South China Miracle: Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).

Lefebvre, H., *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Productions*, trans. F. Bryant (New York: St Martin's Press, 1976).

Lenin, V.I., „Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, in *Selected Works*, vol i (Moscow, Progress Publishers, 1963).

Li, S.-M., and W.-S. Tang, *China's Regions, Polity and Economy: A Study of Spatial Transformation on the Post-Reform Era* (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

Lösch, A., *The Economics of Locations*, trans William H. Woglom with the assistance of Wolfgang F. Stolper (New Haven: Yale University Press, 1954).

Luxemburg, R., *The Accumulation of Capital*, trans. A. Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, 1968 edn.).

McDonald, D., and J. Pape, *Cost Recovery and the Crisis of Service Delivery in South Africa* (London: Zed Books, 2002).

Markusen, A., *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1985).

_____, *Regions: The Economics and Politics of Territory* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987).

Marx, K., *Capital*, trans. B. Fowkes (New York: Viking, 1976).

_____, and F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Publishers, 1972).

Mehta, U., *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).

Mittelman, J., *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Morton, A., „Mexico, Neo-liberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis”, in B. Gills (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001), 255-79.

Nash, J., *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001).

National Security Strategy of the United States of America at <www.whitehouse.gov/nsc/nss>.

Nye, J., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Ong, A., *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 1987).

Panitch, L., „The New Imperial State”, *New Left Review*, 11/1 (2000), 5-20.

Payer, C., *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).

Perelman, M., *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000).

Petras, J., and H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century* (London: Zed Books, 2001).

Pilger, J., *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002).

Pollard, S., *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, ed. Colin Holmes (Aldershot: Ashgate Variorum, 2000).

Rostow, W. W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966 edn.).

Roy, A., *Power Politics* (Cambridge, Mass: South End Press, 2001).

Servan-Schrieber, J. J., *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).

Smith, N., *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

Soederberg, S., „The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and „Emerging Markets”, in Leo Panitch and Colin Leys (eds.), *Socialist Register 2002* (London: Merlin Press, 2001), 175-92.

Strange, S., *Mad Money: When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1968).

"U.S. Imperial Ambition and Iraq (editorial), *Monthly Review*, 54/7 (2002), 1-13.

Wade, R., and F. Veneroso, „The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex”, *New Left Review*, 228 (1998), 3-23.

Warren, B., *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (London: Verso, 1981).

Went, R., „Globalization in the Perspective of Imperialism”, *Science and Society*, 66/4 (2202-3), 473-97.

Williams, W. A., *Empire as a Way of Life* (New York: Oxford University Press, 1980).

Wolf, E., *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: Harper Collins, 1969).

Yergin, D., J. Stanislaw, and D. Tergin, *The Commanding Heights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World* (New York: Simon&Schuster, 1999).

Zhang, L., *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

Note

1. Totul despre petrol

1. M. Berman, „Justice/Just Us: Rap and Social Justice in America”, în A. Merrifield și E. Swyngedouw (editori), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), 148.
2. M. Ignatieff, „The Burden”, *New York Times*, 5 ianuarie 2003, Sunday Magazine, pp. 22-54, reprodus ca „Empire Lite”, în *Prospect* (februarie 2003), 36-43. Vezi de asemenea și „How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism”, *New York Times*, 26 iulie 2002, Sunday Magazine, pp 26-58.
3. Multe dintre aceste însemnări au fost adunate laolaltă în lucrarea lui B. Bowden, „Reinventing Imperialism in the Wake of September 11”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1/2 (vara 2002). Lucrarea poate fi găsită, pe Internet, la adresa <<http://alternatives.journal.faith.edu.tr/Bowden.htm>>.
4. G.W. Bush, „Securing Freedom’s Triumph”, *New York Times*, 11 septembrie 2002, p. A33. Documentul *The National Security Strategy of the United States of America* poate fi găsit pe Internet la adresa <www.whitehouse.gov/nsc/nss>. În lucrarea menționată mai sus („The Burden”), Ignatieff își începe dizertația analizând discursul ținut de președintele Bush la West Point.
5. M.W. Doyle, *Empires* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986) realizează un interesant studiu comparat al imperiilor. Pentru cazul SUA, vezi de asemenea W.A. Williams, *Empire as a Way of Life* (New York: Oxford University Press, 1980).
6. Problematika „noului imperialism” a fost abordată și în L. Panitch, „The New Imperial State”, *New Left Review*, 11/1 (2000), 5-20; vezi

de asemenea P. Gowan, L. Panitch, și M. Shaw, „The State, Globalization and the New Imperialism: A Round Table Discussion”, *Historical Materialism*, 9 (2001), 3-38. Alte comentarii de interes sunt: J. Petras și H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century* (London: Zed Books, 2001); R. Went, „Globalization in the Perspective of Imperialism”, *Science and Society*, 66/4 (2002-3), 473-97; S. Amin, „Imperialism and Globalization”, *Monthly Review* (iunie 2001) 1-10; și M. Hardt și A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000).

7. Citat de C. Johnson, *Blowback: The Cost and Consequences of American Empire* (New York: Henry Holt, 2000), 18.
8. J. Hilterman, „Halabja: America Didn't Seem to Mind Poison Gas”, *International Herald Tribune*, 17 ianuarie 2003, p. 8.
9. Prezentat de R. Fish, „The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-Interest of America”, *Independent*, 15 februarie 2003, p. 20.
10. Prezentat de R. Fish, „This Looming War isn't about Chemical Warheads or Human Rights: It's About Oil”, *Independent*, 18 ianuarie 2003, p. 18. Vezi de asemenea adresa de Internet <www.newamericancentury.org>.
11. H. Arendt, *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, ediția 1968), 22.
12. N. Banerjee, „Energy Companies Weigh their Possible Future in Iraq”, *New York Times*, 26 octombrie 2002, p. C3.
13. M. Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001) oferă o excelentă privire de ansamblu asupra importanței geopolitice a petrolului.
14. The Editors, „US Imperial Ambition and Iraq”, *Monthly Review*, 54/7 (2002), 1-13.
15. J. Nye, *The Paradox of American Power: Why the World's Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
16. T. Friedman, „A War for Oil?”, *New York Times*, 5 ianuarie 2003, Week in a Review section, p. 11.

2. Cum crește puterea Americii

1. G. Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times* (London: Verso, 1994), 33-4.

2. Arendt, *Imperialism*, 23.
3. Arrighi, *The Long Twentieth Century*, 62.
4. P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).
5. G. Arrighi and B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), 26-8.
6. J. Mittelman, *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000), în special partea a II – a; Mittleman este unul dintre numeroșii autori care au luat tezele regionalizării în serios.
7. Johnson, *Blowback*; J. Pilger, *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002); W. Blum, *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower* (London: Zed Books, 2002); și, desigur, N. Chomsky, 9-11 (New York: Seven Stories Press, 2001).
8. Arendt, *Imperialism*, 18.
9. Ibid. 32.
10. N. Smith: *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).
11. R. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, ediția 1996).
12. Smith, *American Empire*, 20.
13. The Editors, „US Imperial Ambitions and Iraq”, 3-13.
14. Aceasta este tema principală abordată în lucrarea lui W.A. Williams, *Empire as a Way of Life*.
15. W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, ediția 1966).
16. S. Guilbaut, *How New York Stole the Idea of Modern Art*, traducere A. Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, ediția 1985).
17. J. J. Servan-Schrieber, *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).
18. P. Armstrong, A. Glyn și J. Harrison, *Capitalism since World War II: The Making and Break Up of the Great Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).
19. Semnificația „seniorajului” (dreptul stăpânului) este abordată de către G. Carchedi, în lucrarea sa „Imperialism, Dollarization and

- the Euro", în Leo Panitch și Collin Leys (editori), *Socialist Register 2002* (London: Merlin Press, 2001), 153-74.
20. P. Gowan, *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance* (London: Verso, 1999).
 21. Ibid., 49, în privința frecvenței crizelor datorate înglodării în datorii.
 22. P. Anderson, „Internationalism: A Breviary”, *New Left Review*, 14 (martie 2002), 20, notează că „o viziune apropiată de teza lui Kautsky a ajuns să fie elaborată, iar teoreticienii liberali, precum Robert Keohane, au remarcat deja conexiunea”.
 23. P. Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy* (London: Verso, 2002), 3.
 24. Arrighi și Silver, *Chaos and Governance*, 31-3.
 25. Gowan, *The Global Gamble*, 123.
 26. S. Soederberg, „The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and <Emerging Markets>”, în Panitch și Leys (editori), *Socialist Register 2002*, 175-92.
 27. Arrighi și Silver, *Chaos and Governance*, 288-9.
 28. D. Armstrong, „Dick Cheney's Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance”, *Harper's Magazine*, 305 (octombrie 2002), 76-83.
 29. Mittelman, *The Globalization Syndrome*.
 30. Citat în P. Tyler, „Threats and Responses. New Analysis: A Deepening Fissure”, *New York Times*, 6 martie 2003, p. 1.

3. Sclavia capitalului

1. H. Lefebvre, *The Survival of Capitalism: Reproductions of Relations of Production*, traducere F. Bryant (New York: St Martin's Press, 1976).
2. Cele mai multe dintre aceste eseuri din anii '70 și '80 au fost republicate în lucrarea lui D. Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001). Tema principală a discuției poate fi, de asemenea, găsită, în cartea lui Harvey, *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982, retipărită la Londra: Verso Press, 1999).
3. Propria mea versiune asupra acestui argument teoretic este detaliată în lucrarea *The Limits to Capital*, capitolele 6 și 7.
4. Un fascinant caz, din această sferă, poate fi analizat în cartea lui L. Zhang, *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power*

- and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).
5. Arrighi și Silver, *Chaos and Governance*, 48-9.
 6. Harvey, *Limits to Capital*; idem, *Spaces of Capital*; idem, *The Urban Experience* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1989).
 7. W. Isard, *Location and the Space Economy* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1956).
 8. E. Chamberlain, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933); A. Lösch, *The Economics of Location*, traducere William H. Woglom și Wolfgang F. Stolper (New Haven: Yale University Press, 1954).
 9. P. Baran și P. Sweezy, *Monopoly Capital; An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1966).
 10. Vezi Harvey, *Limits to Capital*; idem, *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), partea III.
 11. P. Krugman, *Development, Geography and Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).
 12. Mittelman, *The Globalization Syndrome*.
 13. Harvey, *The Urban Experience*, capitolul 5.
 14. S. Pollard, *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, editor Colin Holmes ((Aldershot: Ashgate Variorum, 2000), 219-71.
 15. A. Markusen, *Regions: The Economics and Politics of Territory* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987); idem, *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985); și S.-M. Li și W.S. Tang, *China's Regions, Polity and Economy: A Study of Spatial Transformation in the Post-Reform Era* (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).
 16. D. Harvey, *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).
 17. Brenner, *The Boom and the Bubble*.
 18. C. de Acule, „Keeping a Wary Eye on the Housing Boom”, *International Herald Tribune*, 23 ianuarie 2003, p. 11.
 19. Am dezbătut pe marginea tezei lui Marx privind „capitalul fictiv” în Harvey, *Limits of Capital*, capitolul 10. Vezi de asemenea S. Strange, *Mad Money: When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998).
 20. Harvey, *Paris, the Capital of Modernity*.

21. C. Payer, *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).
22. J. Kahn, „China Gambles on Big Projects for its Stability”, în *New York Times*, 13 ianuarie 2003, pp. A1 și A8; „Made in China, Bought in China”, *New York Times*, 5 ianuarie 2003, secțiunea Afaceri, pp. 1 și 10; D. Altman, „China: Partner, Rival or Both”, *New York Times*, 2 martie 2003, secțiunea Bani și afaceri, pp. 1 și 11; T. Crampton, „A Strong China May Give Boots to its Neighbours”, *International Herald Tribune*, Economic Outlook, 23 ianuarie 2003, pp. 16-17.
23. G.W. Hegel, *The Philosophy of Right*, traducere T. Knox (New York: Oxford University Press, ediția 1967).
24. V.I. Lenin, „Imperialism: The Highest Stage of Capitalism”, în *Selected Works*, vol. I (Moscow: Progress Publishers, 1963).
25. Această întreagă istorie a schimbării radicale de la soluțiile interne și externe, la cele politico-economice, ca răspuns la dinamica luptei de clasă, în multe țări capitaliste dezvoltate, este redată într-o colecție de lucrări fascinantă, deși puțin cunoscută, scrisă de C.-A. Julien, J. Bruhat, C. Bourgin, M. Crouzet și P. Renouvin, *Les Politiques d'expansion impérialiste* (Paris: Presses Universitaires de France, 1949), în care cazurile lui Ferry, Chamberlain, Roosevelt, Crispi și alte altora sunt examinate prin amănunte comparative.
26. P. Cain, *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism and Finance, 1887-1938* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
27. Arendt, *Imperialism*, 32.
28. J. Henderson, „Uneven Crises: Institutional Foundations of East Asian Economic Turmoil”, *Economy and Society*, 28/3 (1999), 327-68.
29. Gowan, *The Global Gamble*, 21.
30. Ibid., capitolul 4.
31. Editorial, *Buenos Aires Herald*, 31 decembrie 2002, p. 4.
32. J. Bhagwati, „The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgets and Dollars”, *Foreign Affairs*, 77/3 (1998), 7-12.

4. Acumularea prin depozitare

1. R. Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, traducere A. Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, ediția 1968).

2. Vezi și M. Bleaney, *Underconsumption Theories* (London: Methuen, 1976); A. Brewer, *Marxist Theories of Imperialism* (London: Routledge&Kegan Paul, 1980).
3. K. Marx, *Capital*, traducere B. Fowkes (New York: Viking, 1976), vol i, capitolul 25.
4. Arendt, *Imperialism*, 15, 28.
5. M. Perelman, *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000). Pe această temă există, de asemenea, o dezbatere extinsă în *The Commoner* (<www.thecommoner.org>) asupra noilor îngrădiri și a posibilității ca acumularea primitivă să fie percepută ca un proces pur istoric sau unul în continuă evoluție. DeAngelis <<http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis>> oferă o bună documentație.
6. Marx, *Capital*, vol i, punctul 8.
7. E.P.Thompson, *The Making of the English Working Class* (Harmondsworth: Penguin, 1968).
8. Analizele etnografice contemporane ale „proletarizării”, multe dintre ele insistând asupra importanței pe care o are apartenență la un anumit sex, se remarcă printr-o mare diversitate. Vezi și A. Ong, *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 1987); C. Freeman, *High Tech and High Heels in the Global Economy* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); C.K. Lee, *Gender and the South China Miracle: Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).
9. D. Kirkpatrick, „Mr Murdoch’s War”, *New York Times*, 7 aprilie 2003, p. C1.
10. R. Wade și F. Veneroso, „The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex”, *New Left Review*, 228 (1998), 3-23.
11. Ibid. Alte relatări despre această criză se pot găsi în Henderson, „Uneven Crises”, Johnson, *Blowback*, capitolul 9; și în numărul special din *Historical Materialism*, 8 (2001), „Focus on East Asia after the Crisis”, și în special în P. Burkett și M. Hart-Landsberg, „Crisis and Recovery in East Asia: The Limits of Capitalist Development”, pp. 3-48.
12. Gowan, în *The Global Gamble*, oferă precizările necesare.

13. E. Eckholm, „Where Workers, Too Rust, Bitterness, Boils Over”, *New York Times*, 20 martie 2002, p. A4; E. Rosenthal, „Workers Plight Brings New Militancy to China”, *New York Times*, 10 martie 2003, p. A8.
14. D. Yergin, J. Stanislaw și D. Tergin, *The Commanding Heights: The Battle between Government and Market Place that is Remaking the Modern World*, New York: Simon&Schuster, 1999).
15. D. McDonald și J. Pape, *Cost Recovery and the Prizes of Service Delivery in South Africa* (London: Zed Books, 2002), 162.
16. J. Nash, *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001), 81-4.
17. A. Roy, *Power Politics* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2001), 16.
18. Ibid, 43.
19. C. Hill, *The World Turn Upside Down* (Harmondsworth: Penguin, 1984).
20. Asupra opiniilor lui Marx referitoare la India, vezi colecția K. Marx și F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Publishers, 1972); B. Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (London: Verso, 1981).
21. B. Gills (editor) *Globalization and the Politics of Rezistance* (New York: Palgrave, 2001) este o excelentă lucrare ce reflectă diversitatea de opinii vizavi de acest subiect.
22. Roy, *Power Politics*, 1986.
23. Nash, *Mayan Visions*; A. Morton, „Mexico, Neo-liberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis”, și în Gills (editor), *Globalization*, 255-79.
24. Hardt și Negri, *Empire*.
25. S. Amin, „Social Movement at the Periphery”, în P. Wignaraja (editor), *New Social Movements in the South: Empovering the People* (London: Zed Books, 1993), 95. Această lucrare conține câteva fragmente care reflectă în mod deosebit aceste teme.
26. E. Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: Harper-Collins, 1969); Nash. *Mayan Visions*; Morton, „Mexico”.
27. O variantă aparte a acestei argumentații este dată în C. Hines, *Localization: A Global Manifesto* (London: Earthscan, 2000). Vezi și Wignaraja (editor), *New Social Movements*.
28. Roy, *Power Politics*.
29. Arendt, *Imperialism*, 28.

5. Încuviințarea constrângerii

1. G. Hart, *Disabling Globalization: Places of Power in Post-Apartheid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).
2. Klauss Schwab și Claude Smadja, citați în D. Harvey, *Spaces of Hope* (Edinburgh University Press, 2000), 70.
3. S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (New York: Simon&Schuster, 1997).
4. Adresa web este <www.newamericancentury.org>.
5. Vezi Smith, *American Empire*.
6. Această formulă este descrisă pe larg în lucrarea *Blowback*, a lui Johnson.
7. Armstrong, „Dick Cheney’s Song of America”.
8. A. Krueger, „Economic Scene”, *New York Times*, 3 aprilie 2003, p. C2; J. Madrick, „The Iraqi Time Bomb”, *New York Times*, 6 aprilie 2003, Sunday Magazine, p. 48.
9. R. Cooper, „The New Liberal Imperialism”, *Observer*, 7 aprilie 2002. Critica conținută în U. Mehta, *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999), este pur și simplu devastatoare atunci când o comparăm cu formulările lui Cooper. Vizavi de acest subiect am beneficiat, ca și în alte cărți, de analizele pertinente ale lui J. Anderson, „American Hegemony after September 11: Allies, Rivals and Contradictions”, manuscris nepublicat, Centrul de Cercetări Internaționale, Queen’s University, Belfast, 2002.

Index

Notă: *cele mai multe* referințe fac trimitere la Statele Unite, atât direct cât și indirect (de exemplu cele mai multe pagini vizând America Latină se referă la relațiile acestei zone cu SUA).

11 septembrie 14, 18, 22, 23, 26, 32,
74, 175, 177, 179, 180, 207

A

acaparare 129, 137, 138, 139, 165,
185

Acule 199, 211

acumulare primitivă 142, 143, 160

acumulare prin depozitare 51, 71,
142, 151, 154, 168, 170, 174,
181, 212, 215

Afghanistan 13, 23, 57, 119, 178,
179

Africa 114, 120, 130, 156, 157, 180,
214, 217

Africa de Sud 114, 120, 147, 148,
171

ajustări structurale 75, 122, 169, 190

al Qaeda 23, 24, 178, 179

Algeria 20

Allende, Salvador 18, 64, 158

Altman 199, 212

America Latină 16, 18, 59, 70, 76,

104, 116, 140, 154, 171, 217

americanizare 48

Amin, Samir 159, 160, 195, 200,
208, 214

Anderson, J. 200, 210, 215

anti-globalizare 76, 151, 156, 160-
162, 172, 177, 185

anti-imperialism 64, 70, 77

Arabia Saudită 29, 30, 31, 32, 58,
64, 181, 182

Arendt, Hannah 25, 26, 41, 42, 48,
50, 51, 52, 57, 121, 131, 133,
134, 167, 176, 180, 200, 208,
209, 212-214

Argentina 64, 113, 148, 189

Armageddon 174, 175

arme chimice și biologice 19

Armitage, Richard 24

Armstrong, D. 82, 200, 209, 210,
215

Arrighi, Giovanni 8, 36, 41, 43, 44,
48, 75, 77, 79, 93, 202, 210-212

Ashcroft, John 26, 176
 Asia de Est 33, 141, 170, 172
 Asia de Sud-Est 16, 58
 asimetrie în schimb 125
 asistența medicală 22
 austeritate 45, 75, 79, 140, 154, 190
 Australia 17, 114
 avantaj colectiv 36

B

Banca Internațională pentru
 Dezvoltare 60
 Banca Mondială 60, 70, 146, 147,
 148, 173
 Banerjee, N. 199, 208
 Bangladesh 127
 baraje 114, 154, 163, 164
 Baran, P. 96, 201, 211
 Berman, Marsall 12, 13, 201, 207
 Bhagwati, J. 124, 201, 212
 Birmingham 102, 119
 Bismarck, Otto von 92
 Blair, Tony 21, 184, 191
 Bleaney, M. 201, 213
 Blum, W. 45, 201, 209
 Boot, Max 13, 195, 212
 Bourgin, C. 203, 212
 Bowden, B. 201, 207
 Brandt, Willy 86
 Braudel, F. 75
 Brazilia 59, 64, 116, 127, 162, 185
 Brenner, R. 74, 105, 108, 116, 201,
 210, 211
 Bretton Woods 59, 66
 Bright, John 102
 Bruhat, J. 203, 212
 Bulgaria 182
 Burkett, P. 201, 213
 Burns, William 20
 Bush, George W. 14, 15, 17, 19-22,
 24, 26, 27, 32, 77, 79, 81, 82, 86,
 87, 126, 143, 165, 174-176, 180,
 183, 185, 188, 199, 207

C

Cain 201, 212
 Canada 32, 114
 capital 8, 11, 28-30, 34-44, 46-52,
 54, 57-68, 70-79, 83-101, 103-
 146, 148, 150, 151, 153, 156-162,
 164-174, 181, 182, 184-193, 210-
 212
 „capital fictiv” 109
 Carchedi, G. 201, 209
 Carta Drepturilor 192
 Carter, Jimmy 30, 165, 178
 Chamberlain, E. 95, 102, 119, 127,
 165, 196, 201, 211, 212
 Chavez, Hugo 17, 18, 33, 79
 Cheney, Dick 27, 81, 176, 200, 210
 Chiapas 149, 150, 161
 Chile 18, 45, 59, 61, 64, 116, 158
 China 17, 27, 32-34, 54, 57, 59, 72,
 74, 75, 79, 80, 85, 86, 91, 102,
 113, 115-118, 124, 127, 130, 143,
 145, 149, 150, 153, 179, 182,
 183, 190, 191, 199, 200, 203,
 205, 211-214
 Chrysler 69
 CIA 18, 20, 23, 45, 58, 61, 153
 clasă 50, 54, 62, 64, 76, 91, 101, 119,
 120, 126, 127, 138, 142, 151,
 153, 158, 164, 170, 171, 173,
 192, 212
 clientelism 53, 59
 Clinton, Bill 15, 24, 26, 31, 32, 71,
 81, 171, 176-179
 Cobden, Richard 102
 colonialism 12, 40, 64, 93, 119
 competiție 36, 48, 57, 74, 77, 94, 95,
 99, 123, 124
 competiție monopolistică 95
 conducere 43, 44, 46, 47, 80, 81,
 118, 154, 174, 192
 conflict 7, 24, 26, 27, 31, 32, 34, 36,
 39, 54, 55, 64, 65, 73, 81, 91,
 116, 118, 132, 137, 150, 151,

- 154-156, 159-161, 164,-166,
168, 175, 183-185, 187, 190-192
conflict geopolitic 191
Congo 59
consumerism 48
Contras 153
Cooper, Robert 31, 60, 63, 191, 192,
199, 215
Coreea de Nord 20, 31, 34, 81, 178
Coreea de Sud 76, 92, 115, 125,
144, 145, 171
corupție 22
Crampton, T. 199, 212
Crouzet, M. 203, 212
Cuba 59
- D**
darwinism 51
datorii externe 23
de Gaulle, Charles 86, 93
democrație 8, 14, 18, 55, 64, 126,
175, 177
devalorizare 45, 70, 74, 89, 114,
116, 118, 121, 127, 137, 140,
143, 145, 152, 167
Dominicană, Republica 59, 64
Doyle, M. 201, 207
drepturi 7, 19, 33, 46, 60, 61, 63, 70,
97, 134, 135, 138, 148, 150, 151,
154, 155, 159, 161, 163, 173,
175, 177
Dust Bowl 144
- E**
Eckholm 199, 214
economie 14, 20, 28, 33, 38, 42, 43,
52, 65, 67, 70, 71, 74-76, 79, 83,
85, 97, 100, 101, 116, 131, 135,
145, 146, 166, 169, 176-179,
181, 182, 185, 186-189
educație 61, 78, 89, 103, 108, 110,
120, 153
Egipt 80, 186
Eisenhower, Dwight 12, 15, 64, 176
Engels, F. 203, 214
Enron 22, 137, 163
Europa 34, 39, 47, 52, 55, 58, 62, 66,
71, 72, 73, 79, 84, 86, 115, 153,
158, 160, 166, 182
eventualitate 28, 34, 37, 180
- F**
Falwell, Jerry 174
FBI 23, 177
femei 12, 14, 152, 154, 155
Ferguson, Niall 14, 195
Ferry, Jules 120, 212
Fisk, J. 199
fixarea spațio-temporală 118, 119
Fondul Monetar Internațional 45, 60,
70, 75, 122, 126, 165, 166
Franța 17, 27, 29, 44, 51, 80, 92, 104,
120, 151, 154, 183, 189
Freeman, C. 201, 213
Friedman, Milton 33, 80, 146, 199,
208
fundamentațiști 57, 174, 175, 176,
181, 185, 189, 193
- G**
GATT 60
General Motors 117
Germania 17, 22, 27, 44, 50, 51, 55,
63, 66, 89, 92, 115, 183, 189
Gills, B. 201, 204, 214
globalizare 44, 48, 53, 76, 97, 151,
156, 160-163, 172, 177, 185
Glyn, A. 200, 209
Goulart, Joao 64
Gowan, P. 75, 122, 202, 208, 210,
212, 213
Gramsci, A. 43, 204, 214
Guatemala 45, 59
Guilbaut, S. 202, 209

H

Hardt, M. 16, 17, 156, 202, 208, 214
 Harrison, J. 200, 209
 Hart, G. 201, 202, 213, 215
 Hart-Landsberg, M. 201, 213
 Harvey, D. 202, 210, 211, 215
 Haussman 49
 Hayek, F. von 146
 Hegel, G.W. 119, 202, 212
 hegemonie 39, 41, 42, 44, 47, 48,
 55, 61, 62, 64, 66, 68, 76, 77, 80,
 85, 93, 96, 117, 166
 Henderson, J. 121, 202, 212, 213
 Hilferding, R. 16, 71, 96, 137
 Hilterman, J. 199, 208
 Hines, C. 202, 214
 Hobson, John 16, 120, 196, 201, 212
 Hofstadter, R. 54, 202, 209
 Holocaust 51
 Hotelling, H. 95
 Huntington, S. 175, 202, 215

I

Ignatieff, M. 13, 16, 58, 64, 199, 207
 imigranților 172
 imperialism 8, 11-17, 35, 38, 40, 41,
 43, 47, 48, 50-52, 55, 60, 61, 64,
 65, 70-72, 77, 87-89, 96, 119,
 120, 121, 130, 133, 151, 153,
 161, 165-170, 174, 183, 185,
 186, 189, 191-193, 207
 India 11, 12, 91, 113, 131, 136, 149,
 151, 154, 163, 164, 214
 individualism 24, 52, 54, 134
 Indonezia 45, 59, 64, 70, 109, 121,
 125, 152, 158, 162, 189
 inerție geografică 96, 99
 inflație 65, 66, 109, 137, 170
 întrecer 47, 48
 invazia în Irak 80, 82
 investiții în infrastructură 165
 Iordania 29
 Irak 7, 8, 17-21, 23, 24, 26-34, 36,

38, 45, 77, 80-84, 86, 87, 139,
 166, 176-183, 186, 187, 199
 Iran 19, 29, 30, 32, 34, 45, 58, 59,
 64, 80, 178, 181-183
 Isard, W. 94, 202, 211
 Israel 175, 185, 186
 Italia 50, 51, 84, 183

J

Japonia 34, 44, 51, 52, 62, 63, 66, 72,
 75, 79, 85, 92, 97, 115, 116, 122,
 149, 172
 joc de sumă zero 44
 Johnson, Ch. 45, 203, 208, 209, 213,
 215
 Julien, C.-A. 203, 212

K

Kahn, J. 200, 212
 Kautsky, K. 43, 72, 191, 210
 Kennedy, Paul 42, 203, 209
 Keohane, Robert 210
 Keynes, John 37, 188
 Kîrgîstan 179
 Kirkpatrick, D. 200, 213
 Kissinger, Henry 86, 183
 Klare, M. 203, 208
 Kropotkin, P. 151
 Krueger, A. 200, 215
 Krugman, P. 100, 203, 211
 kurzi 19, 29, 179
 Kuweit 30, 31, 32, 171, 187

L

Lancashire 102
 Lee 203, 213
 Lefebvre 88
 lege 7, 8, 12, 13, 16, 22, 24, 28, 31,
 36, 47, 66, 78, 87, 90, 91, 96,
 100, 118, 130, 133, 148, 149,
 155-157, 164, 174, 175, 177, 184-
 186
 legislație 22, 177

- Lenin, V. 16, 51, 55, 71, 72, 77, 88,
 96, 119, 121, 123, 137, 190, 203,
 212
 Leys, C. 201, 204, 210
 Li, S.-M. 203, 211
 liber schimb 126
 libertate 14, 16, 53, 56, 124, 134,
 184
 Life 56, 196, 200, 205, 207, 209
 Limbaugh 26
 locație 94, 95, 99, 124
 localizare 161, 164
 Londra 7, 71, 99, 102, 110, 125,
 127, 170, 210
 Lösch, A. 94, 95, 203, 211
 Luce, H. 56, 81, 175
 luptă 26, 28, 45, 67, 153, 157, 158,
 162, 165, 172, 179
 Luxemburg, Roza 16, 88, 129, 130,
 132, 135, 137, 138, 162, 188,
 203, 212
- M**
- Mackinder, H. 86, 196
 Mădison, James 55, 178
 Madrick, J. 200, 215
 Malaysia 76
 Marea Britanie 7, 12, 17, 21, 28, 29,
 42, 51, 55, 67, 84, 92, 104, 113,
 114, 119, 120, 126, 131, 133,
 135, 139, 147, 150, 151, 154,
 165, 166, 169, 180, 181, 183-
 185, 192
 Marea Neagră 32
 Markusen, A. 203, 211
 Marshall, Alfred 12, 58, 100, 115
 Marx, Karl 37, 97, 111, 132, 134,
 135-137, 139, 142, 150, 151,
 156, 159, 201, 203, 211, 213,
 214
 McCarthy, J. 45, 56
 McDonald, D. 148, 203, 214
 media 11, 17, 18, 26, 27, 38, 49, 54,
 75, 85, 96, 106, 109, 126, 128,
 131, 139, 147, 169, 173, 186,
 191, 193
 mediu 11, 25, 35, 40, 43, 53, 66, 67,
 71, 76, 97, 106, 110, 116, 119,
 122, 127, 134, 138, 140-143, 145,
 147, 149, 152-155, 160, 163, 166,
 173, 176
 Mehta, U. 203, 215
 Mellon, A. 140
 mercantilism 92
 MERCOSUR 104
 Mexic 37, 53, 116, 127, 136, 140,
 141, 143, 148, 150, 155, 170,
 204, 214
 migrație 35, 63
 Mill, John Stuart 192, 195
 „Millenium Challenge Grants” 123
 mișcări revoluționare 49, 153
 Mises, L. von 146
 Mittelman, J. 100, 209, 211
 Monroe, Doctrina 53
 Morris, W. 151
 Mossadegh, M. 30, 58
 mujahedini 57
 multinaționale 117, 124
 muncă 35, 41, 49, 57, 61, 68, 89, 91,
 92, 94, 97, 98, 101, 103-106, 108,
 111, 112, 114, 117, 127, 131,
 132, 134, 135, 138-140, 147, 149,
 152, 188
 Munn, A. 92
 Murdoch, Rupert 21, 139, 200, 213
- N**
- naționalism 50, 51, 52, 55, 60, 172,
 176, 180, 185, 189, 193
 NAFTA 104, 143, 149, 150
 Nash, J. 161, 204, 214
 NATO 58, 81, 84, 184
 Negri, A. 16, 17, 156, 202, 208, 214
 New Deal 54, 61
 New York 7, 8, 13, 14, 18, 20, 40,

60, 63, 67, 99, 108, 110, 112,
122, 127, 188, 195-197, 199-
205, 207-215
New York Times 13, 14, 18, 20,
195, 199, 200, 207, 208, 210,
212-215
Nicaragua 153
Nixon, Richard 15, 66, 122
Nye, J. 31, 204, 208

O
OECD 60
Ogoni 154
Oklahoma 26
oligopol 96, 123, 191
Olympia&York 110, 111
Ong 204, 213
OPEC 18, 30
Organizația Mondială a Comerțului
76, 125
organizații non-guvernamentale 173
Orientul Mijlociu 28, 30, 31, 58, 90,
118, 165, 175, 181, 182

P
Pahlavi 19, 30
Pakistan 12, 80, 186
palestinieni 175, 186
Panitch, L. 201, 202, 204, 207, 208,
210
Pape, J. 203, 214
Paris 49, 60, 96, 103, 110, 113, 120,
202, 203, 211, 212
„Patriot and Homeland Security
Acts” 177
patronaj 53, 59
Payer, Ch. 114, 204, 212
Perlelor, Fluviul 102
Perelman, M. 204, 213
Perroux, F. 100
Petras, J. 204, 208
petrol 11, 17, 19, 21, 23, 27-34, 58,

61, 66, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 86,
87, 118, 122, 124, 139, 154, 161,
165, 166, 178, 179, 182, 185-187,
191, 207, 208
Pilger, J. 45, 204, 209
Pinochet, Augusto 18
planul Marshall 115
Plaza, acord 69
Pollard, S. 100, 101, 204, 211
Polonia 15, 84, 182
Popper, Karl 146
Powell, Colin 24, 30, 82, 176, 184
primul război mondial 29, 52, 53,
132
privatizare 70, 71, 135, 138, 139,
143, 145-148, 160, 167
procesele moleculare de acumulare de
capital 35, 93, 101, 118
profit 25, 36, 52, 57, 65, 66, 68-71,
74, 88, 89, 94, 96, 97, 99, 104,
106, 110-112, 116, 117, 124, 127,
130-133, 139, 140, 143, 146, 148,
163, 171, 172, 177, 178, 187
Proiectul pentru Noul Secol American
81, 175
proletarizaren 136, 137
proprietate 14, 28, 41, 52, 57, 60, 92,
97, 111, 119, 127, 135, 136, 138,
140, 148, 156, 175
putere 7, 12-19, 23, 25, 26, 28, 30,
31, 33-37, 39-53, 55, 57-59, 61,
63, 65-73, 75-77, 79-83, 85, 87,
91-93, 95, 97, 98, 102-105, 109,
122, 125-128, 131-133, 138, 140,
141, 145, 146, 153-156, 158, 162,
165, 166, 168-170, 172-176, 179,
183, 185, 188-190, 208
putere colectivă 44, 80
putere teritorială 98

Q
Qatar 31

R

rasism 50, 53, 55, 60, 63, 180, 185
 războaie 51, 58, 62, 81, 118, 119,
 120, 155, 166
 recesiune 112, 166
 reconciliere 60, 163, 164
 Renouvin, P. 203, 212
 Rhodes, Cecil 12, 119
 Robertson, P. 174
 Roosevelt, F.D. 15, 47, 54, 58, 78,
 83, 120, 204, 209, 212
 Rosenthal, E. 200, 214
 Rostow, W.W. 60, 204, 209
 Roy, A. 149, 150, 155, 163, 204,
 214
 Rubin, R. 15, 71, 172, 176
 Rumsfeld, Donald 24, 176, 181
 Rusia 17, 27, 32, 51, 80, 113, 118,
 141, 182, 183, 187

S

Saddam Hussein 7, 12, 17, 19, 23,
 28, 33, 79, 178, 179, 183
 Saint-Simon, Claude 98
 Salinas, C. 148, 149
 San Francisco 40, 93, 195
 sancțiuni 28, 46, 179
 sandiniști 153
 Scandinavia 157
 schimbare 13, 20, 24, 28, 47, 56, 58,
 68, 94, 98, 116, 117, 147, 151,
 160, 163, 166, 168, 169, 171,
 179, 189, 193
 Schwab 215
 Servan-Schrieber, J.-J. 204, 209
 Shanghai 102, 116, 117, 143
 Sharon, Ariel 20, 174, 175, 185
 Shaw, M. 202, 208
 Silver, B. 201, 209, 210, 211
 Singapore 72, 92, 104, 115, 121,
 123, 144
 Siria 29

sisteme de comunicații 103

Smadja, C. 215
 Smith, Adam 8, 53, 56, 134, 175,
 204, 209, 215
 societatea civilă 26
 Soederberg, S. 76, 204, 210
 spațiu 35, 36, 39-41, 53, 83, 87-91,
 93-101, 103, 104, 111, 114, 116,
 118, 121, 123-125, 167, 168, 170,
 173, 182
 Spania 7, 17, 84, 183
 stagflație 66
 Stalin, I.V. 47, 55
 Stanislaw, J. 205, 214
 stat 7, 8, 14-21, 23-26, 28-32, 35-45,
 47-55, 57-64, 66-72, 74-76, 78-
 80, 83-87, 90-93, 97, 99, 101-
 105, 109-115, 118-126, 128, 130,
 134-138, 140-146, 149-151, 153-
 155, 157, 158, 160-163, 166, 168-
 170, 172, 173, 177-179, 181, 184,
 186, 188, 190, 191, 215
 Steinbeck, John 144
 Stern, H. 26
 „stilul paranoic” al politicii americane
 54
 Strange, S. 204, 205, 210, 211
 sub-imperialism 170
 Suez, Canalul 12, 30
 Suharto 64, 158
 Sukarno 158
 Summers, L. 15, 172, 176
 supraveghere 45, 58, 75, 177
 surplusul de capital 51, 63, 65, 89,
 104, 111, 112, 114, 116, 118,
 126, 139
 surplusul de forță de muncă 49, 89
 Sweezy, P. 97, 201, 211

T

Taiwan 48, 58, 72, 75, 85, 92, 115,
 116, 121, 123, 144, 145, 149, 171

talibani 178, 179
 Tang, W.-S. 203, 211
 tehnologie 35, 69
 terenuri 32, 92, 106, 108, 109, 135,
 139, 154
 Tergin, D. 205, 214
 terorism 13, 20, 23, 24, 26, 45, 57,
 177, 179
 Thailanda 70, 109, 121, 127, 162,
 189
 Thatcher, Margaret 146, 147

U

Uniunea Sovietică 15, 38, 46, 54,
 55, 58, 82, 86

V

viitor 18, 28, 32, 47, 85, 106, 109,
 110, 112, 114, 148, 149, 152,
 180, 182, 183, 185, 190, 193

W

Washington 15, 17, 19, 21, 23, 24,
 26, 27, 32, 34, 45, 47, 53, 57, 59,
 63, 64, 71, 75-77, 81, 83, 86, 113,
 122, 176, 178-183, 189, 195, 202,
 210
 Weber, Alfred 94
 Went, R. 196, 205, 208
 Williams, W.A. 205, 207, 209
 Wilson, Thomas W. 53
 Wolf, E. 24, 81, 160, 176, 203, 205,
 211, 214

Y

Yergin, D. 197, 205, 214
 Yorkshire 102

Z

Zhang, L. 205, 210
 Zoellick, R. 123

david harvey

NOUL IMPERIALISM

Oamenii de pe toate meridianele globului sunt confuzi și consternați. Este oare un semn de putere sau unul de slăbiciune faptul că Statele Unite au trecut brusc de la o politică a consensului la una a forței, pe scena internațională? Care a fost miza războiului din Irak? Respectarea drepturilor omului, răsturnarea unui tiran sângeros sau adevărata cauză a fost petrolul irakian? Ce rol ar fi putut avea o economie în pragul recesiunii în împingerea Americii într-o aventură cu consecințe grave pe termen lung și cum se face că, în țara tuturor libertăților, sunt astăzi la putere nu neoliberalii, ci mai curând neoconservatorii?

Care este relația dintre militarismul agresiv, pe plan extern, și politica internă relativ "blândă" a administrației de la Washington? În mare, acestea sunt întrebările pe care le ridică volumul de față, o lucrare originală și mai ales necesară. Bine argumentată și de o remarcabilă limepezime a stilului, care o face ușor de citit și de înțeles chiar și de către un cititor neavizat, cartea lui David Harvey, unul dintre cei mai importanți teoreticieni sociali contemporani, construiește un cadru conceptual spre a prezenta forțele fundamentale aflate în spatele acestor schimbări de moment ale viziunii politice americane. Constrângerile care au stat la baza proiectării puterii Statelor Unite asupra întregii lumi, sub forma unui "nou imperialism" sunt aici, pentru prima dată, pe deplin relevante.

ISBN 973-571-509-0

9 789735 715090

www.all.ro

LEI 2

LEI 2